

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY

MANAGEMENT AND POLITICAL SCIENCES REVIEW

Volume: 7 Issue: 1 Cilt: 7 Sayı: 1
Haziran/June 2025

MANAGEMENT AND POLITICAL SCIENCES REVIEW

Cilt 7 · Sayı 1 · Haziran 2025 / Volume 7 · Issue 1 - June 2025

E-ISSN: 2791-6529

SAHİBİ (Publisher)

Rektör Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Editörler / Editors

Prof. Dr. Pelin KANTEN

Editör

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Arş. Gör. Dr. Murat ÖZKAYA
Arş. Gör. Hüseyin ORAK

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Akansel YALÇINKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)	İşletme ve Yönetim / Business and Management
Doç. Dr. Ümran ŞENGÜL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İşletme ve Yönetim / Business and Management
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk KARAMAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Siyaset Bilimi / Political Science
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk Necat TAŞÇI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Uluslararası İlişkiler / International Relations
Prof. Dr. Kadir ARSLANBOĞA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İktisat / Economics

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Pelin KANTEN

Editör

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Gülten GÜMÜŞTEKİN

Editör

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa GÖRÜN

Editör

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Yazı İşleri / Secretariat

Arş. Gör. Rumeysa ARMUTÇU

Danışma Kurulu / Consultative Committee

MURAT Sedat (Çanakkale Onsekiz Mart University)	YARAŞ Eyyüp (Akdeniz University)
ACER Yücel (Çanakkale Onsekiz Mart University)	BARAN Muhteşem (İstanbul University)
ERKUL Hüseyin (Çanakkale Onsekiz Mart University)	ÖZDEMİR Lutfiye (İnönü University)
STAVAREK Daniel (Silesian University)	ATMACA Metin (Çanakkale Onsekiz Mart University)
STRAUSS Eric (Michigan State University)	KANTEN Selahattin (Çanakkale Onsekiz Mart University)
ÇAVUŞGİL S. Tamer (Georgia State University)	KIZILDAĞ Duygu (İzmir Demokrasi University)
BACAK Bünyamin (Çanakkale Onsekiz Mart University)	YEŞİLTAŞ Murat (Mehmet Akif Ersoy University)
GÜMÜŞTEKİN Gülten (Çanakkale Onsekiz Mart University)	KANTEN Pelin (Çanakkale Onsekiz Mart University)
GÜMÜŞ Erhan (Çanakkale Onsekiz Mart University)	GHAZZAWI Issam (University of La Verne)
YELKİALKAN Nazan (Çanakkale Onsekiz Mart University)	ŞENGÜL Ümran (Çanakkale Onsekiz Mart University)
TUNA Muharrem (Gazi University)	TVRDON Michal (Silesian University)
ÖZKARA Belkıs (Afyon Kocatepe University)	SPERKA Roman (Silesian University)
ÖZCAN Ayşe (Giresun University)	ALPARSLAN Ali Murat (Mehmet Akif Ersoy University)
UYARGİL Cavide (Kültür University)	

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

AYDIN Abdullah (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)	ÖZŞAHİN Mustafa Cüneyt (Necmettin Erbakan University)
AKIN Serkan (Kayseri Üniversitesi)	BİRDİŞLİ Fikret (İnönü University)
YILDIZ Ramazan (Çanakkale Onsekiz Mart University)	TAŞÇI Ufuk Necat (Çanakkale Onsekiz Mart University)
KURNAZ Ahmet (Çanakkale Onsekiz Mart University)	YÖNTEN BALABAN Aslı (Ondokuz Mayıs University)
KARANFİL Muhammet (Çanakkale Onsekiz Mart University)	ATAK ÇOBANOĞLU Şermin (Çanakkale Onsekiz Mart University)

İNDEKSLER / INDEXES

TOGETHER WE REACH THE GOAL

MANAGEMENT AND POLITICAL SCIENCES REVIEW

E-ISSN: 2791-6529

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Yılda iki kez yayınlanır / Published two times a year

Management and Political Sciences Review dergisi 2019 yılından itibaren yılda iki sayı (Aralık, Haziran) olarak yayımlanması planlanan uluslararası hakemli ve bilimsel bir dergidir. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar, kitap tanıtımları ve benzeri yayımlanır; arşivlenir, paylaşılır, basılır ve dağıtılır. Management and Political Sciences Review herhangi bir makale değerlendirme/işlem ve yayın ücreti talep etmez.

Management and Political Sciences Review is an international peerreviewed scientific journal scheduled to be published two times a year, from 2019 onwards, in December and June. Publication languages of the journal are Turkish and English. The journal comprises, archives, shares, prints and distributes scientific articles, articles derived from research of masters and doctoral thesis, research and observation reports, collections, technique notes and bookreviews. Papers from all fields of social sciences are admissible and expected to be coherent with scientific research criteria and not published before. The journal does not charge any sort of article processing or publication fee.

Yaygın Süreli Yayın
6 aylık (Aralık/Haziran)
Türkçe/İngilizce

Vernacular Publication
Biannual (December/June)
in Turkish/English

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale – TURKEY

Tel: +90 286 218 00 18 Fax: +90 286 218 05 24

Web: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mpsr> - <http://mpsr.dergi.comu.edu.tr/>

E-mail: mpsr@comu.edu.tr

Aksi belirtilmediği sürece Management and Political Sciences Review yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Bu konuda dergi sahibi, editörler veya diğer yazarlar sorumlu tutulamaz.

Statements of acts or opinions appearing in the Management and Political Sciences Review are solely those of authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izni alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the Management and Political Sciences Review editors.

TAKDİM

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde çıkarılan Management and Political Sciences Review dergisi 2019 yılından itibaren 2 sayı olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Derginin bu sayısında 4 Makale yer almaktadır.

Dergimizin bu sayısına çalışmalarını gönderen akademisyenlere, bu eserlerin değerlendirmesini yapan hakemlere, alan editörlerine, yayın ve danışma kurulu ve sekreteryaya teşekkür ederiz.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Management and Political Sciences Review

MANAGEMENT AND POLITICAL SCIENCES REVIEW

E-ISSN: 2791-6529

Cilt 7 • Sayı 1 • Haziran 2025 / Volume 7 • Issue 1- June 2025

İçindekiler Table of Contents

MAKALELER ARTICLES

Araştırma Makalesi/Research Article

Türkiye’de BT Denetimi: Mevcut Durum Analizi

It Audit In Turkey: Current Situation

Analysis.....1

Mehmet YILDIZ, Erhan GÜMÜŞ

Araştırma Makalesi/Research Article

Lojistik Sektöründe İnsansız Hava Araçlarının (İHA) Kullanımın Önündeki Engellere Dair Uzman Görüşlerinin İncelenmesi

Examining of Expert Opinions on the Barriers to the Use of Unmanned Aerial Vehicles (UAV) in the Logistics Sector.....21

Ramazan GÜNDEM, Yener PAZARCIK, Mustafa KARA, Umut EROĞLU

Araştırma Makalesi/Research Article

Amerikan Dış Politikasında Bir Siyasi Etki Temeli: Bağntı ve Çıkarların Uyumu Süreçlerinin Bir Sonucu Olarak Amerikan İstisnacıılığı Kavramının Potansiyeli

A Basis for Political Influence in American Foreign Policy: The Potential of the Concept of American Exceptionalism as an Outcome of Processes of Alignment and Convergence of Interests.....32

Efe VAÇİN

Araştırma Makalesi/Research Article

Neoliberalizm: Bir Kavramın Türkçe Anatomisi

Neoliberalism: The Conceptual Anatomy in Turkish Literature.....59

Soner GÖKTAŞ

Türkiye’de BT Denetimi: Mevcut Durum Analizi*

It Audit In Turkey: Current Situation Analysis

Mehmet YILDIZ¹, Erhan GÜMÜŞ²

Öz

Türkiye, son yıllarda teknoloji alanında, özellikle de bilgi teknolojileri (BT) alanında hızlı bir büyüme yaşamaktadır. Bu büyümeyle birlikte BT sistemlerinin etkin ve verimli yönetilmesi ihtiyacı ortaya çıkmış ve Türkiye’de BT denetimi önem kazanmıştır. Bu bağlamda BT denetimleri, işletmelerin ve kurumların operasyonel sürekliliğini sağlamak, siber tehditlere karşı korunmak, kurumların düzenleyici gerekliliklere uyumunu sağlamak, hassas verileri korumak ve dijital ekonominin istikrarını desteklemek açısından kritik bir rol oynamaktadır. Çalışma, Türkiye’deki BT denetimlerinin gelişimini şekillendiren yasal düzenlemeler, ulusal ve uluslararası standartlar, kurumsal yapılanmalar ve özellikle düzenleyici kurumların bu süreçteki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla BT denetimlerine ilişkin kapsamlı bir literatür taraması yapılmış, yasal düzenlemeler detaylı bir şekilde incelenmiş ve analiz edilmiştir. Çalışma, BT denetimlerinin kurumların güvenlik ve etkinliği için kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye’de, BDDK, SPK, KGK gibi sektörel düzenleyici kurumlar BT denetimlerine ilişkin düzenlemeler yapmaktadır. Bu düzenlemelerin, ulusal ve uluslararası standartlarla uyumlu olarak, sektörlerin özel ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde şekillendiği BT denetimlerinin, kurumların güvenlik ve etkinliklerini sağlamak için kritik bir öneme sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Teknolojileri, Denetim, Türkiye’de Denetim.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In recent years, Turkey has been experiencing rapid growth in the field of technology, especially in the field of information technology (IT). With this growth, the need for effective and efficient management of IT systems has emerged and IT auditing has gained importance in Turkey. In this context, IT audits play a critical role in ensuring operational continuity of businesses and organizations, protecting against cyber threats, ensuring compliance with regulatory requirements, protecting sensitive data, and supporting the stability of the digital economy. This study aims to examine the legal regulations, national and international standards, institutional structures and especially the impact of regulatory bodies on the development of IT audits in Turkey. For this purpose, a comprehensive literature review on IT audits was conducted and legal regulations were examined and analyzed in detail. The study reveals that IT audits are critical for the security and effectiveness of organizations. In Turkey, sectoral regulatory bodies such as BRSA, CMB and KGK regulate IT audits. It has been determined that IT audits, in which these regulations are shaped to

*Bu çalışma 2 Temmuz 2024 tarihinde gerçekleştirilen 3. Uluslararası Kamu İç Denetim Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Bilim Uzm. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yldzml@gmail.com., ORCID 000-0003-4472-7220

²Prof. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, erhang@comu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-5113-1006

meet the specific needs of the sectors in line with national and international standards, are critical to ensure the security and effectiveness of institutions.

Translated with www.DeepL.com/Translator (free version)**Keywords:** *Information Technologies, Audit, Audit in Turkey*

Paper Type: Research

Giriş

Tarihsel olarak bakıldığında, bilgi ve teknoloji rekabetinin savaşlar yerine geçtiği, bilgiye erişimin önemli bir kriter haline geldiği görülmektedir. İlaveten önceleri bilgisayarlar genellikle kurumsal işlemler için kullanılırken, günümüzde kişisel kullanım için yaygın hale gelmiştir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle, bilgi teknolojileri (BT) alanı kurumsal yapılar için hayati bir önem kazanmıştır ve BT yatırımları rekabet edebilme üzerinde büyük etkiye sahiptir. Bu nedenle, işletmelerin BT konularına daha fazla önem verdiği ve BT kararlarının stratejik bir öneme sahip olduğu saptanmaktadır. Şirketler bilgi ve teknolojiye dayalı faaliyetlerini arttırarak rekabet avantajı sağlamayı hedeflemektedirler. Bu yönde atılması gereken bir adım olarak da son derece önem verilen BT’nin denetimidir. Bu denli önemli bir alanın denetlenmesi işletme ve kurumlar için ihtiyaçtır. Bilgi teknolojileri denetimi (BT denetimi), bir kuruluşun bilgi teknolojileri sistemlerini, politikalarını ve işlemlerini değerlendirme sürecidir ve genellikle iç denetim birimleri veya bağımsız denetim firmaları tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünya genelindeki en büyük şirketlerin listesindeki değişiklikler ve sektörler arasındaki dağılıma bakıldığında, bilgiye dayalı iş yapan şirketlerin ön sıralara doğru ilerlediği görülmektedir.

Türkiye’de BT denetimi, çeşitli yasal düzenlemeler ve ulusal/uluslararası standartlar çerçevesinde gerçekleştirilmekte, kamu ve özel sektör kuruluşlarının bilgi güvenliği ve operasyonel verimliliklerini sağlamak için çeşitli regülatif kurumlar tarafından yönlendirilmekte ve denetlenmektedir. Çalışmada BT denetimi, Türkiye’de gelişimi ve hangi yasal düzenlemelere tabi olduğu sorularının cevabı aranmıştır.

1. BT Denetimi

BT denetimi, 2000’li yılların başlarından itibaren bilgisayarların yalnızca işletmelerde kullanıldığı ancak günümüzde her bireyin sahip olduğu bir eşya haline gelmesi sonucu bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Zira bu durum, bireysel ve kurumsal yapıların yaygınlaşmasını sağlamıştır (Nabi, 2022). BT, işlemlerin elektronik ortamda yapılmasını sağlarken, yatırım maliyetlerinin de yüksek olması ve sistem açıklıkları gibi risklerle de karşı karşıya kalmaktadır. Ancak BT yatırımları, fırsatlar ve rekabet avantajları da beraberinde getirmektedir. Endüstri 4.0 gibi gelişmeler için şirketler Ar-Ge yatırımları yapmaktadır. BT birimleri, artık her türlü kaydın yapıldığı, işletmenin geleceğine etki eden ve rekabet avantajı sunan bir yapı haline gelmiştir. Ancak teknolojiye özgü riskler de bulunmaktadır ve bu risklerin kontrol altında tutulması gerekmektedir. Bu nedenle sistematik bir şekilde BT denetim faaliyetlerinin yürütülmesi gerekmektedir (Güneş ve vd., 2013). Weber tarafından yapılan “*bilgi sistemlerinin veri işleme etkinliklerini kontrol ederek verilerin doğruluğunu, bütünlüğünü ve güvenilirliğini sağlama, bilgi sistemlerine erişim kontrolleri ve güvenlik önlemleri ile varlıkların korunmasını sağlama ve yeni sistemlerin geliştirilmesi ile mevcut sistemlerin bakımını içeren süreçlerin bütünü*” şeklindeki BT denetimi tanımı ise günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır (Weber, 2008).

1939 yılında kurulan Hewlett-Packard firması, bilgisayarın önemini ortaya koyarak dünyada büyük bir değişimin başlamasına neden olmuştur. 1950’lerde General Electric firması tarafından ilk BT birimi oluşturulmuş ve bu da banka çeklerinin otomatik kontrolü gibi teknolojik gelişmelere yol açmıştır. 1960’larda bilgisayarlar daha küçük ve ucuz hale gelmiş ve yaygın

olarak kullanılmaya başlandı. Bu dönemde muhasebe sistemlerinde de bilgisayarların kullanımı artmış; fakat firmalar bireysel yazılım geliştirmenin maliyetli olduğunu düşündükleri için genel kabul görmüş bir sistem tercih edilmiştir (Akçakanar ve vd., 2021). Bu süreçte Genelleştirilmiş Denetim Yazılımı (GAS) gibi birçok yazılım geliştirildi. 1968’de Amerika Sertifikalı Kamu Denetçiler Enstitüsü ve “Big Four” olarak bilinen dört büyük denetim firması, elektronik veri işleme süreçlerinin denetimi için bir rehber hazırlamıştır. Bu rehberle birlikte ilk BT denetçiliği kavramı ortaya çıkmıştır. Sektörde gerçekleşen önemli olaylar, BT’nin denetlenmesi gereken bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Amerika Sermaye Fonu ve Enron skandalı gibi olaylar, BT sistemlerinin kötüye kullanımının şirketlere ve ülkelere ne kadar büyük zararlar verebileceğini gösterdiği için BT denetiminin gerekliliği de tartışmaya kapalıdır (Çakalı ve Baloğlu, 2022). Bu bağlamda BT denetimi, söz konusu olayların tekrarlanmaması için kurumun bilgi sistemlerinde üretilen bilgilerin gizliliği, bütünlüğü, kullanılabilirliği ve güvenilirliği konusunda makul güvence sağlayan bir denetim çalışmasıdır. Bu denetim, kullanıcılara bilgi sistemlerinin düzgün çalıştığı, korunduğu, istikrarlı ve doğru bilgi ürettiği konusunda güven vermektedir. Şirketle ilgili kararlar alınırken son kullanıcının ve özellikle finans departmanlarının bilgi sistemleri departmanında meydana gelen olaylardan ve özellikle bunların arkasındaki gelişmelerden haberdar olmaması, hesaplama hataları ve benzeri durumlara yol açmaktadır. Sorun ciddi maddi kayıplara ve hasarlara neden olabilmektedir ve BT denetimi bu aşamada çalışır ve bunu doğrulamak için incelemeler yapmaktadır. BBT denetimi süreç olarak planlama, değerlendirme, test ve analiz, raporlama ve takip aşamalarından meydana gelmektedir (Kaban ve Arslan, 2016).

1.1. BT Denetiminin Amaçları

BT denetiminin amaçları, bilgisayar teknolojisinin giderek yaygınlaşması ve işletmelerin bu teknolojiyi benimsemesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren BT sistemlerinin yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte, şirketlerin bu sistemlerin doğru bir şekilde yönetilmesi ve denetlenmesi gerekliliği noktasında, BT denetiminin amaçlarının da önemi giderek artmaya başlamıştır. BT denetimi, güvenilirlik açısından, BT sistemlerinin düzgün bir şekilde denetlenmesi ve korunması, veri güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olarak organizasyonların itibarını korumalarına yardımcı olmaktadır. Bütünlük açısından ise BT denetimi, veri bütünlüğünü koruyarak doğru ve güvenilir bilgilerin kullanılmasını teşvik eder. Verimlilik açısından da süreçlerin optimize edilmesi ve hataların en aza indirilmesi yoluyla organizasyonların daha verimli çalışmalarını sağlamaktadır (Büyükarıkan, 2021). Kategorize olarak açıklanması gerekirse BT denetimi, aşağıdaki amaçları taşımaktadır (Çakalı ve Baloğlu, 2022)

- Risk yönetimi: Bilgi teknolojileriyle ilgili riskleri belirlemek ve yönetmek.
- Uyumluluk: Yasal ve düzenleyici gereksinimlere uyumu sağlamak.
- Operasyonel verimlilik: Bilgi teknolojileri sistemlerinin etkin ve verimli çalışmasını sağlamak.
- Güvenlik: Bilgi ve sistemlerin güvenliğini sağlamak.

1.2. BT Denetim Türleri

BT denetimleri, bir önceki başlıkta da değinildiği üzere kurumların bilgi sistemlerinin güvenli, etkin ve yasalara uygun bir şekilde yönetilmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Denetim türleri sınıflandırılırken hemen her kaynakta farklılıklar olmakla birlikte genel anlamda bir uzlaşa sağlandığını görülmektedir. Denetim türleri genel olarak, tek bir sistem halinde değil denetimin amacına göre ve denetçinin statüsüne göre olmak üzere iki grupta sınıflandırılabilir. (Tokmar, 2019)

- Amacına göre denetim türleri;
 - Finansal tablo denetimi,

- Uygunluk denetimi,
- Faaliyet denetimi,
- Denetçinin statüsüne göre denetim türleri;
 - Bağımsız denetim,
 - İç denetim,
 - Kamu denetimi,

Amacına göre BT denetimleri, belirli hedeflere ulaşmayı amaçlayan farklı türlerde gerçekleştirilmektedir. Uyumluluk denetimleri, kurumların bilgi sistemlerinin yasal düzenlemelere, standartlara ve iç politikalara uygunluğunu değerlendirir. Bu denetimler, özellikle yasal uyumu sağlamak amacıyla yapılır ve ilgili düzenlemelere uyumu sağlamak için gereken kontrolleri içerir. Operasyonel denetimler ise bilgi sistemlerinin etkinliğini, verimliliğini ve ekonomikliğini değerlendirir. Bu tür denetimlerde, sistemlerin ve süreçlerin ne kadar verimli çalıştığı ve kaynakların ne kadar etkin kullanıldığı incelenir (Mustapha ve Lai, 2017).

Finansal denetimler, bilgi sistemlerinin mali işlemlerini ve finansal raporlama süreçlerini doğruluk ve bütünlük açısından değerlendirir ve mali işlemlerin ve raporlamanın doğruluğuna odaklanılır. Bilgi güvenliği denetimleri, kurumun bilgi varlıklarının gizliliğini, bütünlüğünü ve erişilebilirliğini koruma düzeyini değerlendirir. Bilgi güvenliğini sağlamak amacıyla taşıyan bu türde sistemlerin güvenlik açıkları ve riskleri tespit edilir. Denetçinin statüsüne göre BT denetimleri, denetimi gerçekleştiren kişinin veya kurumun konumuna göre sınıflandırılır (Supriadi ve vd., 2019).

İç denetimler, kurum içindeki denetçiler tarafından gerçekleştirilir ve kurumun kendi politika ve prosedürlerine uyumunu ve iç kontrollerinin etkinliğini değerlendirir. Genellikle sürekli bir süreç olarak yürütülen iç denetimler kurumun performansını iyileştirmek için önerilerde bulunur. Dış denetimler ise bağımsız denetim firmaları veya düzenleyici kurumlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu denetimler, kurumun yasal düzenlemelere ve standartlara uyumunu bağımsız bir perspektiften değerlendirir ve genellikle yıllık olarak yapılır. Bağımsız denetimler ise genellikle finansal raporların doğruluğunu ve bütünlüğünü değerlendirmek amacıyla bağımsız denetim firmaları tarafından gerçekleştirilir. Mali bilgilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak için yapılır ve genellikle yatırımcılar, düzenleyici kurumlar ve diğer paydaşlar için önemlidir (Koç ve vd., 2019).

Sonuç olarak, BT denetimleri kurumların bilgi sistemlerini etkin, güvenli ve yasalara uygun bir şekilde yönetmelerini sağlamak amacıyla farklı amaçlara yönelik olarak gerçekleştirilmektedir. Uyumluluk, operasyonel, finansal, bilgi güvenliği, proje ve sistem/uygulama denetimleri gibi çeşitli türler, kurumların BT altyapısını ve süreçlerini kapsamlı bir şekilde değerlendirir.

2. Literatür

Günümüzde kurumlar, giderek karmaşıklaşan iş süreçleri ve artan veri hacmiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, iç denetim süreçlerinin de daha kapsamlı ve etkili bir hale gelmesini zorunlu kılmıştır. Bu noktada, bilgi teknolojileri (BT) araçları ve teknikleri, iç denetimde bir dönüm noktası oluşturmıştır. BT entegrasyonu, iç denetim süreçlerini otomatikleştirerek verimliliği artırmakta, daha derinlemesine analizler yapmaya olanak tanımakta ve kurumsal performans ile risk yönetimi hakkında daha net bir görünüm sunmaktadır. Bu sayede denetçiler, rutin işlerden kurtularak daha stratejik konulara odaklanabilmekte ve kurumlarına daha değerli katkılar sağlayabilmektedir. (Bağdat ve vd., 2024).

Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, iç denetim süreçleri de önemli dönüşümler yaşamaktadır. Özellikle büyük veri analitiği gibi araçlar, iç denetçilerin daha önce ulaşamadıkları derinliklere inerek, daha kapsamlı ve doğru analizler yapmalarına olanak tanımaktadır. Bu durum, iç denetim sistemlerinin etkinliğini artırarak, kurumların hedeflerine daha hızlı ve güvenilir bir şekilde ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. (Bağdat ve vd., 2024). Bu kapsamda literatür bölümünde iç denetim ve iç denetimde bilgi teknolojileri konularını incelemiş olan çalışmalar üzerinde durulacaktır.

Memiş ve Tüm (2011) tarafından gerçekleştirilen araştırma Sürekli denetim ve -işletme yönetimine, güvence sağlama ve danışmanlık etme işlevini üstlenmiş olan- iç denetim uygulamalarının bir arada yürütülmesiyle, işletmede aksayan noktalar zamanında tespit edilmesi amaçlanmış gerekli düzeltici eylemler zamanında yapıldığında ve beraberinde işletme faaliyetlerinde etkinlik, verimlilik ve karlılık artışları sağlanacağı çıkarımı yapmışlardır.

Önce ve İşgüden (2012) tarafından gerçekleştirilen araştırma, bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin iç denetim uygulamalarına olan etkilerini mercek altına almıştır. Özellikle İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)-100 endeksindeki şirketler üzerinde yapılan bu çalışmada, bilgi teknolojilerinin iç denetim süreçlerine önemli katkılar sağladığı tespit edilmiştir. Araştırmacılar, elektronik ticaret, elektronik veri işleme ve kurumsal kaynak planlaması gibi teknolojilerin iç denetim uygulamalarında yaygın olarak kullanıldığını ve bu sayede işletmelerin veri güvenliğini artırdığını, riskleri azalttığını, gerçek zamanlı kontrol mekanizmaları geliştirdiğini ve daha etkin ve verimli çalışmasını sağladığını vurgulamıştır.

Koç, Seker ve Şeker. (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırma, bilgi teknolojileri (BT) sistemlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla kullanılan denetim süreçlerini ve bu süreçlerde kullanılan uluslararası ve ulusal standartları incelemektedir. Özellikle, ISO/IEC 27000 serisi, COBIT, ITIL ve NIST SP 800 serisi gibi önemli standartların bilgi güvenliği kavramına nasıl yaklaştığı ve kurumlara ne gibi faydalar sağladığı detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Söz konusu standartlar, hızla değişen siber tehdit ortamına uyum sağlayabilmek için düzenli olarak güncellendiği ve böylece kurumların güncel tehditlere karşı daha hazırlıklı olmalarını sağladığı, standartlara uyumun, kurumların itibarını güçlendirerek rekabet avantajı elde etmelerine de katkı sağladığı çıkarımı yapılmaktadır.

Tağtekin ve Yaslıdağ (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırma, bankacılık sektöründe bağımsız dış denetimin zorunlu olması nedeniyle büyük önem taşıyan iç denetim sistemleri ve yapıları detaylı bir şekilde incelenmektedir. Özellikle bankaların iç denetim süreçlerindeki gelişmeler ve bu süreçlere bilgi teknolojilerinin entegrasyonu üzerinde durulmaktadır. Çalışmada, bilgi teknolojilerinin iç denetimde giderek artan kullanımı sayesinde bankaların iç denetim süreçlerindeki verimlilik, etkinlik ve güvenilirlik düzeylerinin yükseldiği vurgulanmaktadır.

Çakalı ve Baloğlu (2022) tarafından gerçekleştirilen araştırma bilgi teknolojileri yönetişiminin etkinliği ve güvenilirliği konusunda bağımsız bir değerlendirme yapmak amacıyla, bir iç denetim çalışması gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak bu alanda yapılacak denetimlerde gerçekleştirilebilecek çalışmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur. Bu çerçevede yürütülecek çalışmalarda önerilen bu kapsamdan yola çıkılarak denetimin amaçlarına da uygun bir şekilde planlama çalışmalarının yürütülmesi mümkün olacağı sonucuna varılmıştır.

Görmen (2022) yaptığı literatür incelemesi çalışmasında, iç denetim deneyimi ile iç denetim etkinliği arasındaki ilişkiyi Türkiye’deki kamu ve özel sektör kuruluşları bağlamında derinlemesine incelemiştir. Bu çalışmada, iç denetim deneyiminin, özellikle Türk kamu kurumlarında çalışan iç denetçilerin etkinliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceği sonucuna varılmıştır. Görmen, çalışmasında iç denetim deneyiminin, iç denetçilerin kurumsal süreçler hakkında daha iyi bir anlayışa sahip olmalarını, riskleri daha etkin bir şekilde belirlemelerini ve daha doğru değerlendirmeler yapmalarını sağladığını belirtmektedir. Bu

sayede, iç denetçilerin kurumlarına daha değerli katkılarda bulunabildiği ve iç denetim süreçlerinin etkinliğini arttırdığını ortaya koymuştur.

Şentürk (2023) tarafından gerçekleştirilen araştırma, iç denetim alanında hızla gelişen yapay zekâ teknolojilerinden biri olan ChatGPT'nin potansiyel kullanım alanlarını ve sınırlarını incelemiştir. Çalışma, ChatGPT gibi yapay zekâ araçlarının iç denetim süreçlerine önemli katkılar sağlayabileceğini ancak aynı zamanda bazı riskler taşıdığını ortaya koymuştur.

Ağdeniz,(2024) tarafından gerçekleştirilen araştırma, güvenilir yapay zeka uygulamalarının geliştirilmesi ve bu alanda işletmelere iç denetim faaliyetlerinin sağlayacağı katma değer incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, betimsel bir analiz yöntemi benimsenmiştir. Çalışmada, iç denetçilerin yapay zekâ uygulamalarına yönelik olarak işletmeler tarafından oluşturulan iç kontrol mekanizmalarını denetlemesi ve yapay zekâ sistemlerinin risk değerlendirmesinde danışmanlık yapması gibi konulara odaklanılmıştır. Böylece, iç denetimin yapay zekâ uygulamalarının güvenilirliği ve etkinliği üzerindeki olumlu etkileri vurgulanmıştır.

Saylam, (2024) tarafından gerçekleştirilen araştırma, belirlenen alandaki mevcut bilimsel literatürü kapsamlı bir şekilde inceleyerek, bu alandaki araştırmaların genel eğilimlerini, kavramsal çerçevesini ve sosyal etkilerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, Web of Science Core Collection (WoS) gibi kapsamlı bir bilimsel veri tabanından elde edilen 170 çalışma, R istatistik programı kullanılarak detaylı bir analizden geçirilmiştir. Bilimsel haritalama ve sistematik literatür taraması yöntemleriyle yapılan bu analizde, incelenen çalışmaların kavramsal, betimsel, sosyal ve entelektüel boyutları incelenerek alanın genel bir haritası çıkarılmıştır. Elde edilen bulguların, kamu yönetiminde Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) destekli ortak yapım girişimlerine yönelik gelecekte yapılacak çalışmalara yön verme ve bu alandaki bilgi boşluklarını belirleme konusunda önemli bir katkı sağlayacağı vurgulanmıştır.

Biçimveren, (2024) tarafından gerçekleştirilen araştırma, Bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, G7 ülkeleri örneğinde 1990-2010 yılları arasında incelenmiştir. Panel veri analizi yöntemlerinden biri olan PMG (Pooled Mean Group) yöntemi ile uzun ve kısa dönemli ilişkiler araştırılmıştır. Birim kök testi olarak LLC testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ile gayri safi yurtiçi hasıla arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ancak, kısa dönemde bu ilişki, Kanada, Amerika ve Japonya gibi belirli ülkelerde negatif olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

İç denetim, organizasyonların etkinliğini artırmak, riskleri yönetmek ve kurumsal yönetim uygulamalarını güçlendirmek için vazgeçilmez bir unsurdur. Son yıllarda yapılan akademik çalışmalar, iç denetim alanında önemli bir dönüşümün yaşandığını göstermektedir. Yapay zekâ, kurumsal sürdürülebilirlik ve sürekli denetim gibi kavramlar, iç denetim uygulamalarının geleceğini şekillendiren başlıca trendler olarak öne çıkmaktadır. Bilgi teknolojilerinin tüm sektörlerde olduğu gibi iç denetimde de giderek daha yaygınlaşmasıyla birlikte, denetim süreçlerinin otomasyonu ve verimlilik artışı kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu sayede hem insan hatası hem de olası hilelerin önlenmesi hedeflenirken, elde edilen verilerin daha etkin bir şekilde analiz edilerek yönetim kararlarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır. İç denetim uygulamalarına entegre edilen yapay zekâ ve diğer teknolojiler sayesinde, risklerin daha doğru bir şekilde tespit edilmesi, süreçlerin optimize edilmesi ve denetim kalitesinin artırılması amaçlanmaktadır. (Bağdat ve vd., 2024).

3. Türkiye’de BT Denetiminin Gelişimi

Bilgi teknolojilerinin hızla gelişmesi, kurumların iş süreçlerini dijital platformlara taşımasını ve bu süreçlerin güvenliğini sağlama gerekliliği üzerinden gelişen BT denetimi, bilgi sistemlerinin güvenli, etkin ve mevzuata uygun bir şekilde işletilmesini sağlamak için son derece önemli bir role sahiptir. Türkiye’de BT denetiminin gelişimi, 1980’li yıllarda bilgisayar teknolojilerinin yaygınlaşması ile başlamıştır. Bu dönemde, kamu kurumları ve büyük ölçekli

özel şirketler, bilgi sistemlerini daha etkin yönetmek amacıyla BT denetimlerine ihtiyaç duymaya başlamışlardır. 1990’lı yıllara gelindiğinde, BT denetimi kavramı daha geniş bir kabul görmüş ve uygulamalar yaygınlaşmaya başlamıştır (Yurdağül ve Kahraman, 2014).

2000’li yıllarda, Türkiye’de BT denetimi alanında önemli yasal düzenlemeler ve standartlar devreye girmiştir. Bu dönemde, BT denetimlerinin yasal bir çerçeveye oturtulması amacıyla çeşitli kanunlar ve yönetmelikler çıkarılmıştır (Arslan ve Ozturan, 2011). 2010’lu yıllarda ise BT denetiminde daha sistematik ve kurumsal bir yapı benimsenmiştir. Bu dönemde, çeşitli regülatif kurumlar ve organizasyonlar, BT denetimlerinin standartlara uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi için çalışmalar yürütmüştür. Günümüzde, Türkiye’de BT denetimi, çeşitli sektörlerde yaygın olarak uygulanmakta ve sürekli olarak gelişmektedir. Dijital dönüşüm ve siber güvenlik tehditlerinin artması, BT denetimlerinin önemini daha da artırmıştır. Gelecek perspektiflerinde, BT denetiminin daha ileri teknolojilerle desteklenmesi ve uluslararası standartlara uyum sağlanması hedeflenmektedir (Eroğlu ve Çakmak, 2016). Aşağıda BT denetiminin mevcut teknolojik gelişmelerle birlikte yaşadığı gelişimler sıralanmıştır;

- Yapay zekâ ve makine öğrenmesi: BT denetimlerinde yapay zekâ ve makine öğrenmesi teknolojilerinin kullanımı, denetim süreçlerinin daha etkin ve verimli hale gelmesini sağlamaktadır.
- Siber güvenliğin artırılmasına ilişkin yazılımların kullanımı: Siber güvenlik tehditlerine karşı daha güçlü önlemler alınması, BT denetimlerinin kapsamının genişletilmesi ve derinleştirilmesini gerektirmektedir.
- Uluslararası standartlar ve iş birlikleri: Uluslararası standartlara uyum ve global iş birlikleri, Türkiye’de BT denetimlerinin dünya standartlarında yürütülmesini desteklemektedir.

Türkiye’de BT denetiminin gelişimi, yasal düzenlemeler, ulusal ve uluslararası standartlar ve kurumsal yapılanmalarla şekillenmiştir. Bilgi teknolojilerinin hızla evrildiği günümüzde, BT denetimleri, kurumların güvenlik ve etkinliklerini sağlamak için kritik bir unsur olmaya devam etmektedir. Gelecekte, ileri teknolojilerin entegrasyonu ve uluslararası iş birlikleri ile BT denetimlerinin daha da geliştirilmesi hedeflenmektedir (Saban ve Efeoğlu, 2012).

4. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bilgi teknolojileri denetimi, özellikle dijitalleşmenin hızlandığı günümüzde giderek daha önemli hale gelen bir konu olma özelliği Türkiye gibi hızla büyüyen ekonomilerde BT sistemlerinin güvenliği ve denetimi büyük önem taşımaktadır. Çalışmada, Türkiye’de BT denetimi konusunu ele alarak ülkeye özgü bir bakış açısı sunmayı, Türkiye’deki yasal düzenlemeler, kurumların BT denetimi konusundaki uygulamaları ve düzenleyici kurumlar hakkında detaylı bilgi verilmesi amaçlanmış özellikle Türkiye’nin dijital dönüşüm sürecinde BT denetim ihtiyaçlarının ve mevcut durumun ele alınması, bu konuyla ilgilenen akademisyen ve okuyuculara faydalı bir içerik sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, BT denetimi için ulusal ve uluslararası düzenlemeler ve standartları ele alarak bu konuda bilgi vermekte Türkiye’deki düzenleyici kurumların BT denetimi üzerindeki etkisi ve bu düzenlemelerin işlevselliğini incelenmektedir. Araştırmanın önemi dijitalleşmenin ve siber güvenlik tehditlerinin arttığı bir dönemde BT denetimlerinin gereklilik haline gelmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

5. Yöntem

Türkiye’de BT denetimi, kamu ve özel sektör kuruluşlarında bilgi teknolojilerinin verimli, güvenli ve kurallara uygun bir şekilde sınıflandırılmasını sağlamak amaçlı bir denetim sürecidir. Bu çalışmada da ülkemizdeki BT denetiminin genel çerçevesi, gelişim süreci, yasal dayanakları ve mevcut durumuna ilişkin bir inceleme yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada geleneksel derleme metodu tercih edilerek nitel araştırma yöntemi

kullanılmış Türkiye’de BT denetimine yönelik mevcut uygulamalar ve politikaların anlaşılması amacıyla veriler doküman inceleme yöntemiyle elde edilmiştir.

6. Türkiye’de BT Denetimi İçin Mevzuat ve Standartlar

Bu bölümde BT denetimi için Türkiye’de uygulanan mevzuat ve standartlar ayrıca denetimde görevli regülatif kurumlar hakkında bilgi verilmiştir.

6.1. İlgili Kanun ve Yönetmelikler

BT denetimi, kurumların bilgi sistemlerinin etkin, güvenli ve mevzuata uygun bir şekilde çalıştığını sağlamak amacıyla yapılan denetim faaliyetleridir. Türkiye’de BT denetimi, çeşitli yasal düzenlemeler ve ulusal/uluslararası standartlar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu düzenlemeler ve standartlar, bilgi sistemlerinin güvenliğini, bütünlüğünü ve etkinliğini sağlamak için bir çerçeve sunar. BT denetimi, kurumların yasal uyumluluğunu sağlamak ve bilgi varlıklarını korumak için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, Türkiye’deki kurumların bu mevzuat ve standartlara uygun olarak BT denetim süreçlerini düzenlemeleri ve sürekli olarak iyileştirmeleri gerekmektedir (Gürkan, 2013). Aşağıda uygulanmakta olan mevcut yasal düzenlemeler sıralanmıştır;

- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK): Veri güvenliği ve gizliliğinin sağlanması için BT denetimlerinin yapılması gerektiğine işaret etmektedir.
 - Kanun No: 6698
 - Amaç: Kişisel verilerin işlenmesinde bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve veri işleyenlerin yükümlülüklerini düzenlemek.
- Elektronik İmza Kanunu: Elektronik imza kullanımının güvenliği ve bütünlüğünün sağlanması için BT sistemlerinin denetimini işaret etmektedir.
 - Kanun No: 5070
 - Amaç: Elektronik imzanın hukuki ve teknik yönlerini düzenlemek.
- Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun: E-ticaret sistemlerinin güvenliği, veri bütünlüğü ve güvenilirliğinin sağlanması için denetimler hakkındadır.
 - Kanun No: 6563
 - Amaç: Elektronik ticaret faaliyetlerinin düzenlenmesi.
- Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi (BGYS) Yönetmeliği: BGYS kapsamındaki denetim süreçleri hakkındadır.
 - Düzenleyen: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK)
 - Amaç: Bilgi güvenliği yönetim sistemlerinin kurulması, işletilmesi ve iyileştirilmesi.
- Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik.
 - Kanun No: 31069
 - Düzenleyen: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK)
 - Amaç: Bankaların faaliyetlerinin ifasında kullandıkları bilgi sistemlerinin yönetimi ile elektronik bankacılık hizmetlerinin sunulmasında ve bunlara ilişkin risklerin yönetiminde esas alınacak asgari usul ve esaslar ile tesis edilmesi gereken bilgi sistemleri kontrollerini düzenlemektir.
- Bilgi Sistemleri ve İş Süreçleri Bağımsız Denetimi Hakkında Yönetmelik.

- Kanun No: 31706
- Düzenleyen: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDKK)
- Amaç: Kurum gözetimi ve denetimi altındaki kuruluşların bilgi sistemleri ile iş süreçlerinin, bu Yönetmelik kapsamında yetkilendirilmiş bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenmesi ile ilgili usul ve esasları düzenlemektir.
- Bilgi Alışverişi Kuruluşları ile Risk Merkezinin Bilgi Sistemleri Yönetimine ve Denetimine İlişkin Tebliğ
 - Kanun No: 31573
 - Düzenleyen: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDKK)
 - Amaç: Risk Merkezi ve bilgi alışverişi kuruluşlarının faaliyetlerinin ifasında kullandıkları bilgi sistemleri yönetiminde ve denetiminde esas alınacak asgari usul ve esasları düzenlemektir.
- Bilgi Sistemleri ve İş Süreçleri Bağımsız Denetimine İlişkin Rapor Hakkında Tebliğ
 - Kanun No: 31789
 - Düzenleyen: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDKK)
 - Amaç: Bilgi Sistemleri ve İş Süreçleri Bağımsız Denetimi Hakkında Yönetmelik kapsamında hazırlanacak olan bağımsız denetim raporunun içerik ve şekline ilişkin usul ve esasları belirlemektir.
- Aracı Kurumlarda Uygulanacak İç Denetim Sistemine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ
 - Kanun No: 25168
 - Düzenleyen: Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)
 - Amaç: Aracı kurumların karşılaştıkları risklerin izlenmesini ve kontrolünü sağlamak üzere kuracakları iç denetim sistemlerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir.
- Bilişim Sistemleri Denetim Rehberi
 - Düzenleyen: Sayıştay
 - Amaç: Bilgi Sistemi denetimlerinde, temel olarak, Bilgi Sistemlerinin güvenliğinin, performansının ve uygunluğunun değerlendirilmesi amaçlanır.
- Gümrük İşlemlerini Kolaylaştırma Yönetmeliği Kapsamında İhracatçı Firmaların Lisans Almasında ISO27001 Zorunluluğu Yönetmeliği
 - Kanun No: 29006
 - Düzenleyen: Gümrük Ticaret Bakanlığı
 - Amaç: Özel bir gümrük statüsünün getirilmesi ve bu statünün gerektirdiği koşullar, başvuru süreçleri, faydaları ve bu faydalardan yararlanma koşullarının belirlenmesi amacını taşımaktadır.
- Lisans Sahiplerine Türk Akreditasyon Kurumu’ndan (TÜRKAK) Akredite Bir Belgelendirme Kuruluşundan ISO27001 Belgeli Olma Zorunluluğu
 - Kanun No: 29217
 - Düzenleyen: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)

- Amaç: Elektrik piyasasında faaliyet gösteren tüm kuruluşların bilgi güvenliğini sağlamak ve böylece tüketici güvenliğini artırmaktır.
- Yeni Nesil ÖKC'lere Ait ÖKC TSM Merkezlerinin Bilgi Sistemleri Denetimi Adımları Teknik Kılavuzu
 - Düzenleyen: Gelir İdaresi Başkanlığı
 - Amaç: yeni nesil ödeme kaydedici cihazlara ait ÖKC TSM Merkezleri'nin kurulması, işletilmesi, yönetimi ve denetimine ilişkin usul ve esasları ve kapsama dahil olanların bu kılavuzda belirtilen hususlardaki sorumluluklarını düzenlemektir.
- İDKK Kamu BT Denetimi Rehberi
 - Düzenleyen: İç Denetim Koordinasyon Kurulu
 - Amaç: Kamu kurum ve kuruluşlarında bilgi teknolojileri (BT) sistemlerinin etkili ve güvenli bir şekilde yönetilmesi amacıyla hazırlanmış kapsamlı bir dokümandır. Bu rehber, iç denetim birimlerine BT denetimleri konusunda yol göstererek, kamu kurumlarının BT altyapılarının risklere karşı korunmasına ve verimliliğinin artırılmasına katkı sağlar.
- Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemlerinde Kullanılan Bilgi Sistemleri Hakkında Tebliğ
 - Kanun No: 6493
 - Düzenleyen: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
 - Amaç: Tebliğ, ödeme ve menkul kıymet mutabakat sistemlerinde faaliyet gösteren tüm kuruluşları kapsamaktadır. Bu kuruluşlar arasında bankalar, elektronik para kuruluşları ve diğer ödeme hizmetleri sağlayıcıları yer almaktadır. Tebliğin temel amacı, ödeme sistemlerinin kesintisiz çalışmasını sağlamak, sistemlere yönelik riskleri en aza indirmek ve böylece finansal istikrarı korumaktır
- Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberi
 - Düzenleyen: Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi
 - Amaç: kamu kurumları ve kritik altyapı hizmetleri sunan işletmelerin bilgi ve iletişim sistemlerinin güvenliğini sağlamak, siber saldırılara karşı direnci artırmak ve böylece ülkenin milli güvenliğini korumaktır.

6.2. Ulusal ve Uluslararası Standartlar

Objektif ve kabul edilebilirliği yüksek bir denetim raporu elde etmek için BT denetçisinin denetimi BT denetim standartlarına göre yapması gerekir. BT standartları, şirket yöneticilerine ve BT birimlerinin çalışanlarına yol gösterir ve BT denetçilerinin denetim hedefleriyle tutarlı denetim programları hazırlamasına yardımcı olur. Bu sayede denetimin sunduğu makul güvencenin sürekliliğinin sağlanması ve denetçilerin sürekli gelişme ve uyum sağlama kapasitesinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca uluslararası platformda çalışan bir BT denetim yöntemi oluşturulmaktadır. Genel olarak BT denetiminin teknolojik gelişimi ile denetlenen alan birbirinden farklı değildir. Ortak bir BT kontrol çerçevesi, standardı ve kılavuzunun oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır. Öyle ki günümüzde ISO 27001 denetimleri söz konusu olduğunda dünya çapında her yerde kapsam aynı ve sonuçlar karşılaştırılabilmektedir (Hacisüleymanoğlu, 2010). Uluslararası kuruluşlar başlangıçta BT denetimini kısmen ele almış ancak BT alanında yaşanan skandallar ve olaylar sonrasında BT denetiminin kapsamlı bir şekilde ele alınması ve kapsamlı raporlar hazırlanması gerektiğine karar vermişlerdir. Ancak bu

çalışmalar ilgili kuruluşun ve geliştirildiği ülkenin sorunu nasıl ele aldığına dayalı olduğundan, bazı çalışmalar bir şemsiye alan oluştururken bazıları bilgi güvenliği gibi alt bölümlere odaklanmaktadır. Bu nedenle çeşitli referanslar, standartlar ve yönergeler ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda COBIT, ISO/IEC 27000 serisi standartlar ve ITIL; BT standartları ve çerçeveleri dahilinde tutulmaktadır (Gök, 2015).

Yabancı literatürde “Bilgi ve İlgili Teknolojilere Yönelik Kontrol Hedefleri” anlamına gelen ve COBIT olarak kısaltılan çerçeve, ülkemizde 2001 krizi ve bu kriz sırasında yaşanan bankacılık suçlarından sonra yaygın olarak kullanılan bir referans çerçevesidir. İlk kez 1996’da yayınlanmıştır ve o zamandan beri gelişen teknolojiye ayak uyduracak şekilde güncellenmiştir. COBIT 2019 versiyonu bugün geçerlidir. Kurumsal bilgisayar sistemleri ve teknolojilerinin yönetiminden faydalanmak amacıyla iç ve dış denetçilere yönelik bir BT denetimi olarak oluşturulmuştur. Aynı zamanda, iç kontrol prosedürleri ve BT ile ilgili kuruluşların denetimi konusunda da rehberlik sağlamaktadır. COBIT, kurumsal BT yönetimi ve özellikle yönetime vurgu yaparak iç kontrol sistemlerinin anlaşılması ve değerlendirilmesinde de imkân vermektedir (Erhan, 2009). Ancak COBIT’in görevinin şirketin yönetim sistemini tüm organizasyona taşımak olduğu düşünülmemelidir. Alanında iç denetçileri temsil eden Türkiye İç Denetçiler Enstitüsü tarafından ülkemizde temsil edilen Amerikan İç Denetçiler Enstitüsü’nün bilgi teknolojileri denetimine yeterince odaklanamaması, ISACA’nın kurulmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle 1967 yılında ilk BT denetçilerinin daha profesyonel bir yapıya kavuşma arzusuyla kurdukları Elektronik Bilgisayar Denetçileri Derneği’nin yeniden düzenlenmesiyle kurulmuştur. ISACA, BT denetimi alanında bir şemsiye kuruluş olarak hareket etmektedir.

COBIT reformu, ISACA’nın bir parçası olan Bilgi Teknolojileri Yönetim Enstitüsü’19 tarafından uygulanmaktadır. Bu organizasyon, ISACA’dan farklı olarak yönetim süreçlerine ve araştırmaya odaklanmaktadır. COBIT, iç ve dış denetçilere mesleki denetimlerinde rehberlik etmeyi ve rehberlik etmeyi amaçlamaktadır. Şirketlerde BT sektörünün öneminin artması ve gelişim hızının artması sonucunda COBIT, kontrol ve yönetim konularına odaklanmaya başlamış ve günümüzde saf kontrol rehberliğinden, BT yönetimi başlığını da ekleyerek kapsamlı bir anlayışa geçmiştir. COBIT’in amacı, grup yapısının bilgi ve ilgili teknolojilerinin kapsamlı yönetimini ve idaresini kapsamaktadır. Amaç, kurumun yapısıyla uyumlu ve hedeflerini destekleyecek şekilde teknoloji ve bilgi süreçlerinin entegrasyonunu sağlamaktır (Özcan Bilgin, 2016). Bu nedenle COBIT’in çalışma kapsamı yalnızca BT departmanını değil diğer birimleri de kapsamaktadır. Dünyanın dijital dönüşümü ve buna eşlik eden teknolojinin gerekliliği karşısında kurumların yönetim yapılarını ve üst yönetim bakış açılarını değiştirmeleri zorunlu hale gelmektedir. Geçmişte üst yönetim, BT konularını ve departmanlarını teknik bir alan olarak değerlendirip bunlarla ilgili kararlarda inisiyatif almaktan kaçınırken, bugün üst yönetimin bu konulara aktif olarak dahil olması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Finansal piyasaların küreselleşmesiyle birlikte, muhasebe ve denetim uygulamalarının da uluslararası bir çerçeveye oturtulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla kurulan Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC), Uluslararası Denetim Standartları (ISA) aracılığıyla dünya genelinde kabul gören ortak bir dil oluşturmuştur. 1977 yılında, Münih’te kurulan IFAC muhasebecilik mesleğinin gelişiminin yanı sıra muhasebe ve denetim alanında dünya genelinde kabul gören ortak standartlar oluşturmayı amaçlamıştır. Bu standartlar, Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) bünyesindeki Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (IAASB) tarafından belirlenir. (Zencirkıran, 2015).

IAASB, 1978 yılında “Uluslararası Denetim Uygulamaları Komitesi” (IAPC) adıyla kurulmuş, 2002 yılında yeniden yapılandırılarak ismini değiştirmiştir. IAASB’nin temel amacı, kamu ve özel sektör için dünya çapında geçerli olacak, denetim ve güvence hizmetlerine ilişkin standartlar belirlemek ve bu sayede finansal raporlamanın güvenilirliğini ve şeffaflığını artırmaktır. Bu amaçla geliştirdiği ve yayımladığı Uluslararası Denetim Standartları (ISA), dünya genelinde birçok ülke tarafından kabul edilmekte ve uygulanmaktadır. ISA standartları, finansal tabloların bağımsız denetimiyle ilgili geniş bir yelpazede konuyu kapsar. Bu standartlar,

denetçilerin uyması gereken mesleki sorumlulukları, denetim sürecinin aşamaları, risk değerlendirmesi, kanıt toplama ve değerlendirme, raporlama gibi konularda detaylı açıklamalar içerir. IFAC ve IAASB, dünya genelinde muhasebe ve denetim uygulamalarının tutarlılığını sağlamak ve finansal raporlamanın güvenilirliğini artırmak amacıyla önemli bir role sahiptir. IAASB tarafından geliştirilen ISA standartları, bu amaç doğrultusunda uluslararası kabul gören bir çerçeve sunmaktadır. (Zencirkıran, 2015).

Bu standartlar arasında, bilgi sistemleri denetimi ile yakından ilgili olan ISA 300, ISA 315, ISA 330 ve ISA 402 numaralı standartlar bulunmaktadır. Bu standartlar, finansal tabloların hazırlanmasında ve sunulmasında önemli bir rol oynayan bilgi sistemlerinin, denetim süreçlerinde kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. ISA 300 (Planning an Audit of Financial Statements), finansal tabloların denetiminden önce bir denetçinin çalışma planını belirleyen bir Uluslararası Denetim Standardıdır (ISA). Bu standart, tekrarlayan denetimlere dayanmaktadır. ISA 315 (Identifying and Assessing the Risks of Material Misstatement Through Understanding the Entity and Its Environment) denetçinin kuruluşun iç kontrolü de dahil olmak üzere kuruluşu ve çevresini anlama, önemli yanlış beyan risklerini belirleme ve değerlendirme konusundaki sorumluluklarına odaklanan bir Uluslararası Denetim Standardıdır. ISA 330 (The Auditor’s Responses to Assessed Risks) denetleyicilerin kontrol testleri ve esaslı prosedürlerin sürdürülmesini gerektirir. Genel BT kontrollerinin etkinliğinin değerlendirilmesi kavramına değinilmektedir. ISA 402 (Audit Considerations Relating to An Entity Using A Service Organization) Denetçilere müşterilerinin başka bir kuruluşun hizmetlerini kullandığı durumlarda rehberlik sağlayan bir Uluslararası Denetim Standardıdır. Bu hizmetler müşterinin finansal tablolarını önemli ölçüde etkileyebilir ve bu nedenle denetçinin riskleri etkili bir şekilde değerlendirmek ve ele almak için hizmet kuruluşu içindeki kontrolleri ve süreçleri anlaması gerekir. (Kpmg, 2017)

Denetim standartları, bir işin, özellikle de finansal veya operasyonel süreçlerin, belirli bir kalite seviyesine ulaştığının göstergesi olan, önceden belirlenmiş kurallar, ilkeler ve prosedürler bütünüdür. Bu standartlar, hem denetimi gerçekleştiren kişinin sahip olması gereken bilgi ve becerileri, hem de denetim sürecinin başlangıcından sonlanmasına kadar her aşamasında izlenmesi gereken adımları kapsar. Bu alanda dünya genelinde faaliyet gösteren en büyük meslek örgütü olan Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (IIA), iç denetim profesyonellerine rehberlik eden kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. (Tufan ve Görün, 2013)

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (IIA), dünya genelinde iç denetim mesleğinin en büyük ve saygın örgütlerinden biridir. 165 ülkede faaliyet gösteren IIA, 170.000'den fazla üyesiyle iç denetçilere yönelik kapsamlı hizmetler sunmaktadır. (Koloğlu, 2023). Kuruluş tarafından belirlenen ve sürekli güncellenen standartlar, iç denetim faaliyetlerinin temel dayanak noktasıdır. Bu standartlar, iç denetim süreçlerinin kalitesini ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla belirlenmiş, ilke temelli ve uyulması zorunlu kurallardır. IIA, dünya genelindeki iç denetçilere kapsamlı bir destek sağlayan önemli bir kuruluştur. IIA, sadece bir meslek örgütü olmaktan öte, iç denetçilere yönelik bir platform, kaynak merkezi ve profesyonel gelişim ağını bir araya getirir. (The Institute of Internal Auditors, 2024).

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (IIA) tarafından belirlenen standartlar, iç denetim faaliyetlerinin temelini oluşturan ve bu faaliyetlerin kalitesini, güvenilirliğini ve tutarlılığını sağlayan bir çerçevedir. Bu standartlar, iki ana başlık altında incelenebilir: Nitelik standartları, iç denetim faaliyetini yürüten kurumların ve kişilerin sahip olması gereken özelliklerle ilgilidir. Bu standartlar, iç denetim faaliyetinin bağımsızlığı, objektifliği, yeterlilik ve etik ilkeler gibi temel unsurlarını belirler. Performans standartları ise iç denetim faaliyetinin nasıl yürütüleceği, hangi yöntemlerin kullanılacağı ve sonuçların nasıl değerlendirileceği gibi konuları kapsar. Bu standartlar, iç denetim faaliyetinin planlanması, yürütülmesi ve raporlanması gibi aşamalarında izlenmesi gereken adımları belirler. (Türkiye İç Denetim Enstitüsü, 2024)

Günümüzde, değer yaratan, piyasa koşullarında rekabetçi kalabilmek isteyen ve kurumlarını etkin ve verimli bir şekilde yönetmek isteyen her yönetim için BT kararlarında inisiyatif almak vazgeçilmez hale gelmiştir. Bu doğrultuda BT yönetimi kavramı yükselişe geçmiştir. Gartner’ın (2003) BT yöneticilerinin önceliklerine ilişkin araştırmasında, “BT yönetimini iyileştirme” terimi, literatürde BT yönetiminin önemini vurgulamıştır (Akt. O’Leary, 2009). Ama kavramsal olarak akademiye ve profesyonel hayata girişi daha da ileri gitmektedir. BT yönetimi, 1990’ların sonlarında Hawaii Uluslararası Sistem Bilimi Konferansı’nda kavramsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Böylece yönetim; “Yönetim kurulunun, üst yönetimin ve BT yönetiminin, bir BT stratejisinin oluşturulmasını ve uygulanmasını denetlemek ve böylece iş ve bilgi teknolojisinin entegrasyonunu sağlamak için gereken organizasyonel kapasitesi” olarak tanımlanmaktadır. Olumlu gelişmeye rağmen, BT yönetimi çalışmaları yıllardır sadece BT alanında faaliyet gösterenler arasında konuşulmaktadır. Bunun nedeni; sanayide yapılan yatırımlar ve alınan kararlar kurumsal yapıya doğrudan fayda sağlarken, bilişim sektöründe alınan kararların ve yatırımların getirileri genellikle iş birimleri aracılığıyla aktarılmasıdır. Örneğin kişinin kendi yazılım geliştirme projesinde kullandığı teknoloji güncellense ve yazılımda ek yetenekler görölse bile, son kullanıcı iş birimi tarafından yapılmadığı sürece o projenin veya faaliyetin gerçek değerinin ortaya çıkmayacağı düşünülmektedir (Kesik, 2005). Ancak diğer taraftan BT’nin doğrudan iş biriminden gelen girdilere göre hareket etmesi de kaçınılmazdır. Bu nedenle Bilgi Teknolojileri Yönetimi (BTY), yalnızca BT ile ilgili alanın ötesine geçerek kurumların tüm iş birimleri için değer yaratan bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. BTY’nin tanımında iş birimleri ile BT birimleri arasındaki uyumdan bahsedilmektedir. Bu uyum, iş stratejileri ve BT stratejilerinin iş yapısı, iş stratejisi ve BT stratejileri açısından uyumlu ve entegre olması gerektiği anlamına gelmektedir.

Literatürde bu uyarlamayı kapsayan çeşitli modeller bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Venkatraman ve vd. (1993) tarafından geliştirilen, iş ve BT stratejileri arasındaki ilişkiye odaklanan Stratejik Hizalama Modeli’dir. Bu modelin iki bölümü vardır ve bunlar: stratejik uyum ve operasyonel entegrasyondur. Stratejik yönelim, BT yönetiminin dış alan ve iç alan olmak üzere iki alana sahip olduğunu belirtir. Harici alan adı; şirketin teknoloji ve eğitim kurumunda uygulanması açısından piyasada kendisini nerede gördüğü ve görmek istediğine odaklanırken, iç alan bir eğitim kurumunda BT yapı ve organizasyonunun nasıl düzenlenmesi ve yönetilmesi gerektiğine odaklanmaktadır. Modelin fonksiyonel entegrasyon katmanında iki önemli alan bulunmaktadır. Bunlar; stratejik ve operasyonel entegrasyondur. Stratejik entegrasyon, iş ve BT stratejilerinin uyumlu ve karşılıklı destekleyici olmasını gerektirir, bu da kuruluşa stratejik bir avantaj sağlar. Fonksiyonel entegrasyon ise bir organizasyon içerisinde işletme ile BT arasında süreçler ve yapılar oluşturmaya odaklanmaktadır (Gürkan, 2013).

6.3. Regülatif Kurumlar ve Görevleri

BT denetimi, kurumların bilgi sistemlerinin güvenli, etkin ve mevzuata uygun bir şekilde çalışmasını sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Türkiye’de BT denetimini düzenleyen ve denetleyen çeşitli regülatif kurumlar bulunmaktadır ve bu kurumlar, BT denetiminin yasal çerçevesini belirler, uygulama rehberleri sunar ve denetimlerin uygun şekilde yapılmasını sağlar (Kömürcüler ve Özçağ, 2015). Aşağıda Türkiye’de BT denetimi için görevli regülatif kurumlar ve bu kurumların görevleri açıklanmıştır (Yorgancıoğlu ve Demircan, 2023);

- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK):
 - Düzenleyici görev: Türkiye'deki telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri sektörlerini düzenlemek ve denetlemek.

- Denetim ve yaptırımlar: Bilgi güvenliği yönetim sistemleri (BGYS) ve diğer BT standartlarına uyum denetimleri gerçekleştirmek. Uyumsuzluk durumunda yaptırımlar uygulamak.
- Mevzuat geliştirme: BT ve iletişim sektörlerinde gerekli mevzuat ve düzenlemeleri oluşturmak ve güncellemek.
- Bilgilendirme ve eğitim: Sektör çalışanlarına ve halka yönelik bilgilendirme ve eğitim faaliyetleri düzenlemek.
- Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVKK):
 - Veri koruma kanunu uygulaması: 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nun uygulanmasını denetlemek ve kişisel verilerin korunmasını sağlamak.
 - Denetim ve yaptırımlar: Kişisel verilerin işlenmesi ve korunması ile ilgili denetimler gerçekleştirmek, ihlaller durumunda cezai yaptırımlar uygulamak.
 - Rehberlik ve destek: Kurumlara ve bireylere kişisel veri koruma konusunda rehberlik ve danışmanlık hizmetleri sunmak.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK):
 - Finansal denetim: Bankaların ve diğer finansal kuruluşların BT sistemlerinin güvenliğini ve etkinliğini denetlemek.
 - Mevzuat ve düzenleme: Bankacılık sektöründe BT denetimi ile ilgili düzenlemeleri oluşturmak ve güncellemek.
 - Risk yönetimi: Finansal sektördeki BT risklerini yönetmek ve kontrol etmek için gerekli tedbirleri almak.
- Sermaye Piyasası Kurulu (SPK):
 - Sermaye piyasası denetimi: Sermaye piyasası kurumlarının BT sistemlerinin güvenliğini ve bütünlüğünü denetlemek.
 - Düzenleyici görev: Sermaye piyasası ile ilgili BT mevzuat ve düzenlemelerini oluşturmak ve uygulamak.
 - Şeffaflık ve raporlama: Kurumların BT sistemleri ile ilgili şeffaflık ve raporlama gereksinimlerini belirlemek ve denetlemek.
- Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK):
 - Kara para aklama ile mücadele: Finansal kuruluşların BT sistemlerini kullanarak kara para aklama faaliyetlerini tespit etmek ve önlemek.
 - Denetim ve inceleme: Şüpheli işlemlerle ilgili BT sistemlerini incelemek ve denetlemek.
 - Eğitim ve bilgilendirme: Finansal kuruluşlara BT sistemlerinin güvenli kullanımı ve denetimi konusunda eğitim ve bilgilendirme sağlamak.
- Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KKGK):
 - Denetim standartları: BT denetimi ile ilgili muhasebe ve denetim standartlarını belirlemek.
 - Denetim Kuruluşlarının yetkilendirilmesi: BT denetimi yapacak denetim kuruluşlarını yetkilendirmek ve denetim faaliyetlerini izlemek.

- Eğitim ve sertifikasyon: BT denetimi alanında faaliyet gösteren denetçilerin eğitim ve sertifikasyon süreçlerini yönetmek.
- Bilgi Güvenliği Derneği (BGD)
 - Bilgi güvenliği standartları: Bilgi güvenliği standartlarının belirlenmesi ve yaygınlaştırılması.
 - Eğitim ve bilgilendirme: Bilgi güvenliği ve BT denetimi konularında eğitim programları düzenlemek.
 - Farkındalık artırma: Toplumda bilgi güvenliği farkındalığını artırmak için çalışmalar yapmak.

Türkiye’de BT denetimi için görevli regülatif kurumlar, bilgi sistemlerinin güvenli, etkin ve mevzuata uygun bir şekilde işletilmesini sağlamak için oldukça önemlidir. Bu kurumlar, mevzuat ve standartların belirlenmesi, denetimlerin gerçekleştirilmesi ve eğitim faaliyetleri ile BT denetimi alanında kapsamlı bir düzenleme ve denetim mekanizması oluşturmuştur. BT denetimi alanındaki sürekli gelişim ve iyileştirme çalışmaları, Türkiye’nin bilgi güvenliği ve BT sistemlerinin etkinliği konusunda uluslararası standartlara uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır (Menderes Altın, 2022).

7. Türkiye’de BT Denetiminin Mevcut Durumu

Dijitalleşme ve bilişim teknolojileri, bilgi/enformasyon çağı olan 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra hızla gelişmeye ve hayatımızı etkilemeye başlamıştır. Günümüzde bilişim teknolojilerinin muazzam derecede gelişmesi ve aynı zamanda internet kullanımının büyük oranda artması nedeniyle teknolojiye yeniliklerin küresel dünya üzerindeki etkisi her geçen gün artmaktadır. (Tunç ve vd., 2017) Dijital çağda hem kişisel hem de profesyonel ortamlarda teknolojinin kullanımı her yerde mevcuttur. Teknoloji hızla ilerlemeye devam ederken, bilgi sistemlerinin güvenliğinin ve bütünlüğünün sağlanması her şeyden önemli hale gelmiştir. İşte bu noktada BT denetimi çok önemli bir rol oynamaktadır. BT denetimi, potansiyel riskleri belirlemek ve düzenleyici standartlara uygunluğu sağlamak için bir kuruluşun teknoloji altyapısının değerlendirilmesini içermektedir. Türkiye’de BT denetimi alanı, yıllar içinde ülkenin teknolojiye artan bağımlılığının bir yansıması olarak önemli ölçüde gelişmiştir (Akçakanat ve vd., 2021).

Türkiye’de BT denetiminin geçmişi, ülkenin çeşitli sektörlerde teknolojiyi benimsemeye başladığı 2000’li yılların başlarına kadar uzanmaktadır. İşletmeler ve devlet kurumları faaliyetlerini dijitalleştirmeye başladıkça BT denetim profesyonellerine olan ihtiyaç belirginleşmiştir. Türk hükümeti, bilgi sistemlerinin güvenliğini sağlamak için çeşitli düzenlemeler ve yönergeler sunarak, BT denetiminin daha geniş denetim alanı içinde uzmanlaşmış bir alan olarak yerleşmesine yol açmıştır (Aslıyüksek, 2016). Türkiye’de BT denetiminin etkisi çok derin olmuş ve kuruluşların bilgi sistemlerini yönetme ve güvenlik altına alma biçimlerini etkilemiştir. BT denetimi, güvenlik açıklarını belirlemeye, riskleri değerlendirmeye ve hassas verileri siber tehditlerden korumak için iyileştirici eylemler önermeye yardımcı olmaktadır ve kuruluşlar, düzenli denetimler yaparak potansiyel güvenlik ihlallerini tespit edip önleyebilmekte, itibarlarını ve mali çıkarlarını koruyabilmektedirler. Ayrıca BT denetimi, kuruluşların GDPR ve yerel veri koruma yasaları gibi düzenleyici gereksinimlere uymasına yardımcı olarak uyumsuzluk cezası riskini azaltmaktadır (Gök, 2015).

Günümüzde kamu kurum ve kuruluşlarının işlem sayıları ve sahip oldukları bilgi miktarı hızla artarken, daha hızlı işlem ve karar alma beklentileri ve baskıları da artırmaktadır. Bu durum şirketin hedeflerine ulaşmasında şirkete adını veren bilginin edinilmesi ve yönetilmesinin önemini artırmıştır. Yöneticilerin kuruluş ve kaynakları hakkında karar vermek için ihtiyaç duyduğu temel şey, kaynaklar ve süreçler hakkında doğru ve zamanında bilgi verilmesidir. Yönetimsel

fonksiyonlar için gerekli bilgilerin güvenilir, doğru ve zamanında elde edilmesi ve yönetilmesi için kurumun tüm fonksiyon, birim ve bireylerini kapsayan, yönetsel görev ve sorumlulukların en verimli şekilde yerine getirilmesini amaçlayan dinamik sistemler geliştirilmektedir (Hacıüstemoğlu, 2009). Yöneticilerin ihtiyaç duyduğu bilgilerin en iyi şekilde elde edilmesi, işlenmesi, organize edilmesi ve uyarlanması için tasarlanan sistemlere yönetim bilgi sistemleri (MIS) adı verilmektedir. Firmaların öncelikli olarak finansal yönetim ve muhasebe alanlarında kullandığı bilgi sistemleri, 1990’lı yıllarda donanım ve yazılımların çeşitlenip gelişmesiyle birlikte finansal alan dışından da yönetim desteği sunmaya başlamıştır. Öte yandan internet teknolojilerinin küresel çapta yaygınlaşması ve iletişim altyapılarının gelişmesi, bilgi yönetimini şirketler için önemli bir rekabet avantajı unsuru haline getirmiştir. Bu bağlamda bilgi yönetimine yönelik geliştirilen uzman sistemlerin bir kısmı teknolojik yenilikler kullanılarak stratejik süreçleri destekleyen yönetim bilgi sistemlerine dönüştürülmüştür.

Devlet kurumları bilgi yönetimi ve bilgi sistemleri konusunda özel sektörün gerisinde kalmıştır. Ancak gelişmiş ülke uygulamaları incelendiğinde, kamu sektörü yönetim bilgi sistemlerinin değişen bir kamu yönetimi modeli çerçevesinde oluşturulduğu veya inşa edilmekte olduğu görülmektedir. Türkiye’deki kamu kurumlarına baktığımızda teknolojiye yatırım yapıldığını, bilişim araçlarının kaynak olarak kabul edildiğini ancak bilginin üretildiği ve kullanıldığı süreçlerin genellikle göz ardı edildiği de görülmektedir. Bilgi yönetiminin önemli bir parçası olarak kabul edilen bilgi paylaşımı örgüt kültürüyle yakından ilişkilidir (Güvemli ve vd., 2016). Kamu kurumlarında uzun yıllardır uygulanan geleneksel yönetim anlayışı ve bunun doğal sonucu olan resmi iletişim uygulamaları bilgi paylaşımının önündeki en önemli engellerdir. Ancak etkin kurumsal bilgi akışı, birimler arasında koordinasyon ve iş birliği gerektiren, etkileşimli bir ilişki gerektiren bir yönetim yapısı ile mümkündür. Geleneksel yönetim modelinin bir sonucu olarak devlet kurumları değişimlere uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Bu bağlamda amaç ve hedeflerin ve kurumsal politikaların değişen koşullara göre tanımlanması, periyodik olarak veya ihtiyaç duyuldukça revize edilmesi ve kurumsal yapıların yeniden yapılandırılması önemlidir (Memişoğlu, 2007).

Tartışma ve Sonuç

Bilgi teknolojileri denetimi, bilgi teknolojilerinin kullanıldığı birimlerde, standartlar ve yönetmelikler dahilinde uzmanlar tarafından yapılan denetleme sürecidir. Bu süreç, bir bilgi sisteminin etkinliğini, verimliliğini, varlıkların korunmasını ve veri bütünlüğünü sağlayıp sağlamadığını belirlemeyi hedeflemektedir. Denetim süreci, bilgi teknolojileri denetçisi olarak bilinen uzmanlar tarafından yürütülmektedir. Bu denetçiler, bilgisayar sistemlerini test eden, denetim tekniklerini geliştiren ve bilgi teknolojileri konularında uzmanlaşan kişilerdir. Bilgi teknolojileri denetçileri iç denetim ekibinin bir parçası olarak veya bağımsız dış denetçi olarak görev yaparlar. Ancak, teknolojinin gelişmesi ve kullanımının artmasıyla, bu alanda uzmanlaşmış kişilere artan bir ihtiyaç bulunmaktadır. Bu uzmanlar, bilgi teknolojileri konularında yeterli deneyime ve bilgiye sahiptirler ve denetim sürecinde gerekli olan kanıtları toplayarak rapor hazırlarlar. Denetçiler, raporda tespit ettikleri sorunların nedenlerini, etkilerini ve çözüm önerilerini detaylı bir şekilde belirtmelidirler.

Gelişen teknolojilerin etkileri, teknolojiye bağlı riskler ve BT denetim anlayışları değişmekle birlikte aynı zamanda son 10 yılda iç denetim araştırmalarında literatürde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Güneş ve Kızıldeniz’e (2013) göre BT denetiminde karşılaşılan çeşitli problemler mevcuttur. Özellikle 20. yüzyılda denetim sektörü; yatırımcıları bilgilendirmek, toplumu ve halkın çıkarlarını korumak amacıyla yaptığı çalışmalara yönelik standartlar ve yasal düzenlemelere bir hassasiyet göstermiş olup, bu alanda bilgi teknolojilerinin yerleşik standartlara ve yasal düzenlemelere entegrasyonu ve idari incelemelerde ise bir göz ardı söz konusu olmuştur. Bu bağlamda ülkemizdeki denetim dönüşümünün tam anlamıyla sağlanması için çeşitli geliştirmelerin, iç ittihatlar noktasında da sağlanması gerektiği açıktır. Steinbart ve vd. (2012) bu anlamda örnek teşkil edebilecek düzeyde bilgi güvenliğinin sağlanmasında iç muhasebenin

rolünü tartışan açıklayıcı bir model geliştirmişlerdir. Henderson ve vd. (2013) da BT’deki iç bilginin etkilerini araştırmış ve BT sorunları ve kontrollerinin, iç denetçilerin bilgi düzeyi ve iç denetim sürecini uygulama yetenekleriyle önemli ölçüde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Bu sonuç, iç denetçilerin, bir kuruluşun bilgi teknolojisi altyapısını, güvenlik sistemlerini ve bu sistemlerin işletme hedefleriyle uyumunu değerlendirebilmesi için hem teknik bilgiye hem de iş süreçleri konusunda derin bir anlayışa sahip olmaları gerekli olduğu nedeniyle son derece mantıklıdır. BT sistemlerinin karmaşıklığı, denetçilerin yalnızca finansal ve operasyonel süreçleri değil, aynı zamanda veri güvenliği, ağ yönetimi, yazılım geliştirme süreçleri ve siber güvenlik risklerini de anlamalarını zorunlu kılar. Ülkemizde de denetçi seçiminde belli başlı sınavların yapıldığı bilinmektedir. Ancak niteliğin artırılması amacıyla denetim standartları ve uygulamalarına daha detaylı alım yapılması gerektiği düşünülmektedir. Benzer bir yaklaşımla Steinbart ve vd. (2018) iç denetim departmanı ile bilgi güvenliği uygulamaları arasındaki ilişkinin kalitesini tartışmışlar ve bu ilişkinin kalitesinin olumlu olduğu ve içerideki zayıflıkların önlenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Burns ve Igou ise (2019) bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişimi bağlamında değerlendirme süreçlerinin ve çalışmaların geleceğini tartışmışlardır. Tiberius ve Hirth’in (2019) de incelediği üzere Almanya örneğini kullanarak, yapay zekâ ve blockchain gibi teknolojilerin gelişimini temel alarak dijitalleşmenin denetim üzerindeki etkisini incelenmiştir. Yapay zekâ ve makine öğrenimi gibi teknolojilerin BT denetimine entegre edilmesi, denetçilerin büyük veri kümelerini daha hızlı ve etkili bir şekilde analiz etmelerini sağlayacağı tahmin edilmektedir. Bu durum, manuel süreçlerin yerini otomasyona bırakacağı ve hata payının azalacağı anlamına gelmekte olup, aynı zamanda denetçiler, rutin işlemleri yapay zekaya devrederek, stratejik ve kritik analizlere daha fazla odaklanabileceklerdir. Aynı zamanda, siber güvenlik tehditlerinin artması, BT denetimlerinin siber risk yönetimine daha fazla odaklanmasını gerektireceği için de gelecekte BT denetimlerinde, sistemlerin güvenliğini ve dayanıklılığını değerlendiren testlerin önemi daha da artacaktır şeklinde bir çıkarımın yapılabilmesi mümkündür.

Ülkemizdeki BT denetiminin genel çerçevesi, gelişim süreci, yasal dayanakları ve mevcut durumuna ilişkin incelemenin gerçekleştirildiği bu çalışmada, işletmelerinin ve kamu kurumlarının BT denetimine verdiği önemin arttığı yasal düzenlemelere ve sektörel standartlara uyum sağlamak ve itibar risklerini azaltmada özellikle de siber saldırıların artmasıyla birlikte, BT denetiminin kurumların varlıklarını koruması ve iş sürekliliğini sağlaması açısından önemi ortaya çıkmaktadır. BT denetimi, Türkiye’de yalnızca yasal uyumluluk sağlamak amacıyla değil, aynı zamanda rekabet avantajı elde etmek ve operasyonel verimliliği artırmak için de kullanılmaktadır. Kuruluşlar, bilgi sistemlerinin etkinliğini ve güvenliğini artırarak, iş süreçlerini optimize etmeyi ve müşteri memnuniyetini sağlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, BT denetimi, stratejik bir yönetim aracı olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de BT denetimi uygulamaları, genellikle uluslararası standartlar ve en iyi uygulamalar çerçevesinde yürütülmektedir. ISO 27001, COBIT, ISA ve ITIL gibi standartlar, Türkiye’deki birçok kuruluş tarafından benimsenmiştir ve BT denetim süreçlerinde rehber olarak kullanılmaktadır. Bu standartlar, bilgi güvenliği risklerinin yönetimi, bilgi varlıklarının korunması ve BT hizmetlerinin etkin yönetimi konusunda yol gösterici olmaktadır.

Kaynakça

- Ağdeniz, Ş. (2024). Güvenilir Yapay Zeka ve İç Denetim. Denetişim (29), 112-126.
- Akçakanat, Ö., Özdemir, O., & Mazak, M. (2021). İşletmelerde Siber Güvenlik Riskleri ve Bilgi Teknolojileri Denetimi: Bankaların Siber Güvenlik Uygulamalarının İncelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi, 5(2), 246-270.
- Arslan, B., & Ozturan, M. (2011). The Path To Information Technology Business Value: Case Of Turkey. Technology and Investment, 2(1), 52-63.

- Aslıyüksek, M. K. (2016). Bilgi Teknolojileri ve Dijitalleşmenin Türkiye’de Bilgi Bilim Literatürüne Yansıması: Bilgi Dünyası Dergisi Örneği (2000-2014). *Bilgi Dünyası*, 17(1), 87-103.
- Bağdat, A., Yılmaz, A., & Gürler, G. (2024). Dergi Park’taki İç Denetim Konusundaki Çalışmaların Literatür İncelemesi ve Bilgi Teknolojilerinin Yeri. *Denetişim* (31), 224-235
- Biçimveren, L. (2024). Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: G7 Ülkeleri Örneği. *Yönetim, Ekonomi ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 43-55.
- Burns, M. B., & Igou, A. (2019). “Alexa, Write an Audit Opinion”: Adopting Intelligent Virtual Assistants In Accounting Workplaces. *Journal Of Emerging Technologies In Accounting*, 16(1), 81-92.
- Büyükarıkan, U. (2021). Muhasebe Bilgi Sisteminde Kullanılan Yeni Bilgi Teknolojileri ve Bu Teknolojilerin Rolü. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 15-25.
- Çakalı, K. R., & Baloğlu, G. (2022). Bilgi Teknolojileri Yönetişiminin Denetimi. *Denetim ve Güvence Hizmetleri Dergisi*, 2(1), 1-13.
- Erhan, D. U. (2009). Bddk Tebliği Çerçevesinde “Bilgi Sistemleri Denetimi” Kavramının İrdelenmesi ve Güncel Gelişmeler. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (27), 91-110.
- Eroğlu, Ş., & Çakmak, T. (2016). Enterprise Information Systems Within The Context Of Information Security: A Risk Assessment For A Health Organization In Turkey. *Procedia Computer Science*, 100, 979-986.
- Gök, M. (2015). Türkiye’de Kamu İç Denetim Sistemi: Yapı ve Performans Açısından Bir Değerlendirme. *Journal Of Management And Economics Research*, 13(3), 482-502.
- Görmən, M., & Korkmaz, G. (2022). Kurumsal Sürdürülebilirlik İçin Sürdürülebilir İç Denetim: Geleceğin İç Denetim Fonksiyonu. *Denetişim*, (25), 94-115.
- Güneş, F., Kızıldeniz, S., Selçuk, S., Suna, B., & Coşkun, S. (2013). Bilgi Teknolojileri Denetimi ve COBIT’in Sektörel Uygulanabilirliği. *Akdeniz Üniversitesi Akademik Bilişim Konferansı*, 28, 2016.
- Gürkan, M. F. (2013). Düzenleyici ve Denetleyici Kurum Olarak Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu BTK. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 333-356.
- Güvemli, B., Sanlı, N., Toraman, C., & Yaz, D. A. (2016). The Evolution Of The Auditing Profession In Turkey: The Union Of Chambers Of CPA’s And Sworn-In CPA’s (TURMOB) History And Background. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (11), 5-48.
- Hacıüstemoğlu, R. (2009). Türkiye’de Muhasebe Eğ İtmi İçin On Yıllık Hedefler. *World Of Accounting Science*, 11(3).
- Hacısüleymanoğlu, E. (2010). Bilgi Teknolojileri Yönetişim Yöntemleri ve COBIT ile Ulusal Bir Bankada Uygulaması (Master’s Thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Henderson III, D. L., Davis, J. M., & Lapke, M. S. (2013). The Effect Of İnternal Auditors' Information Technology Knowledge On İntegrated İnternal Audits. *International Business Research*, 6(4), 147.
- Kaban, İ., & Arslan, M. C. (2016). Bilgi Teknolojileri Destekli Denetim Uygulamaları Kapsamında Zimmet Hilelerinin Ortaya Çıkarılması; Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 16(3), 415-424.
- Kayrak, M. (2012). Bilgi Kriterleri Çerçevesinde Bilişim Teknolojileri Denetimi. *Sayıştay Dergisi*, (87), 143-167.

- Kesik, A. (2005). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu Bağlamında Ve AB Sürecinde Türk Kamu İç Mali Kontrol Sistemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 94-114.
- Kpmg. (2017). *BT Denetim Standartları ve Uygulamaları* <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2018/05/bt-denetim-standartlari-ve-uygulamalari.pdf> (Erişim tarihi: 20.12.2024).
- Koç, S., Şeker, S., & Şeker, F. (2019). Bilişim Teknolojileri (Bt) Denetiminde Bilgi Güvenliği İle İlgili Uluslararası Standartlar Ve Türkiye'deki Uyum Çabalarının İncelenmesi. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 121-139.
- Koloğlu, İ. (2023). Uluslararası İç Denetim Standartları Açısından Türk Bankacılık Sisteminin İncelenmesi: Bir Kamu Bankası Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(2), 504-523.
- Kömürçüler, E., & Özçağ, M. (2015). Bir Regülasyon Kurumu Olarak Yargı Organı: Anayasa Mahkemesi ve Danıştay Kararlarında Devletin Düzenleyici Rolü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(1), 83-97.
- Memiş, M., & Tüm, K. (2015). Sürekli Denetim Süreci ve İç Denetim İle İlişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (37), 145-162.
- Memisoglu, S. P. (2007). The Supervision Of Information Technology Classrooms In Turkey: A Nationwide Survey. *Australasian Journal Of Educational Technology*, 23(4).
- Menderes Altın, A. (2022). Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Bağımsızlık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Analiz (Master's Thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi).
- Mustapha, M., & Lai, S. J. (2017). Information Technology In Audit Processes: An Empirical Evidence From Malaysian Audit Firms. *International Review Of Management And Marketing*, 7(2), 53-59.
- Nabi, K. (2022). Bilgi Teknolojileri Uygulama Kontrollerinin Denetim Kanıtının Kalitesine Etkisi: Bir Uygulama Örneği. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, (66), 65-77.
- O’Leary, D. E. (2009). The Impact Of Gartner’s Maturity Curve, Adoption Curve, Strategic Technologies On Information Systems Research, With Applications To Artificial Intelligence, ERP, BPM, And RFID. *Journal Of Emerging Technologies In Accounting*, 6(1), 45-66.
- Önce, S., & İşgüden, B. (2012). İç Denetim Faaliyetinin Gelişen ve Değişen Bilgi Teknolojileri Ortamı Açısından Değerlendirilmesi: İmkb-100 Örneği. *Journal of Management and Economics Research*, 10(17), 38-70.
- Özcan Bilgin, B. (2016). Bilgi Teknolojileri Denetimi ve Bir Uygulama (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Saban, M., & Efeoğlu, Z. (2012). An Examination Of The Effects Of Information Technology On Managerial Accounting In The Turkish Iron And Steel Industry. *International Journal Of Business And Social Science*, 3(12), 105-117.
- Steinbart, P. J., Raschke, R. L., Gal, G., & Dilla, W. N. (2012). The Relationship Between Internal Audit And Information Security: An Exploratory Investigation. *International Journal Of Accounting Information Systems*, 13(3), 228-243.
- Steinbart, P. J., Raschke, R. L., Gal, G., & Dilla, W. N. (2018). The Influence Of A Good Relationship Between The Internal Audit And Information Security Functions On Information Security Outcomes. *Accounting, Organizations And Society*, 71, 15-29.
- Supriadi, T., Mulyani, S., Soepardi, E. M., & Farida, I. (2019). Influence Of Auditor Competency In Using Information Technology On The Success Of E-Audit System

- Implementation. EURASIA Journal Of Mathematics, Science And Technology Education, 15(10).
- Saylam, A. (2024). Kamu Yönetiminde Bilgi ve İletişim Teknolojileri (Bit) Destekli Ortak Yapım Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(37), 221-251.
- Şentürk, Ö. (2023). İç Denetim Faaliyetlerinde Yapay Zekadan Beklentiler: Chatgpt Uygulaması Örneği. TIDE Academia Research, 4(2), 51-82.
- Tağtekin, T., & Yashıdağ, B. H. (2020). Bankalarda İç Denetim Aşamasında Bilgi Teknolojilerinin Önemi, Kullanım Alanları ve Kapsamı. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 292-305.
- The Institute of Internal Auditors (2024), “*Uluslararası İç Denetim Standartları*” <https://www.theiia.org/en/standards/2024-standards/global-internal-audit-standards/>(Erişim tarihi: 20.12.2024).
- Tiberius, V., & Hirth, S. (2019). Impacts Of Digitization on Auditing: A Delphi Study For Germany. Journal Of International Accounting, Auditing and Taxation, 37, 100288.
- Tokmar, E (2019). Türkiye’de Bağımsız Denetim Uygulamaları: Tekstil Sektörü Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Tunç, A., Belli, A., & Aydoğdu, Y. (2017). Dijitalleşen Kamu Hizmetleri Açısından Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 1921-1931.
- Tufan, M., & Görün, M. (2013). Türkiye’deki Kamu İç Denetim Sisteminin Uluslararası İç Denetim Standartları Çerçevesinde İncelenmesi. Sayıştay Dergisi (89), 115-135.
- Türkiye İç Denetim Enstitüsü (2024), “*Uluslararası İç Denetim Mesleki Uygulama Standartları*” <https://www.tide.org.tr/page/28/Standartlar> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
- Venkatraman, N., Henderson, J. C., & Oldach, S. (1993). Continuous Strategic Alignment: Exploiting Information Technology Capabilities for Competitive Success. European Management Journal, 11(2), 139-149.
- Weber, G. (2008, January). A Platform-Independent Approach for Auditing Information Systems. In Second Australasian Workshop on Health Data and Knowledge Management (HDKM 2008). Wollongong, NSW, Australia (Vol. 80, Pp. 65-73).
- Yorgancıoğlu, E., & Demircan, Y. T. (2023). Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Tarafından Toplanan İnternet Trafik Verilerinin Kişisel Verilerin Korunması Hakkı Bağlamında Değerlendirilmesi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(48), 1189-1215.
- Yurdagül, Ö., & Kahraman, Y. (2014). The Submissions On Information Technology Auditing And Auditing Profession For Public Organizations İn Turkey. In Global Interdisciplinary Business-Economics Advancement Conference (Gıba) Conference Proceedings (P. 834).
- Zencirkıran, S. (2015). Uluslararası Muhasebe ve Denetim Standartlarının Ulusal Düzeydeki Mevzuat ile İlişkisi: Türkiye Örneği. Sayıştay Dergisi (98), 61-74.

Lojistik Sektöründe İnsansız Hava Araçlarının (İHA) Kullanımın Önündeki Engellere Dair Uzman Görüşlerinin İncelenmesi*

Examining of Expert Opinions on the Barriers to the Use of Unmanned Aerial Vehicles (UAV) in the Logistics Sector

Ramazan GÜNDEM¹, Yener PAZARCIK² Mustafa KARA³ Umut EROĞLU⁴

Öz

Son mil lojistiği özellikle kentsel alanlarda hız, maliyet ve çevresel anlamda sürdürülebilirlik sağladığından kritik öneme sahip olmuştur. Son mil teslimatının önemli bir uygulaması olan insansız hava araçlarıyla teslimat gerçekleştirilmesi yenilikçi bir teslimat alanına dönüşmüştür. İnsansız hava araçlarıyla teslimatların yapılması sürecinde dünya örneklerinde de sahada birçok engellerle karşılaşmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı Türkiye’de lojistik sektöründe insansız hava araçları (İHA) kullanımının önündeki engellerin tespit edilmesidir. Araştırmanın verileri 01-15 Haziran 2024 tarihleri arasında uzman formuyla 5 profesyonelden elde edilmiştir. Formlar Lawshe (1975) tekniğiyle analiz edilmiştir. Araştırmada uzman görüşleri sonucunda tüm ana boyutların kapsam geçerlilik değerleri geçerli olduğu doğrulanmıştır. Ayrıca araştırmaya katılan bir uzmanın önerisi doğrultusunda çalışmaya pazar ana boyutu eklenmiştir. Araştırma sonucunda toplamda on üç ana engel boyutu; hukuk, çevresel, kamuoyu psikolojisi ve algısı, eğitim ve sertifikasyon, ekonomik, organizasyon, teknoloji, teknik, operasyonel, gizlilik, güvenlik, altyapı ve pazara ilişkin eksikliklerin ve sorunların Türkiye’de lojistik sektöründe İHA’ların kullanımının önündeki başlıca engeller olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, insansız hava araçları, lawshe tekniği

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Last mile logistics has become critically important, especially in urban areas, as it provides speed, cost and environmental sustainability. An important application of last mile delivery, delivery with unmanned aerial vehicles has become an innovative delivery area. In the process of making deliveries with unmanned aerial vehicles, many barriers are encountered in the field in world examples. In this context, the aim of the research is to determine the barriers to the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) in the logistics sector in Turkey. The data of the research was obtained from 5 professionals with an expert form between 01-15 June 2024. The forms were analyzed with the Lawshe (1975) technique. As a result of the expert opinions in the research, it was confirmed that the content validity values of all main dimensions were valid. In addition, the market main dimension was added to the study upon the suggestion of an expert who participated in the research. As a result of the research, it was determined that a total of thirteen main obstacle dimensions; law, environment, public psychology and perception, education and certification,

* Bu araştırma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde İşletme Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Yener Pazarcık danışmanlığında devam eden ve Ramazan Gündem tarafından hazırlanan “Lojistik Sektöründe İnsansız Hava Araçlarının (İHA) Kullanımının Önündeki Engellerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

¹Dr Öğrencisi, ÇOMU, LEE/İşletme ABD, rgundem23@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-7834-7413

²Prof. Dr, ÇOMU, BUBF/Uluslararası Ticaret ve Lojistik ABD, ypazarcik@comu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-7651-9349

³Prof.Dr, ÇOMU, BİİBF/Kamu Yönetimi ABD, mustafakara@comu.edu.tr. ORCID:0000-0002-2012-4815

⁴Doç.Dr, ÇOMU, BİİBF/İşletme ABD, erogluumut@comu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3102-1763

economic, organization, technology, technical, operational, privacy, security, infrastructure and market-related deficiencies and problems are the main obstacles to the use of UAVs in the logistics sector in Turkey.

Keywords: Logistics, unmanned aerial vehicles, lawshe technique

Paper Type: Research

Giriş

Online ticaret bireylerin alışveriş alışkanlıkları değiştirmiştir. Pandemi dönemiyle birlikte e-ticaret büyümüş, müşteri odaklı hizmetlere uyum sağlama ve alternatif yolların genişlemesine yol açmıştır. E-ticaretin gelişmesiyle kentsel alanlarda daha fazla araçla hızlı, zamanında teslimat yapılması ihtiyacı duyulmuştur. E-ticaretin gelişimiyle karmaşık ve artan talep süreçleri lojistik hizmet sağlayıcılarının daha hızlı, daha ucuz ve daha esnek hizmetler sağlayan teslimat yöntemi arayışına başlamıştır. Bu süreçte insansız hava araçlarıyla teslimat yapılması alternatif bir yöntem olarak görülmüş olup uygulama alanında çeşitli kısıtlamaların olduğunu deneyimlemişlerdir. Ayrıca kentsel alanlarda lojistik hareketlerinin sayısının artmasıyla trafik sıkışıklığı ve gürültü kirliliği gibi çeşitli sorunlar geleneksel lojistik faaliyetlerinin yenilikçi adımlara ihtiyaç hissedilmiştir (Melo vd.,2023). Winston Churchill bir konu hakkında sorunun çözümünü “Bir sorunu çözmek için adım atmak, o sorunun çözüm yolculuğunun başlangıcıdır.” şeklinde ifade etmiştir. Churchill düzleminde lojistik sektörde insansız hava araçlarının kullanımının önündeki engelleri belirlemek için literatürde belirtilen engeller geniş bir perspektifle tespit edilmesi ve bütün halinde belirlenmesi için bir adım atılmıştır. Yapılan literatür taramasından lojistik sektörde insansız hava araçlarının kullanımı önünde engelleri belirten birçok çalışma bulunmakta fakat bu çalışmaların büyük çoğunluğunda engelleri geniş bir perspektifle ele alan bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda nitel verileri nicel veriye dönüştürme de kullanılan lawshe yöntemi aracılığıyla ana engellerin kapsam geçerlilik ölçütlerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda engellerin tespit edilmesi hem sektör profesyonelleri hem de akademik camianın çalışmalarına ışık tutacak bir çalışma olacaktır.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde kavramsal ve kuramsal çerçeve açıklanmaktadır. Çalışmada öncelikle lojistik ve insansız hava araçları kavramları tanımlanmıştır. Kavramsal çerçeve ortaya konulduktan sonra lojistik ve insansız hava araçların arasında ilişkiyi açıklayan kuramsal bağlamı ortaya konmuştur.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Lojistik kavramına etimolojik perspektifle bakıldığında Latin dilinde Logıc (Mantık) ve Statistics (İstatistik) sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Bu bağlamda lojistik kavramının sözcük anlamı mantıklı hesap anlamına gelmektedir (Tanyaş, 2011:). Lojistik sözcüğü Yunancaya “Logistikos” (hesaplama becerisi), Latinceye “logisticus” (istatistiksel mantık) ve Fransızcaya “logistique” (sunmak) olarak türetilmiştir (Hou vd., 2017; Russell, 2000). Lojistik kavramı üzerine uzlaşmış tek bir tanıma ulaşmak mümkün değildir. Lojistik kavramının tek bir tanımının olmamasının nedeni yapılan tanımların bakış açılarının farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Yukarıda yapılan tanımların ortak noktası bakıldığında, lojistiğin müşteri memnuniyeti sağladığını ve işletmelere rekabet avantajı kazandırdığı ve ürünün üretiminden sonunda kadar olan seleksiyonu kapsayan bir süreç yönetimi olarak ifade edilebilir.

Kavrama etimolojik perspektifle bakıldığında İngiliz dilinde “Erkek Arı” anlamında drone (Dron) ifadesi kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu drone sözcüğünü “uçangöz” olarak tanımlamaktadır. Kavram ilk olarak askeri terminoloji de kullanılmıştır. Dronlar sivil alanda kullanılmaya başlanmasına paralel olarak “İnsansız Hava Aracı (İHA)” şeklinde adlandırılmıştır. Literatürde Drone ve İnsansız hava araçları kavramı birbirlerinin yerlerine kullanılmaktadır. Bu durum bazı çalışmalarda farklı isim kullanılması sebep olmaktadır. Drone ve insansız hava araçları belirli teknik özellikler dışında aynı anlamda gelmektedir. Teknik fakları şöyle

açıklanabilir; Drone olarak ifade edilen hava araçları otomatik olarak hareket eden hava ve deniz araçları olarak ifade edilirken, İHA'lar ise; motoru olan, kontrol edilebilen ve silahı olmayan hava aracını ifade etmektedir (Kahveci ve Can,2017). Bu araştırmada uluslararası literatürde kullanılan insansız hava araçları kavramı kullanılacaktır.

1.2. Kuramsal Çerçeve

İnsansız hava araçları toplum tarafından daha çok askeri operasyonlarda kullanımı bilinmektedir. Fakat insansız hava araçlarıyla kargo teslimatı yapılması yenilik olarak görülüp ve benimsenmeye çalışılmaktadır. İnsansız hava araçlarıyla kargo teslimatlarının yenilik bağlamında algılanması için Rogers'ın (2003) yeniliklerin yayılımı kuramı önemli bir eşik sayılabilir. Yenilik, birey veya örgüt tarafından yeni olarak algılanabilen uygulama, fikir veya nesnelerin toplum tarafından kabul edilmesi veya reddedilmesi süreci olarak ifade edilmektedir. Yayılım ise; bir yeniliğin sosyal sistemin üyeleri arasında zaman içinde belirli kanallar aracılığıyla iletildiği süreç olarak tanımlanmıştır. Genel anlamda yeniliğin yayılımı kuramı; bir yeniliğin sosyal sistemin üyeleri arasında zaman içinde belirli kanallar aracılığıyla iletildiği süreç olduğu belirtilmektedir. Yeniliğin yayılım süreci; fikir üretme, ürün geliştirme, pilot test ve daha da önemlisi müşterilerin yeniliği benimsemesi aşamalarından oluşmaktadır (Rogers, 2003).

İnsansız hava araçlarıyla teslimatı yenilik olarak algılanma sürecinde tüketicilerin bu teknolojiyi benimsenmesi ve kabulünden oluşmaktadır. İHA'yla teslimat çeşitli sektörlerde yaşamımızın her alanında kullanma potansiyeline sahip olduğu söylemek mümkündür. İnsansız hava araçlarının önündeki sosyo-ekonomik engellerin kaldırılması yeniliğin yayılımı sürecini hızlandıracaktır. İHA'yla teslimatın yenilik olarak nasıl algılandığı ve benimseme süreci belirli bir zaman dilimi geçtiğinde anlaşılacaktır. Bu süreçte tüketicilerin yeniliği benimseme süreci ve hızı farklılık gösterecektir. Tüketicilerin İHA'yla teslimat sürecini yaygınlaşması sürecinde en önemli faktörler tüketicilerin bilgilendirilmesi ve endişelerin giderilmesi önemli olduğu düşünülmektedir. İnsansız hava araçlarıyla kargo teslimatının önündeki belirsizlikler kaldırmak için kanaat önderleri veya değişim ajanı kullanılabilir. Bu rolleri üstlenecek olan kişiler tüm paydaş gruplarını bir araya getirerek belirsizlikleri tespit ettikten sonra belirsizliklerin giderilmesi için mücadele etmelidir. İHA teslimatları yaygınlaştığında yeniliğin yayılımı tamamlanıp bu kez de tüketicilerin bu teknolojileri nasıl kabul edeceklerine dair aşamaya geçiş yapılmış olacaktır. Bu aşamaya geçiş yapılabilmesi için lojistik sektöründe insansız hava araçlarının önündeki ana engeller belirlenmelidir.

Literatürde ticari alanda insansız hava araçlarının kullanımının önündeki engellerin belirlenmesine yönelik yapılan araştırmalarda; **Hukuki** (Erceg vd. 2017, Cohn vd. 2017, Jones 2017, Singhal vd. 2018, Pantarotto 2018, Legel 2018, Yıldız ve Çalış 2019, Mohamed vd. 2020, Kellermann vd. 2020, Sah vd. 2021, Marshall 2021, Lozzi vd. 2022, ve Çıkmık vd. 2023), **Çevresel** (Lidynia vd. 2017, Yıldız ve Çalış 2019, Chung vd.2020, Desloovere 2020, Sah vd. 2021, Elmesariy vd. 2021, Seidakhmetov ve Valilai 2022 ve Lee vd. 2022), **Kamuoyu Psikolojisi ve Algısı** (Rosenberg 2009, Smith 2015, Clothier vd. 2015, Cohn vd. 2017, Maghazei ve Netland 2020, Sah vd. 2021, Bergsma 2021 ve Lee vd. 2022), **Eğitim ve Sertifikasyon** (Idries vd. 2015, Stöcker vd. 2017, Yıldız ve Çalış 2019, Er (2020), **Ekonomik** (Cohn vd. 2017, Sandor 2019, Chung vd. 2020, Kellermann vd. 2020, Sah vd. 2021 ve Javaid vd. 2022), **Organizasyonel** (Idries vd. 2015, Stöcker vd. 2017, Golizadeh vd. 2019 ve Çıkmık vd. 2023), **Teknoloji** (Rosenberg 2009, Idries vd. 2015, Cohn vd. 2017, Singhal vd. 2018, Maghazei ve Netland 2020 ve Eskandaripour ve Boldsai Khan 2023), **Teknik** (Rosenberg 2009, Stöcker vd.2017, Tomislav vd. 2018, Golizadeh vd. 2019, Sandor 2019, Chung vd.2020, Kellermann vd. 2020 ve Sah vd. 2021), **Operasyonel** (Stöcker vd.2017, Sandor 2019, Maghazei ve Netland 2020, Abdelmaboud 2021, Labib vd. 2021, Gupta vd.2021, Javadi ve Winkenbach 2021), **Gizlilik** (Altawy ve Youssef 2016, Finn ve Wright 2016, Kahveci ve Can 2017, Lidynia vd. 2017, Stöcker vd. 2017, Singhal vd. 2018, Alwateer vd. 2018, Desloovere 2020, Sah vd. 2021, Çıkmık vd. 2023), **Güvenlik** (Rosenberg 2009, Antebi 2014, Rao vd. 2016, Singhal vd. 2018, Mohamed vd. 2020, Chung vd. 2020, Desloovere 2020, Er 2020, Rejeb vd. 2021 ve İslam 2023) ve **Altyapı** (Cohn vd. 2017, Kellermann vd. 2020 ve

Rathore vd. 2022) engellerin olduğu belirlenmiştir. Yukarıda yer alan yazınında insansız hava araçlarının karşılaştığı engeller farklı bakış açısıyla ele alınmıştır. Literatürde yer alan engeller çerçevesinde Türkiye’de lojistik sektöründe İHA’ların kullanımının önündeki başlıca engellerin neler olduğu benzerlikler ve farklılıklar ortaya konularak araştırılacaktır.

Literatür ana engeller incelendiğinde on iki ana engel olduğu görülmektedir. Araştırmamız kapsamında bu engellere Pazar engeli de eklenmiştir. İnsansız hava araçlarının lojistik sektöründe kullanımının önünde toplamda on üç ana engel şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu ana engeller aşağıda kısaca değinilmiştir (Gündem,2025).

a) Hukuki Engeller: İnsansız hava araçlarının lojistik sektöründe kullanımının önündeki engellerin en önemlilerden biri hukuki engel olduğu düşünülmekte çünkü hukuki altyapı düzenlenmeden uygulama alanında çeşitli engeller bulunmaktadır. Örneğin İnsansız hava araçlarına bir zarar geldiğinde bu zararı karşılayacak sigorta türü bulunmamaktadır. Ayrıca operasyonel süreçlerde mahremiyet ve güvenlik sorunları da bulunmaktadır. Hukuki altyapı hem hizmet sağlayıcıları hem de tüketicilerin yasal haklarını ihlal etmeyecek düzenlemeler yapması gerekmektedir.

b) Gizlilik Engelleri: İnsansız hava araçlarının kullanımı için eğitim görülen içeriklerde mahremiyet ve etik konular açıkça ifade edilmektedir. Bu durum toplumun gizlilik endişelerini gidermemektedir. Toplumdaki haklı endişelerin giderilmesi ancak yasal mevzuatlar ve denetim uygulamasıyla son bulacaktır.

c) Güvenlik Engelleri: İnsansız hava araçları İnsansız hava araçlarının lojistik sektöründe kullanımının önündeki engellerin en önemlilerden diğeri ise güvenlik engelleri olduğu düşünülmektedir. İnsansız hava araçlarıyla kamu binalarına ve toplumsal alanlara terör saldırısı endişesi bulunmaktadır. Bu endişeler hem kamu kurumları hem de vatandaşlar yaşamaktadır.

d) Kamuoyu Psikolojisi ve Algısı Engeller: Toplum yeni teknolojileri kullanmadan önce algılanan fayda ve kullanım kolaylığını gibi temel konularda endişeler yaşamaktadırlar. Bu endişelerin giderilmesi için bilgi, farkındalık ve katılım ilkeleri önceliklendirilmelidir. Bu konularda şeffaf bilgilere ulaşıldığında toplum ortaya çıkan teknolojilere adaptasyon sağlayacaktır.

e) Operasyonel Engeller: İnsansız hava araçlarının kargo teslimatı sürecinde karşılaştıkları engelleri kapsamaktadır. Uçaklar belirli rotalarda uçuş gerçekleştirdiğine göre insansız hava araçları da belirli bir hava sahasında uçuş gerçekleştirmelidir. Bunun için uçuş rotaları oluşturulmalıdır.

f) Çevresel Engeller: İnsansız hava araçlarıyla teslimat sürecinde çevresel etmenler önemlidir. Teslimatlar meteorolojik hareketlerden etkilenmektedir. Ayrıca insansız hava araçlarının sayısı artınca kuş sürülerinin uçuşlarını etkileyerek ekolojik dengeye zarar verebilir.

g) Teknik Engeller: Lojistik sektöründe deneme amacıyla kullanılan insansız hava araçları sınırlı taşıma ve sınırlı enerji kapasitesine sahiplerdir. Bu durum insansız hava araçlarını kargo teslimatı sürecinde engel olarak uygulama sahasında ortaya çıkmaktadır.

h) Teknolojik Engeller: İnsansız hava araçları pilot kontrolünde istenilen alanda uçuş gerçekleştirilmektedir. Bu durum hukuki, güvenlik, gizlilik gibi çeşitli alanlarda ihlalin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu ihlallerin olmaması için İHA bariyer yazılımlarının cihaza yüklü olarak üretilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda insansız hava araçlarıyla ilgili yazılımsal engeller bulunmaktadır.

i) Ekonomik Engeller: Lojistik sektörü için kullanılacak olan insansız hava araçları sınıflandırılmadığından yatırım getiri oranı belirsizlikler bulunmaktadır. Ayrıca sektördeki çalışan personel sayısını azaltacağından bir diğer engel ise yaratacağı işsizlik endişesi olduğu söylenebilir.

j) Eğitim ve Sertifikasyon Engelleri: İnsansız hava araçlarının kullanılması için lisans sahibi olunması gerekmektedir. Lisans alım süreçlerinde eğitim sınavlarının kurumsal

olmaması ve uygun araçlarla test uçuşları gerçekleştirilmediğinden yetkin İHA pilotu yetiştirilmemektedir. Bu durum için sivil havacılık genel müdürlüğü eğitim ve sertifikasyon yönetmeliğini değiştirmesi gerekmektedir.

k) Organizasyonel Engeller: İnsansız hava araçlarıyla teslimat yeni bir türdür. Bu kapsamda lojistik şirketleri şirket içi prosedür ve uygulamalar için standartlar oluşturmaktadır.

l) Altyapı Engelleri: İnsansız hava araçları teslimat yapabilmesi için iniş-kalkış alanlarına veya enerji istasyonlarına ihtiyaç duyacaktır. Bu alanların olmayışı engel olarak ifade etmek mümkündür.

m) Pazar Engelleri: İnsansız hava araçlarıyla teslimat pazarı büyümeye devam etmektedir. Bu büyümenin aksine pazarda rekabet kurallarının belirsizliği devam ettirmektedir. Pazar'daki belirsizlikler sektörün büyüme hızını yavaşlatmaktadır.

2. Lawshe Yöntemi

Maddelerin amaç doğrultusunda doğru ölçme yapıp yapmadığı dikkate alan geçerlilik çalışmaları öne çıkmaktadır. Ölçme araçlarından elde edilecek ölçümler hangi amaçla kullanılacaksa ölçme geçerliği de o amaca bağlı olarak değişecektir. Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılmadığı durumlarda kapsam geçerlilik oranları ve kapsam geçerlilik indeksi sayesinde nitel olarak elde edilen bulgular uzman görüşleri sonucunda nicel çalışmalara dönüştürülmesi sürecinde de kullanılmaktadır (Yeşilyurt ve Çapraz, 2018; Eroğlu ve Gündem,2021). Bu süreçte nesnel sonuçlara ulaşılabilmesi için en az 5 uzman en fazla ise 40 uzmanın görüşüne ihtiyaç duyulmaktadır (Veneziano ve Hooper,1997). Kapsam geçerlilik kriter değerleri aşağıdaki tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Kriter değerlere ilişkin uzman sayısı

Uzman Sayısı	Min. Değer	Uzman Sayısı	Min. Değer	Uzman Sayısı	Min. Değer
5	0.99	10	0.62	15	0.49
6	0.99	11	0.59	16	0.47
7	0.99	12	0.56	17	0,37
8	0.78	13	0.54	18	0.33
9	0.75	14	0.51	19	0.31

Kaynakça: (Veneziano ve Hooper,1997).

Kapsam geçerlilik oranı aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır (Yurdagül,2005:2).

$$KGO=NG/(N/2)-1$$

NG: İfade uygundur diyen uzman sayısı N: Maddeye ilişkin görüş belirten uzman sayısı

Eğer kapsam geçerlilik oranı negatif veya sıfır değerlerini alırsa bu madde ifadesi ölçekten çıkarılmalıdır. Kapsam geçerlilik oranları pozitif olan madde ifadeleri için istatistiksel ölçütlerle anlamlılığı test edilmelidir (Yurdagül,2005). Bu çalışmada lawshe yöntemi insansız hava araçlarının önündeki ana temaların belirlenmesi için kullanılacaktır.

3. Yöntem

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de lojistik sektöründe insansız hava araçları (İHA) kullanımının önündeki engellerin tespit edilmesidir. Bu bağlamda Türkiye’de lojistik sektöründe insansız hava araçları (İHA) kullanımının önündeki ana engeller nelerdir? sorusuna yanıt aranmaktadır. Araştırma kapsamında amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Bu kapsamda lojistik sektöründe insansız hava araçlarının uygulama alanı sürecinde etkilenen ve etkileyen paydaş gruplarından 5 uzmandan oluşmaktadır.

Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde Veneziano ve Hooper (1997) kriter değerlere ilişkin uzman sayısı görüşü dikkate alınmıştır (Bknz: tablo.1). Araştırmanın amacına uygun olarak literatür kapsamında araştırmacılar tarafından uzman değerlendirme formu oluşturulmuştur. Uzman değerlendirme formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırma ve etik beyan metniyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Uzman değerlendirme formunun ikinci bölümünde uzmanların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Üçüncü bölümünde ise lawshe yöntemine göre hazırlanmış değerlendirmek için ana boyut ifadeleri yer almaktadır.

Araştırmanın çalışma grubuyla online görüşme yapılarak çalışmanın yöntemi konusunda bilgilendirilme yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubuna uzman değerlendirme formu e-posta aracılığıyla iletilmiştir. Uzman değerlendirme formunun verileri 01-15 Haziran 2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Çalışma grubu doğrultusunda çalışmaya 5 uzman görüş bildirmiştir. Araştırmanın verileri Microsoft excel (2020) yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırma öncesinde çalışma grubuna etik onam metni hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Araştırma izini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulu’ndan 21.01.2024 tarih ve E-84026528-050.99-2400022814 sayılı kararıyla onay alınmıştır.

4. Bulgular

4.1. Uzmanlara Ait Demografik Bilgiler

Araştırmanın bu bölümünde çalışmaya katkı sunan uzmanların profilleri tanımlanmaktadır. Araştırmaya katkı sunan uzmanların demografik verileri tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Uzmanların demografik bilgileri

Rumuz	Cinsiyet	Yaş	Mesleki Tecrübe (Yıl)	Pozisyon	Eğitim Durumu
K1	Erkek	41	10	Akademisyen	Doktora
K2	Erkek	31	11	Akademisyen	Doktora
K3	Erkek	49	27	İHA Direktörü	Yüksek Lisans
K4	Erkek	27	8	Dron Kargo Yöneticisi	Lisans
K5	Kadın	32	8	Hava ve Uzay Hukukçusu	Yüksek Lisans

Tablo 2’de görüldüğü üzere, çalışmaya lojistik sektöründe insansız hava araçlarının uygulama alanı sürecinde etkilenen ve etkileyen paydaş gruplarından toplamda 5 uzman katılmıştır. Katılımcıların ikisi akademisyen biri İHA üreticisi direktörü, biri drone kargo yöneticisi ve birisi ise hava ve uzay hukukçusu olduğu görülmektedir.

4.2. Lawshe Analiz Bulguları

Ana engel boyutların doğrulanması için lawshe tekniğine göre kapsam geçerlilik değerleri tespit edilmiş ve bulgular tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Uzman değerlendirmeleri doğrultusunda ana temalara ilişkin değerler

Ana Tema	Uygun	Düzenlenmeli	Uygun Değildir	KGO
Hukuki Engeller	5	0	0	1
Ekonomik Engeller	5	0	0	1
Eğitim ve Sertifikasyon Engelleri	5	0	0	1
Organizasyonel Engeller	5	0	0	1
Çevresel Engeller	5	0	0	1
Altyapı Engelleri	5	0	0	1
Teknolojik Engeller	5	0	0	1
Gizlilik Engelleri	5	0	0	1
Güvenlik Engelleri	5	0	0	1
Kamuoyu Algısına İlişkin Engeller	5	0	0	1
Operasyonel Engeller	5	0	0	1
Teknik Engeller	5	0	0	1

Toplam Uzman Sayısı: 5

Kapsam Geçerlilik Ölçütü (KGÖ): 0,99

***Kapsam Geçerlilik İndeksi (KGİ): 1**

*Kapsam geçerlilik indeksinin değeri Veneziano ve Hooper (1997) uzman kriter değerinden alınmıştır.

$$KGO = \frac{5}{5/2} - 1 = \frac{5}{2,5} - 1 = 2 - 1 = 1$$

Tablo 3’de görüldüğü üzere uzmanların değerlendirmeleri sonucunda elde edilen değerlere göre KGİ (1) > KGÖ (0,99) olduğundan ana temalara ilişkin kapsam geçerliliği istatistiksel olarak $\alpha=0,05$ anlamlı düzeydedir. Uzman değerlendirme formuna katılan bir uzmanın önerisi doğrultusunda “Pazar Boyutu” araştırmaya eklenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma, insansız hava araçlarının lojistik sektöründe kullanımının önündeki ana engelleri belirlenmesi araştırmaktadır. Bu kapsamda nitel verileri nicel verilere dönüştüren lawshe yöntemiyle ele alınmış olup ana engeller literatür ışığında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme ışığında doğru engelleri tespit etmek için insansız hava araçlarının lojistik sektöründe kullanımında etkileyen ve etkilenen paydaş görüşülmüştür. Bu sayede literatürde yer alan veya almayan ana engeller tespit edilerek sorunun çözümüne ilişkin atılacak adımlara dair başlangıç oluşturulmuştur.

İnsansız hava araçlarına toplum, iş dünyası ve akademik camianın ilgisi her geçen gün giderek artmaktadır. Bu ilgili doğrultusunda lojistik sektöründe olduğu gibi çeşitli sektörlerde kullanılmasına rağmen kullanımın önündeki belirsizlikler hala devam etmektedir. Bu araştırma sonucunda lojistik sektöründe insansız hava araçlarının kullanımının önündeki ana engeller farklı paydaş gruplarının bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Kapsam geçerlilik analizi ölçülmek

istenilen konunun boyutlandırmasına katkı sağlamaktadır. Uzmanlar tarafından değerlendirilen nitel verileri nicel verilere dönüştürerek çalışmanın güvenilirliğini artırmaktadır. Araştırmaya katılan uzmanların cinsiyetinin büyük çoğunluğu erkek olduğu, uzmanların yaş aralığının 27-49 aralığında olduğu ve araştırmaya katılan katılımcıların büyük çoğunluğu lisansüstü eğitime sahip olduğu tespit edilmiştir. Uzmanlardan elde edilen bulgulara göre KGİ (1) > KGÖ (0,99) olduğundan ana temalara ilişkin kapsam geçerliliği istatistiksel olarak $\alpha=0,05$ anlamlı düzeydedir. Uzmanların görüşleri sonucunda on üç ana engel (hukuk, çevresel, kamuoyu psikolojisi ve algısı, eğitim ve sertifikasyon, ekonomik, organizasyon, teknoloji, teknik, operasyonel, gizlilik, güvenlik, altyapı ve pazar) belirlenmiştir. Çalışmaya katılan uzmanların tavsiyesi doğrultusunda Pazar boyutu eklenmiştir. Uzman değerlendirmesi sonucunda kapsam geçerlilik değeri düşük olan herhangi bir boyut bulunmamaktadır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan sonuçlar kuramsal çerçeve başlığı altında yer alan literatür taramasındaki çalışmalarla benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada yer alan on üç engelin tespit edilmesi insansız hava araçlarının lojistik sektöründe kullanımındaki zorluklara bir yapılandırma sunmuştur. Bu engellerin belirlenmesi sektörde etkilenen ve etkileyen paydaş gruplarının analitik bakış açısı ve strateji oluşturma konusunda güncel veri aktararak uygulama alanına katkıda bulunmuştur.

Araştırmada elde edilen sonuçlar dikkate alındığında ana boyutların değerlendirilmesi sürecinde farklı ülkelerdeki uzman görüşlerinin karşılaştırmalı çalışmalar yapılması literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 223K716 Numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

- Abdelmaboud, A. (2021). The İnternet of Drones: Requirements, Taxonomy, Recent Advances and Challenges Of Research Trends, Sensors, 21(17), 5718.
- Altawy, R., & Youssef, A. M. (2016). Security, Privacy, and Safety Aspects of Civilian Drones: A Survey, ACM Transactions on Cyber-Physical Systems, 1(2), 1-25.
- Antebi, L. (2014). Changing Trends İn Unmanned Aerial Vehicles: New Challenges For States, Armies and Security Industries, Mil. Strateg. Aff, 6(2), 21-36.
- Bergsma, J. (2021). Drone İn Last Mile Delivery Services, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Groningen, Faculty of Spatial Sciences, Groningen/Hollanda.
- Chung, S. H., Sah, B., & Lee, J. (2020). Optimization for Drone and Drone-Truck Combined Operations: A Review of The State of The Art And Future Directions, Computers & Operations Research, 123, 105004.
- Clothier, R. A., Greer, D. A., Greer, D. G., & Mehta, A. M. (2015). Risk Perception and The Public Acceptance of Drones, Risk Analysis, 35(6), 1167-1183.
- Cohn, P., Green, A., Langstaff, M., & Roller, M. (2017). Commercial Drones Are Here: The Future of Unmanned Aerial Systems. McKinsey & Company.
- Çıkmak, S., Kırbaç, G., & Kesici, B. (2023). Analyzing the Challenges to Adoption of Drones in the Logistics Sector Using the Best-Worst Method, Business and Economics Research Journal, 14(2), 227-242.

- Desloovere, W. (2020). An Evaluation Of The Potential To Use Drone Deliveries As Last-Mile Logistics: In Jämtland., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MID Sweden University, Ecotechnology and Sustainable Building Engineering, Mittuniversitetet-İsveç.
- Elmeseiry, N., Alshaer, N., & Ismail, T. (2021). A Detailed Survey and Future Directions of Unmanned Aerial Vehicles (UAVS) With Potential Applications, *Aerospace*, 8(12), 363.
- Er,F (2020). A Research on The Availability of Unmanned Aerial Vehicles İin The Civil Air Cargo Transportation in Turkey. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erceg, A., Erceg, B. Č., & Vasilj, A. (12-13 October 2017). Unmanned Aircraft Systems in Logistics Legal Regulation and Worldwide Examples Toward Use in Croatia, 17. Business Logistics in Modern Management, Osijek, Croatia.
- Eroğlu, U., & Gündem, R. (4-5 Kasım 2021). Uzaktan Çalışma Ölçeğinin Kapsam Geçerlilik Ölçütlerinin Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma, Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler Kongresi. Erzurum, Türkiye.
- Eskandaripour, H., & Boldsaikhan, E. (2023). Last-Mile Drone Delivery: Past, Present and Future, *Drones*, 7(2), 77.
- Ferreira Da Rosa Pantarotto, C. (2018). Business Analysis of The Drone's Last Mile Delivery Environment, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Politecnico Dı Torino, Corso Dı Laurea Magistrale in Ingegneria Gestionale Master of Science in Engineering and Management, Torino-İtalya.
- Finn, R. L., & Wright, D. (2016). Privacy, Data Protection and Ethics for Civil Drone Practice: A Survey ff İndustry, Regulators and Civil Society Organisations, *Computer Law & Security Review*, 32(4), 577-586.
- Golizadeh, H., Hosseini, M. R., Edwards, D. J., Abrishami, S., Taghavi, N., & Banihashemi, S. (2019). Barriers to Adoption of Rpas on Construction Projects: A Task–Technology Fit Perspective, *Construction Innovation*, 19(2), 149-169.
- Gupta, S. G., Ghonge, D., & Jawandhiya, P. M. (2013). Review of Unmanned Aircraft System (UAS), *International Journal of Advanced Research in Computer Engineering & Technology (IJARCET)* Volume 2.
- Gündem, R. (2025). İnsansız Hava Araçlarının lojistik Sektöründe Kullanımının Önündeki Engellerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Devam Etmekte Olan Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Hou, H., Chaudhry, S., Chen, Y., & Hu, M. (2017). Physical Distribution, Logistics, Supply Chain Management and The Material Flow Theory: A Historical Perspective. *Information Technology and Management*, 18(2), 107-117.
- Idries, A., Mohamed, N., Jawhar, I., Mohamed, F., & Al-Jaroodi, J. (3-5March 2015). Challenges of Developing UAV Applications: A Project Management View. In 2015 International Conference on Industrial Engineering and Operations Management (IEOM), Dubai, United Arab Emirates (UAE).
- İslam, S. M. (10 April 2023). Drones on the Rise: Exploring the Current and Future Potential of UAVs. *Proceeding of IEEE Conference,UK*.
- Javaid, M., Khan, I. H., Singh, R. P., Rab, S., & Suman, R. (2022). Exploring Contributions of Drones Towards Industry 4.0, *The İnternational Journal of Robotics Research and Application*, 49(3), 476-490.

- Jones, T. (2017). International Commercial Drone Regulation and Drone Delivery Services, RAND Corporation, Santa Monica, CA, USA.
- Kahveci, M., & Can, N. (2017). İnsansız Hava Araçları: Tarihçesi, Tanımı, Dünyada ve Türkiye'deki Yasal Durumu, Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi, 5(4), 511-535.
- Kellermann, R., Biehle, T., & Fischer, L. (2020). Drones for Parcel and Passenger Transportation: A Literature Review. Transportation Research Interdisciplinary Perspectives, 4, 100088.
- Labib, N. S., Brust, M. R., Danoy, G., & Bouvry, P. (2021). The Rise of Drones In Internet of Things: A Survey on The Evolution, Prospects and Challenges of Unmanned Aerial Vehicles. IEEE Access, 9, 115466-115487.
- Lee, D., Hess, D. J., & Heldeweg, M. A. (2022). Safety and Privacy Regulations for Unmanned Aerial Vehicles: A Multiple Comparative Analysis, Technology in Society, 71, 102079.
- Lidynia, C., Philipsen, R., & Ziefle, M. (27-31 July 2017). Droning on About Drones Acceptance of and Perceived Barriers to Drones in Civil Usage Contexts, In Advances in Human Factors in Robots and Unmanned Systems: Proceedings of the AHFE, 16. International Conference on Human Factors in Robots and Unmanned Systems, Florida, USA.
- Lozzi, G., Iannaccone, G., Maltese, I., Gatta, V., Marcucci, E., & Lozzi, R. (2022). On-Demand Logistics: Solutions, Barriers and Enablers, Sustainability, 14(15), 9465.
- Maghazei, O., & Netland, T. (2020). Drones in Manufacturing: Exploring Opportunities for Research and Practice, Journal of Manufacturing Technology Management, 31(6), 1237-1259.
- Melo, S., Silva, F., Abbasi, M., Ahani, P., & Macedo, J. (2023). Public Acceptance of The Use of Drones in City Logistics: A Citizen Centric Perspective. Sustainability, 15(3), 2621.
- Mohamed N, Al-Jaroodi J, Jawhar I, Idries A, Mohammed F. (2020). Unmanned Aerial Vehicles Applications in Future Smart Cities. Technological Forecasting and Social Change Journal 153(4).
- Rao, B., Gopi, A. G., & Maione, R. (2016). The Societal Impact Of Commercial Drones, Technology in Society, 45, 83-90.
- Rathore, B., Gupta, R., Biswas, B., Srivastava, A., & Gupta, S. (2022). Identification and Analysis of Adoption Barriers of Disruptive Technologies in The Logistics Industry, The International Journal of Logistics Management, 33(5), 136-169.
- Rejeb, A., Rejeb, K., Simske, S. J., & Treiblmaier, H. (2021). Drones for Supply Chain Management and Logistics: A Review and Research Agenda, International Journal of Logistics Research and Applications, 1-24.
- Rogers, E.M. (2003). Diffusion of Innovations (15. Ed.) New York: Free Press.
- Rosenberg, A. S. (2009). An Evaluation of A UAV Guidance System With Consumer Grade GPS Receivers. Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Arizona, A Dissertation Submitted to the Faculty of the Department of Agricultural and Biosystems Engineering, Arizona, USA.
- Russell, S. H. (2000). Growing World of Logistics, Air Force Journal of Logistics, 24(4), 12.
- Sah, B., Gupta, R., & Bani-Hani, D. (2021). Analysis of Barriers to Implement Drone Logistics, International Journal of Logistics Research and Applications, 24(6), 531-550.
- Sándor, Z. (2019). Challenges Caused by The Unmanned Aerial Vehicle in The Air Traffic Management. Periodica Polytechnica Transportation Engineering, 47(2), 96-105.

- Seidakhmetov, A., & Valilai, O. F. (2022). Drone Based Delivery System: Restrictions and Limitations. *Proceedings of the Hamburg International of Logistics (HICL)*, Vol. 33, 351-373.
- Singhal, G., Bansod, B., & Mathew, L. (2018). Unmanned Aerial Vehicle Classification, Applications And Challenges: A Review. *Preprints November (27)*, <https://doi.org/10.20944/preprints201811.0601.v1>
- Smith, K. W. (2015). Drone Technology: Benefits, Risks and Legal Considerations. *Seattle Journal of Enviromental Law*, 5(1), 291-302.
- Stöcker, C., Bennett, R., Nex, F., Gerke, M., & Zevenbergen, J. (2017). Review of The Current State of UAV Regulations. *Remote Sensing*, 9(5), 459.
- Tanyaş, Mehmet (2011) Lojistik Temel Kavramları. (Ed.Mehmet Tanyaş, Köksal Hazır), Arzu Ofset Matbacılık, Mersin.
- Tomislav, R., Andrija, V., Jurica, I., & Bo, W. (2018). Challenges and Solutions for Urban UAV Operations. In *Proceedings of the International Scientific Conference Science and Traffic Development (ZIRP 2018)*.
- Veneziano, L., & Hooper, J. (1997). A Method for Quantifying Content Validity of Health-Related Questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21(1), 67-70.
- Yeşilyurt, S., Çapraz, C. (2018). Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kullanılan Kapsam Geçerliği İçin Bir Yol Haritası, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 251-264.
- Yildizel, S. A., and G. Calis, (2019). Unmanned Aerial Vehicles for Civil Engineering: Current Practices and Regulations, *European Journal of Science and Technology*, Volume 16, 925-932.
- Yurdugül, H. (28-30 Eylül 2005). Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kapsam Geçerliği İçin Kapsam Geçerlik İndekslerinin Kullanılması, XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Denizli.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Tepe Kavramı: Amerikan İstisnacılığı

Amerikan İstisnacılığı'na Dair Analitik Bir İnceleme

The United States' Concept of the Top: American Exceptionalism

An Analytical Examination of American Exceptionalism

Efe Vaçin¹

Öz

Bu makalede, Amerika Birleşik Devletleri'nin varlık bilinci ile uyumlu öz-benliğini kazanmasına bir dayanak noktası oluşturan Amerikan İstisnacılığı kavramı analiz edilmektedir. Amerikan İstisnacılığı, temelde Amerika Birleşik Devletleri'nin diğer ulus-devletlerden ayrı, eşsiz ve benzersiz özelliklerine vurguda bulunan bir terimler ailesinin şemsiye kavramıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin ben-idrakini/öz-benliğini uluslararası sistemin kalbinde, hatta üstünde bir konumda şekillenmesini sağlayan bu kavram, Amerikan kültüründe ve tarihinde özel bir öneme sahiptir. Öte yandan bu kavrama verilen önemde, uluslararası ilişkilerin değişken doğasına orantılı kaymalar yaşanmaktadır. Konjonktürel, yani dönemsel ve bağlamsal özellikleri bulunan bu kavramın, Amerikan dış siyasetinde izlenen tutum/davranışlar dizisine göre güç kazandığı veya kaybettiği görülmektedir. Amerikan genel stratejisinde benimsenen idealist tutum/davranışlar Amerikan İstisnacılığı için bir güç kaynağı iken; realist perspektife dayalı atılan adımlar bu kaynağın enerjisini düşürmektedir. Bu enerjiyi liberal değerlerle birlikte canlı tutmak ama aynı zamanda maddi dünyanın sömürü sisteminde yer almak için, bu iki zıt kutbun birleştirilmesi öngörülmüştür. Böylelikle makale, iki zıt kutbun birleştirildiği, Amerikan İdeolojisi adlı sentez dönemde, Amerikan İstisnacılığı'nın güç kaymalarını ve dönüşümlerini incelemek üzere kuramsal çerçevesinde Çıkarların Uyumlu İlkesi ve Bağlantı Yaklaşımı'na önemli bir yer vermiştir. Biri idealist, diğeri realist perspektifi ifade eden bu çerçeve, liberal değerlerin defansif görünen ofansif tutumlarına dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Bu perspektifte çalışmanın temel sorunsalı, sömürgecilik politikalarına meşru bir zemin hazırlanması taktirinde bir ulus-devletin, ben-idrakinin ne kadar tehlikeli olabileceğidir.

Anahtar Kelimeler: Amerikan İstisnacılığı, Çıkarların Uyumlu, Bağlantı, ABD, Açık/Kaçınılmaz Yazgı

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Abstract

This article discusses the concept of American Exceptionalism and its role in shaping the United States' self-identity. American Exceptionalism is a term that highlights the unique characteristics of the United States that set it apart from other nations. It has been influential in American culture and history, positioning the country at the forefront of the international system. However, the importance of this concept varies with changes in international relations. The article notes that American Exceptionalism gains or loses power based on the country's foreign policy approaches. Idealist attitudes and behaviors strengthen American Exceptionalism, while realist perspectives weaken it. To maintain the strength of American Exceptionalism with liberal values while participating in the material world, a balance must be struck. The article examines the power shifts and transformations of American Exceptionalism during the synthesis period, focusing on

¹ Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, vacinefe0@gmail.com, ORCID: 0009-0004-1740-5861

the Harmony of Interests and the Linkage Approach as key theoretical frameworks. The main concern is the potential dangers when a nation-state's self-consciousness supports colonial policies.

Keywords: American Exceptionalism, Harmony of Interests, Linkage, USA, Manifest Destiny

Paper Type: Research Paper

Giriş

Genel anlamda fikirler, olgular, olaylar ve sembollerle ilişkili sözcükler anlamına gelen kavramlar (Sönmezoğlu, 2019), Uluslararası İlişkiler alanının değişken doğasında yerini daimî ve güçlü bir şekilde korumaya devam etmektedir. Uzun yıllardır akademik ve siyasi alanlarda sıkça adından söz ettiren Amerikan İstisnacıılığı bu kavramların başında gelmektedir. Aslında bu durum son derece ilginçtir. Çünkü, Amerikan İstisnacıılığı kavramına yönelik analitik çalışmalar oldukça yenidir. Son yirmi-otuz yıldaki bir avuç eser, bu kavramın anlam muhtevasına dikkat çeken sayılı sistematik incelemelerdir. Bu duruma karşılık, Amerikan İstisnacıılığı kavramı, anlam havzasında günden güne genişlemeye gitmeye devam etmektedir. Son on-on beş yıl içinde, kavramın siyasi ve özellikle akademik alanlarda bir canlanma yaşadığını söylemek mümkündür. Bu durumun ana nedeni, kavramın tarihsel eğilimler ve olayların şekillendirdiği bir yapısının bulunmasıdır. Buna göre, Amerikan İstisnacıılığı kavramını bir "gündem maddesi" haline dönüştüren temel nedenler arasında, o dönemin konjonktürel şartları büyük bir önem taşımaktadır.

Bu makalenin hareket noktası ve öncelikli sorusu bu konjonktürel şartların neler olduğu ve nasıl oluştuğu etrafında şekillenmiştir. Bu soru çerçevesinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin genel stratejisinin kökenlerine inme ihtiyacı duyulmuştur. Geleneksel olarak, Amerikan stratejisi bir tarafta idealist değer ve düşünceleri, diğer tarafta realist bakış açısı arasındaki gerilimi yansıtır. Realist perspektif sistemik ve maddi ilkeler ile ABD stratejisinin temelini oluştururken, Amerikan toplumunda idealizmin derin kökleri bulunmaktadır. Bu kökler, genel stratejisinin amaçlarını ve araçlarını liberal değerlere ve demokratik siyasi sistemlere bağlamaktadır (Sneberg, 2015). Bu çerçevede, bu konjonktürel şartlar iki birbirine zıt kutup arasında gidip gelmektedir. İdealist açı, Amerikan İstisnacıılığı kavramına hassasiyet göstermektedir. Bu hassasiyet, onu olumlamak veya doğrulamak gibi çeşitli söylemlerle olabilmektedir. Bu söylemlere ek olarak, ulus-İçi ve uluslararası tutumların liberal değerler (hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları ve özgürlük gibi) ile örtüştüğü bir konjonktür yaratmak bu kavramda belirgin bir parlama oluşturmaktadır. Realist açıysa, Amerikan İstisnacıılığı kavramının anlam havzasına mesafeli yaklaşmaktadır. Geneli tek-tarafı ve katı-ofansif tutumlar ile liberal dayanakların silikleştirildiği materyalist dünya görüşüne sahiptir.

Amerikan genel stratejisi, geçtiğimiz son iki yüzyıl boyunca bu iki karşı kutbu uzlaştırma ve yeni bir düzen oluşturma girişiminde bulunmuştur. Bu girişim ABD'ye stratejisinde süreklilik, istikrar ve öngörülebilirlik sağlamıştır. İdealizm, ABD'nin bu stratejisinin formülasyonunda ayrı bir öneme sahiptir. Bu dünya görüşünün sahip olduğu idealist değerler ve ideallerin sürekli önemi, Amerikan İstisnacıılığı kavramının ve hassasiyetinin korunmasına bağlıdır (Melby, 1995). ABD, bu değerlerin korunduğu, geliştirildiği, benimsendiği ve dünyaya yayıldığı konjonktürler içinde istisnai bir ulus-devleti yansıtmaktadır. Bunun yanında, realist perspektifin bu değerlerden uzak, katı ve ofansif tutumları bu istisnai ulus-devlet anlayışını köreltmektedir. Bu iki kutup arasındaki uzlaşma bütünleşik bir değerler sistemi veya ideoloji yaratılması ile gerçekleşmiştir. Sıkça adına "Amerikan İdeolojisi" denilen bu sistem idealist ve realist görüşlerin sentezini ifade etmektedir.

Bu genel çerçevede çalışma idealist perspektifi defansif, realist görüşüyse ofansif kanatta değerlendirmektedir. ABD dış siyaseti, her iki kanadı ortak bir amaç için kullanarak, bu iki kanadı birbirini dengeleyici ve tamamlayıcı bir noktaya getirmeyi hedeflemiştir. Bu durum, yayılcılık ve sömürgecilik mantığı ile ilerletilen bir dış politika anlayışına gri bir alan yaratmak için dizayn edilmiştir. Böylelikle makale, Amerikan İdeolojisi çevresinde gelişen bu dış politika anlayışında, Amerikan İstisnacıılığı kavramında meydana gelen dönüşümleri incelemektedir. Bu süreç içindeki

politikaların işleyişi, gelişimi ve doğurduğu sonuçların Amerikan İstisnacılığı kavramında ne gibi yansımalarının olduğunun tespiti temel amaçlar arasında olacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Stratejik Derinlik ve Türkiye'nin Uluslararası Konumu adlı eserde, siyasi kavramların, siyasi olaylardan daha önemli ipuçları verebileceği belirtilmektedir (Davutoğlu, 2021). Bu siyasi kavramlar, bir ulusun yöneldiği genel ve sürekli amaçları (Frankel, 1964) olan ulusal çıkarlarının meşruiyet temelini oluşturabilmektedir. Örneğin, 19. yüzyıl dış politikasının ulusal çıkarları, yayılmacılık politikaları etrafında şekillenmekte idi. Bu çerçevede geliştirilen jeopolitik teoriler, bu yayılmacı anlayışın meşru zeminini sağlamaya dönük çalışmalardı (Davutoğlu, 2021). Bunun tipik bir örneği Ratzel'in ortaya attığı "hayat sahası" (*Lebensraum*) teorisidir. Batılı devletler, bu teoriyi, yayılmacılık politikalarının bilimsel bir dayanağı bulunduğunu göstermek için kullanmışlardır (Glassner ve Blij, 1967). Bu örneklerden bir diğeri, uluslararası ilişkiler alanında dönemsel özellikler taşıyan Amerikan İstisnacılığı kavramıdır. Bu kavram, uluslararası ilişkiler alanının dinamik şartları altında güç ve bu güce bağımlı olan etki kaymaları yaşamaktadır. Bunun en net yansımaları, 1945 sonrası kurulan Amerikan hegemonyası ve Trump'ın devlet başkanlığı dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Amerikan İstisnacılığı, hegemonik bir kavram özelliği taşır; ancak bu hegemonya yalnızca politik, askeri ve ekonomik üstünlükler ile sınırlı bir anlam taşımaz (Aşkan, 2022). Lockhart ve Spanos'a göre, "ABD'nin diğer tüm devletlerden farklı olduğu"nu ifade eden bir kavramsal çerçeveye sahiptir (Lockhart, 2003; Spanos, 2008). Bu duruma karşılık, Trump'ın başkanlığı, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD öncülüğünde kurulan yeni dünya düzenin ve bu düzenin dayandığı liberal değerlerin geleceğini hiçe sayan bir portre çizmiştir (Oğuz, 2019). Bu duruma karşın, Amerikan hegemonyası liberal değerler üzerine kurumsallaşmıştır. Bunun için Amerikan İstisnacılığı kavramının altın çağı sıklıkla bu kurulum ile ilişkilendirilmektedir (Şener, 2014; Çiftçi, 2009).

Amerikan İstisnacılığı kavramının gerçek önemi, bu kavramın analitik bir düzlemde ele alınması ile ortaya çıkmaktadır. Bu kavram, Amerikan kültüründe, bir terimler ailesinin şemsiye kavramı görünümündedir. Bu anlamda, Amerikan İstisnacılığı bir ağacın gövdesi ise, bu terimler bu kavramın köklerini oluşturmaktadır. Amerika'nın özgünlüğüne (*America is distinctive*), benzersizliğine (*America is unique*) ve örnek ülke olmasına (*America is exemplary*) dikkat çeken bu terimler (Pease, 2009), Amerikan İstisnacılığı kavramına sağlam temeller oluşturmuşlardır. Tyrell'e göre, bu terimler, kavramsal olarak Amerikan İstisnacılığı teriminden farklıdır ve ondan yorumlama gücü açısından daha az yararlı olduklarını kanıtlamışlardır. Bu üç kavram şunlardır: Amerikan Yolu (*American Way*), Amerikan Rüyası (*American Dream*) ve Amerikan İnancı (*American Creed*) (Tyrell, 2021).

Amerikan İstisnacılığı, tarihsel süreç içinde, bu sağlam temeller üzerinde yeni açılımlarda bulunmak üzere terimler havzasını genişletme yoluna gitmiştir. Bu durum, çeşitli siyasi ve tarihi olaylar zinciri etrafında şekillenmiştir. Esasen 1607, 1630, 1776 veya 1861-1865 yılları aralığında Amerikan İstisnacılığı kavramının henüz olgunlaşmadığı tespit edilmiştir (Tyrell, 2021). Buna karşılık, ilk olarak 1630 yılında kişisel ve grup deneyimleri etrafında şekillenen bir mit görüntüsü vermeye başladığı kabul edilmektedir; bu durum sıklıkla efsanevi bir yaratılış ile ilişkilendirilir (Walt, 2011; Tyrell, 2021). Amerikan İstisnacılığı Miti (*The Myth Of American Exceptionalism*) olarak da isimlendirilen (Walt, 2011) bu efsanevi köken, sıklıkla Püriten valisi John Winthrop ile özdeşleştirilmektedir. 1630'da Massachusetts Körfez Kolonisi için ifade ettiği "bir tepenin üzerindeki şehir" (*city upon a hill*) ibaresinin bu açılımı yansıttığı kabul edilmektedir (Pease, 2009; Engen, 2020). Ronald Reagan'ın veda konuşmasında, parıldayan/ışıldayan tepe üzerindeki şehir" (*shining city on the hill*) ifadesini modern dönem Amerika'sında dile getirmesi, bu köklerin gücüne ve devamlılığına net bir vurgu içermiştir (Oğuz, 2019). Bu duruma ek olarak, bu efsanevi kökenin tarihsel arka planında, dini veya ilahi izlerin güçlü bir etkisinin yer aldığı söylenebilir. İstisnacılık düşüncesine dini bir perspektiften bakanlar için, ABD hem Hristiyan toplumu hem de Tanrı'nın gözünde ilahi bir görev için seçilmiş bir yaratılışa sahiptir (Tyrell, 2021; Sümer, 2008;

Şener, 2014). Bu çerçevede, Tanrı'nın dünyaya dair planlarını ilerletmek için ABD'nin 'seçilmiş' bir devlet olduğuna inanılmaktadır (Guyatt, 2007).

'İlahi takdir' öğretisinin izlerine, ABD'nin kuruluş yıllarında da rastlamak mümkündür. Öyle ki, ABD'nin ilk başkanı olan George Washington ve halefi John Adams'ın, bu ilahi temasa önem verdikleri gözükmetedir. G. Washington'a göre, ABD'nin ulusal bağımsızlık çabalarında attığı her adımda ilahi bir gücün izleri yer almaktadır. Adams'a göre ise, ABD'nin kuruluşu, ilahi temasın bir eseridir (Garaudy, 2002). Amerikan İstisnacıılığı kavramına güçlü bir dayanak teşkil eden bu dini kökene rağmen, ilahi takdir ile bağlantı zor bir konudur (Tyrell, 2021). ABD, Püriten etkisi öncülüğünde Hristiyan bir ulus olarak kabul edilse dahi, bu onun seçilmiş bir ulus olduğunu ifade etmez. İncil öğretisine göre yalnızca tek bir seçilmiş ulus olabilir: Bu ulus *İsrail*'dir. ABD, bir nevi, Eski Ahit *İsrail*'inin istisnai özelliklerini kendi üzerine aktarmaya çabalamaktadır. David Gushee'ye göre, "Tanrı'nın İncil'deki *İsrail* ile olan özel ilişkisinin, başka bir ulusa aktarabileceği veya aktarıldığına inanmak için, hiçbir kutsal metin garantisi mevcut değildir" (Gushee, 2003; Tyrell, 2021).

Bu teolojik yanlışlığa rağmen, Amerikan İstisnacıılığı kavramının dini kökenlerinde mutlak bir gerilemenin olmadığını belirtmek mümkündür. Bu durum temelde, bu köken ile ilişkili politika yapımlarının hayata geçirilmesiyle bir anlam kazanmıştır. Amerikan dış politikasının, bir klasikleşmiş söylem/kelime dağarcığının bulunduğu söylenebilir. Bunlar özgürlük, demokrasi ve adalet gibi ilerleme değerlerini ileri taşımaktır. Bu temel ilkeleri yaygınlaştırma ve her tür haydut despotluklara karşı bu değerleri savunma görevi, Tanrı ile ABD arasındaki özel ilişkiyi ifade eder. Bu doğrultuda, Amerikan dış politikasındaki bu liberal değerler, genellikle belirli bir inanç sistemi etrafında şekillenmektedir (Arslan ve Arı, 2004). Bu inanç sisteminin adı, "Kaçınılmaz Yazgı" (*Manifest Destiny*) olarak gazeteci John O. Sullivan tarafından ortaya atılmıştır (Sampson, 2003; Şener, 2014; Tyrell, 2021). Sullivan'a göre, "Hakikatin hayat veren ışığından mahrum bırakılan dünya milletlerine yönelik bu kutsal görev için, Amerika seçildi; onun yüce liderliği, kralların, hiyerarşilerin ve oligarkların tiranlığını öldürecektir. Tarla hayvanlarından daha kıskanılacak bir varoluşa sahip olan binlercesine Amerika, barış ve iyi niyetin müjdesini taşıyacaktır" (Sullivan, 2017). Kaçınılmaz Yazgı çerçevesinde, ABD'nin yer aldığı kıtada doğal bir yayılma hakkı vardır. Bu hak, kazanılmış değil; Tanrı tarafından ABD'ye verilmiş bir haktır. Bu hakka karşı durmak ve geçerliliğini sorgulamaya açmak, Tanrı'yı sorgulamak ile eş değerdir. Buna ek olarak, bu inanç etrafında bir araya gelen kitlelere göre, Tanrı, ABD'yi dünyanın geri kalan bölgelerine özgürlük götürmesi amacıyla görevlendirmiştir (Sümer, 2008). Tyrell, bu ilahi göreve karşın, Kaçınılmaz Yazgı'nın temelde, demokratik kurumları ve beyaz Amerikalıların gücünü ve refahını yaymanın anahtarı olduğunu vurgulamıştır. Batıya doğru genişlemek, kolektif insan gücü ile ulusu istisnai hale getirmenin bir yolu idi (Tyrell, 2021). Bu anlamda, Kaçınılmaz Yazgı kavramının 19. yüzyıl jeopolitik yayılmacı teoriler kategorisinde yer aldığını söylemek mümkündür. Bu durumun en net örneği, 2 Aralık 1823 tarihli Monroe Doktrini'dir. Bu bildiriye göre, ABD, Avrupa devletlerinin Kuzey, Orta ve Güney Amerika bölgelerine yönelik yayılmacılık politikalarının önüne geçecekti (Viorst, 1967). Kaçınılmaz Yazgı kavramının, ABD'nin Atlantik'ten Pasifiğe; Kuzey Kutbu'ndan tropik bölgelere olan yayılmasını "tanrının bariz isteği" temelinde açıklaması, Monroe Doktrini planın teorik çerçevesini sunmaktadır (Bostanoğlu, 1999; Şener, 2014). Amerikan ulusal çıkarları için bir meşruiyet zemini geliştirmeye dönük bu tip kavramlar, bu özelliklerinin benzerliği nedeni ile bazı zamanlarda Amerikan İstisnacıılığı yerine kullanılmaktadırlar (Şener, 2014).

Amerikan İstisnacıılığı kavramının tarihsel çerçevesi açısından bir diğer önemli nokta, "istisnacıılık" teriminin oldukça yeni bir olgu olduğudur. İstisnacıılık terimine 1950'li yıllara dek sosyal bilimler literatüründe rastlanılmadığını bulgulayan araştırmalar bulunmaktadır (Ceaser, 2012). İstisnacıılık üzerine yapılan çalışmaların çoğu, son elli yıl içinde ortaya çıkmıştır. 1950'li yıllarda üretilen az sayıda eser, istisnacıılık yorumlarını derleyen ilk etkili yorumları oluşturur (Everett, 2017). David Potter, 1958 yılında yayınladığı *People of Plenty* adlı eserinin neredeyse tüm alt başlıklarında bolluk (*abundance*) terimini, Amerika'nın eşsiz ekonomisi ile ilişkilendirdi (Potter, 1954). 1956'da Perry Miller, Püriten vizyonunun benzersiz bir Amerikan vizyonuna olan

dönüşümüne önem veren *Errand Into The Wilderness* eserini yayınladı (Miller, 1956). Louis Hartz, *The Liberal in Tradition America* eserinde, Amerika'nın feodal olmayan geçmişi ile liberal ideolojisi arasında bir bağ kurarak Amerika'nın benzersizliğine vurguda bulundu (Hartz, 1954).

Everett'e göre, 1950'li yıllarda yayımlanan bu eserlerin her biri Amerika'nın ekonomik, politik ve dini geleneklerinin benzersiz özelliklerine dikkat çekmiştir (Everett, 2017). Öte yandan, istisnacılık teriminin uluslararası kamuoyunda ortaya çıkışı daha geç dönemlerde gerçekleşmiştir. Esasen ABD'nin kuruluşundan bu yana, bu istisnai hassasiyetin izlerini görebilmek mümkündür. Bu durum, ABD'nin dünyanın geri kalan ülkeleriyle olan iletişimde önemli bir yer kaplamıştır. Örneğin, Washington'un Veda Konuşması'nda, Monroe Doktrini'nde hem Theodore Roosevelt'in emperyalizminde hem de Woodrow Wilson'un enternasyonalizminde, Franklin D. Roosevelt'in Soğuk Savaş doktrinlerinde ve Reagan dönemindeki "Dört Özgürlüğü" yayma misyonunda, son olarak 11 Eylül saldırılarından sonra Bush doktrininde önemli bir yer kaplamıştır (McDougall, 1997; Kissinger, 1994). Bu örneklerle rağmen, 2007 yılına kadar bu terimin bir parlama noktasının olduğunu söylemek zordur. 2007'ye kadar uluslararası toplumda bilinmeyen istisnacılık terimi, B. Obama'nın ABD başkanı seçilmesinden sonra yaygınlaşmıştır. Cumhuriyetçi Parti'nin Obama için "Amerikan İstisnacılığı"nın düşmanı olarak kınaması bu yaygınlaşmada kilit rol oynamıştır. Televizyon izleyicileri, bu belirsiz terimin tam olarak ne anlama geldiğini öğrenmek için telefon ve bilgisayarlarına akım etmiştir. Amerikan medyasında, 2007 yılları aralığında terimin kullanımı neredeyse hiç yokken, 2011-2012 yıllarında zirveyi görmüştür (Tomes, 2014). Bu zirveyi takiben, 2012 başkanlık seçimlerinde, "Amerikan İstisnacılığı" ilk defa bir Amerikan siyasi örgütü olan Cumhuriyetçi Parti'nin programında bütün bir bölüm haline getirilmiştir (Peters ve Wooley, 2012).

Amerikan İstisnacılığı kavramı için sağlam temeller oluşturan bu girişimlerin ve olayların yanı sıra, konuya eleştirel bir perspektiften yaklaşan araştırmalardan da söz edilebilir. Bu konuya yönelik araştırmaların ortaya çıkışı tarihçiler, sosyologlar ve siyaset bilimciler tarafınca son yirmi beş ile otuz yıl içinde gerçekleştirilmiştir. Bu tür eserler arasında dikkate değer olanlar şu şekilde listelenmiştir: Hietala'nın *Manifest Design*, Hunt'ın *Ideology and US Foreign Policy*, Tyrell'in *Exceptionalism in an Age of International History*, Ross'un *The Origins of American Social Science* ve Lipset'in *American Exceptionalism; A Double Edged Sword* (Everett, 2017). 1980'ler ile 1990'larda ortaya çıkan bu eserlerin yanında; son birkaç yıl içerisinde Amerikan İstisnacılığı kavramını temel alan eleştirel çalışmalarda bir canlanma başlamıştır. Bu eserlere örnek olarak: Sirvent ve Haipong'un *American Exceptionalism and American Innocence*, Tyrell'in *A New History of an Old Idea: American Exceptionalism*, Chomsky ve Robinson'un *The Myth of American Idealism* ve Walt'un *The Myth of American Exceptionalism* eserleri örnek oluşturabilir. Bütün bu eserlerin Amerikan İstisnacılığı konusunda ortak değer yargıları bulunmaktadır. Bunlar, Amerikan İstisnacılığı kavramını bir ideoloji veya anlatı (*narrative*) olarak görerek, uzun ömürlü yapısına dikkat çekmektedirler. Bu eserler, Amerikan İstisnacılığı kavramının belirli olayların ve tarihsel eğilimlerin etkisi ile şekillendiğini ileri sürmektedir. Bu anlamda dönemsel ve bağlamsal birtakım özelliklere sahip olan bu kavramın yenilenebilen, esneyebilen ve dönüşebilen bir yapısı bulunmaktadır. Son olarak bu çalışmaların çoğu, yüzyıllarca istisnai ideolojiyi şekillendiren bazı unsurlara da dikkat çekmiştir: Evrensel cumhuriyetçilik, ırkçılık, yayılmacılık, dini ahlakçılık gibi faktörlerin yanı sıra, bu makalenin de kuramsal çerçevesinde bulunan *laissez-faire* kapitalizmi bu unsurlar arasındadır (Everett, 2017).

Amerikan İstisnacılığı kavramı, varlık alanını ve sahip olduğu anlam havzasını her geçen gün genişletmektedir. Bu genişleme sürecine paralel olarak, kavram, "benzersiz" bir ulus olma fikrinin ötesine geçmiş bulunmaktadır. ABD, tarihi, ekonomisi, coğrafyası ve içsel-değerleriyle diğer uluslar için bir rol model olma özelliğine erişmiştir. Buradaki en kritik nokta, ABD dışında hiçbir devletin bu ideal yapıya hiçbir zaman ulaşamayacağıdır. Bunun temel nedeni, "Büyük Amerika" ilkesinin ilahi bir güç tarafından verilen "kaçınılmaz bir kader" olmasıdır (Aşkan, 2022).

2. Amerikan İstisnacılığı'nın Çıkarların Uyumu ile İlişkisi

Güç kavramı, uluslararası politika literatüründe tanımlanması ve ölçülmesi en zor kavramlardan bir tanesi olma özelliğini korumaktadır. Joseph Nye'a göre güç, "aşk gibidir, onu yaşamak, tanımlamaktan ve ölçmekten kolaydır; fakat bu onun gerçekliğini azaltmaz" (Nye, 2005). Robert Keohane ve Joseph Nye ikilisine göre güç, "bir aktörün diğer aktörlere normal şartlarda uzak duracağı eylemleri yaptırabilme yeteneğidir" (Keohane ve Nye, 1977). Bir başka deyişle, güç, "birinin istediği sonuçları elde edebilme kapasitesidir" (Nye, 1990; Nye, 2005). Keohane ve Nye gücün kapasitesini ve temel özelliklerini belirlemek için, sert (*hard*) ve yumuşak (*soft*) olmak üzere iki tür gücün varlığından bahsetmektedir (Keohane ve Nye, 1998). Bazı yazarlarca (Melissen, 2005; Carr, 1946; Yapıcı, 2015) kesin çizgilerle birbirinden ayrılması mümkün görünmeyen bu güç türleri, niteliksel açıdan ayrılmaktadırlar.

Sert güç, devletlerin askeri ve ekonomik kapasiteleri ile orantılı potansiyel zorlama kabiliyetidir (Nye, 2004). Yumuşak güç ise, devletlerin politikalarında savundukları değerlerin, kültürlerin ve kurumların meşru veya cezbedici kılınmasını ifade eder (Nye, 2004; Sönmezoğlu, 2019; Hacıbektaşoğlu ve Kodaman, 2022). Bu anlamda, sert gücün merkezinde zorlama ve baskı kurarak emir yolu ile ikna etmek yer almaktadır. Buna karşılık, yumuşak gücün odağında ise ortak değerler kurmak ve kültür politikaları ile bir cazibe merkezi oluşturarak yanına çekmek yer alır (Nye, 2004).

Yumuşak gücün hareket noktası, ülkenin sahip olduğu ekonomik zenginlik, hayat tarzı (örneğin Amerikan Yolu gibi), demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi değerleri örnek almak isteyen devletleri etki altına alabilme potansiyelidir (Hacıbektaşoğlu ve Kodaman, 2022). Bu doğrultuda, yumuşak güç, cazibe ve çekicilik ile karşı tarafın düşüncelerini istenilen şekilde yönlendirebilme yeteneği olarak ortaya çıkmaktadır (Nye, 2004). Bu yeteneğin kullanımı için gerekli olan araçları Nye üç başlık altında toplamıştır: Kültür, siyasi değerler ve dış politika (Nye, 2004). Bu noktadaki önemli olan konu, bu üç aracın nasıl cazibeli ve kabul gören bir düzeye getirilebileceği ile ilgilidir. Bu durum, devletlerin bir durum özelinde, fayda/maliyet hesaplaşmasına gitmesi ile mümkündür. Rasyonalite varsayımına göre, aktörler, aralarından tercih yapmak zorunda oldukları birbirinden farklı stratejileri gözden geçirirler. Her birinin fayda ve maliyetlerini göz önünde tutarak başarılı olma olasılıklarını belirlemektedirler (Mearsheimer, 2009). Bu yaklaşıma göre karar alıcılar, eğer bir eylem diğerinden daha yüksek bir beklenen faydayı teşvik etmekteyse bu eylemi, bir diğerine tercih edecektir (Perea, 2012).

Bu tercih aşamasında, faydanın yüksekliğine dair genel bir kanaat oluşması için, yumuşak gücün yanına çekme veya ikna yöntemleri kullanılmaktadır. Uluslararası İlişkiler literatüründe ikna, bir aktörün, diğer aktörlere istediği yönde davranmasının kendi ulusal çıkarları için de uyum sağladığını ifade etmektedir. Bir başka deyişle uluslararası ilişkilerin sıfır toplamı oyunların mantığı ile sınırlı olmadığını göstermektedir (Russett ve Starr, 1981). İknanın kullanımı anında, ikna kabiliyetini güçlendiren ana unsur ise, çıkarların doğal olarak uyum içinde olduğunun gösterilmesidir. *Laissez faire* liberalizminin temel yapı taşı olan bu uyum (Arı, 2021), aktörleri tek bir çatı altında toplayan bir ikna metodudur. Bu metodun Amerikan liberal değerleri etrafında şekillenmesi ve aktörleri bu değerler çevresinde toplaması, Amerika'nın istisnai yönüne dikkat çekilmesini beraberinde getirir. Bu anlamda çıkarların uyumu, liberal değerlerle ilişkili bir ağ içindeyken, kaçınılmaz olarak bir istisnailik vurgusu taşır. Bu istisnailik için, yumuşak gücün siyasi değerleri olan insan hakları ve demokrasi olguları önemli bir yer kaplar (Nye, 2004). Bunun içindir ki, bu değerler, Amerikan siyasetinde her zaman partiler üstü bir öneme sahiptir (Şener, 2014).

Carr'a göre, çıkarların uyumu, yalnızca güç ve bu güç çerçevesinde yetki sahibi olan ulus-devletlerin bir aracıdır. Bu ulusların, kendi ulusal çıkarlarını tüm dünyanın çıkarları olduğunu göstermeye yöneldiklerini belirtmektedir. Böylelikle ulusal çıkarlarına karşılık muhalif hareketler doğması doğrultusunda, bu tepkilerin dünyanın çıkarlarına yöneltildiğini ileri sürmek gibi bir avantaja sahip olmaktadır (Arı, 2021). Carr, bu türden ulusların (*idealistlerin*) ulusal çıkarlarını dünyanın geri kalanına kabul ettirmek amacıyla bu uyum fikrini, 'evrensel çıkar' olarak formüle ettiklerini ortaya atmıştır. Bu çerçevede, çıkarların uyumu, güçlü devletlerin egemen konumlarını

korumak için ve bunun meşruluğunu kabul ettirebilmek üzere kullanılmaktadır (Arı, 2021; Carr, 1972; Williams vd., 1996). Bu konudaki bir diğer ayrım, güçlü ve zayıf devletler arasındaki statü dengesizliğinde ortaya çıkmaktadır. Egemen güçler dışındaki diğer aktörler, bu evrensel çıkarlara uyum göstermek zorundadırlar. Çünkü, bir direnç gösterdikleri vakitte tehdit veya ceza yolları ile bu devletler tarafından uyuma zorlanacaklarının farkındadırlar (Carr, 1972; Schelling 1966; Singer, 1969). Tehdit ve cezalandırma ilişkisi içinde ABD'nin yer aldığı rol, farklı bir katmanda değerlendirilebilir. ABD ve çıkarların uyumu, bu iki negatif önlem arasındaki oyunu sahip olduğu kartlar nedeni ile iyi oynamaktadır. Bu kartlar, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ile özgürlük gibi liberal değerler etrafında şekillenmektedir. Uyum beklenen noktaların bu kartların çevresinde yayılım göstermesi, diğer ulusların uluslararası toplum önünde bu kartlara karşı gelme ihtimalini daraltmaktadır. Bu duruma örnek olarak, eski ABD Başkanı Woodrow Wilson'un ABD Kongresi'ndeki şu ifadeleri gösterilebilir: "Bunlar Amerikan ilkeleri, Amerikan siyasetidir... Bunlar, insanlığın genel ilkeleridir ve sürdürülmelidir" (Arı, 2021). Carr'a göre tüm bu açılımlar, Wilson'un Amerikan politikasıyla evrensel adaletin eşdeğer olduğuna dair izler barındırmaktadır. Bu anlamda Amerikan çıkarları, insanlığın çıkarları gibi lanse edilmektedir (Arı, 2021; Williams vd., 1996).

Esasen, hükümetlerin dünyaya bakış açılarını ilan etmek ve ulusal çıkarlarını savunmak istedikleri gerçeğinde şaşılacak bir taraf yoktur. Bu durum, dünya siyaseti içindeki verme ve alma ilişkisinin doğal bir parçasıdır (Brown ve Ainley, 2013). Buradaki temel problem, özellikle realist perspektif için, bu verme ve alma zincirindeki etik-reelpolitik dengesizliktir. Carr, İngilizce ana dili olan ulusların, kendi ulusal çıkarlarını insanlığın iyiliği adı altında gizlemekte usta olduklarını belirtmektedir. Bu tür bir ikiyüzlülüğün Anglo-Sakson aklına has bir nitelik olduğunu ileri sürer (Williams vd., 1996). ABD politikalarına karşı tutumuyla tanınan Noam Chomsky'e göre de asıl suçlu ABD'dir. Amerika'nın politikalarında iyi bir görünüm sergilemesine karşın, içyüzünün bir başka olduğunu ileri sürmektedir (Chomsky, 2002). Bu durumu Chomsky şu şekilde aktarmakta: "Eğer Amerika'nın çıkarı olan bir ülkede yapılan seçimin (veya darbenin) sonucu, Amerika'nın çıkarlarını zedelemeyen bir değişim yaratmışsa, Amerikan tarzı demokrasi işlemeye devam eder. Ama çıkarlarını zedeleyecek bir durum varsa; seçimle bile gelen hükümet, demokrasi için tehlike içerir. Yani ABD'de diktatörlere karşı antipati; demokrasiye karşı sempati yoktur" (Chomsky, 1995a: 191). Chomsky'e göre, Amerikan dış politikası genellikle belirlenen idealler çerçevesinde ilerlemez. Aslında ona göre Adam Smith'in "iğrenç düstur" olarak isimlendirdiği öğreti ile daha tutarlıdır: "Her şey kendimiz için, başkaları için ise hiçbir şey" (Chomsky ve Robinson, 2024). Chomsky, bu genel çerçevede alma-verme zincirindeki eşitsizliğe net bir vurguda bulunmaktadır. Ona göre, Amerikan İstisnacılığı'nın bu anlamda kurgu olduğu aşikardır. "Bu kavrama dair kritik gerçek, bunun tehlikeli bir kurgu olduğudur. Bu mit, muazzam miktarda ölüm ve yıkımlara neden olan davranışları mazur göstermek için kullanılır. Her büyük güç, dünyaya yardım etmek için iyi niyetli ve fedakârlık yapan söylemlerle oynar. Bu istisnailiğe olan inanç, en istisnai olmayan şeyi ifade eder" (Chomsky ve Robinson, 2024). Buna göre, Amerikan dış politikası, çıkarların uyumu kartlarına (liberal değerlere) iki açıdan önem vermektedir: Bunlardan ilki, bu değerlerin defansif görünen ofansif kullanımları içindir. İkincisiyse, bu kullanımların gerçekleşmesinden önce/sonra Amerikan İstisnacılığı kavramının kurtarıcı bir kılıf veya kalkan özelliğinin bulunmasıdır.

Amerikan İstisnacılığı, çıkarların uyumu kartları ile iç-içe geçmiş bir amaç-araç ağı içinde yer almaktadır. Bu iki ögenin birbirini tamamlayıcı ve etki üretici bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu çeşit bir etkileşim sürecine dikkat çeken en uygun yaklaşım *Bağıntı* yaklaşımıdır (Rosenau, 1966). Rosenau, bağıntı kavramını, bir sistemde yer alan kaynakların (çıkarların uyumu kartları) bir diğer sistemde (hedef aktörler veya bölgeler) tepkiye neden olması şeklinde kullanmıştır (Rosenau, 1966). Bağıntı yaklaşımının temelinde, bir reaksiyon zinciri oluşturmak yer almaktadır. Tek bir bağ, bu zinciri oluşturmak konusunda yetersizdir. Bunun yeterliliği için, bu bağların istikrarlı bir şekilde devamlı davranışlar haline dönüştürülmesi gereklidir (Rosenau, 1973).

ABD için, bu bağıntı sürecinin en önemli bileşenleri çıkarların uyumu kartlarıdır. Bunlar şunlardır: Hukukun üstünlüğü, demokrasi, adalet ve özgürlük. Joseph Nye, bu tip siyasi değerlerin

yalnızca ifade edilmesinin bir cazibe (bu anlamda *bağıntı*) oluşturmayacağını belirtmektedir. Bu değerlerin, fiilen hayata geçirilmesinin önemi üzerinde durmaktadır (Nye, 2004). Buna göre, ulus-devletlerin ileri sürdükleri bu siyasal değerler ile gerçekleştirmiş oldukları eylemler arasında bir tutarlılık bulunmalıdır. Dolayısıyla yumuşak güç üretiminde başarıya ulaşabilmek adına devletler, ortaya koydukları ifade ve eylemler arasında bir ahenk oluşturmalarıdır (Hacıbektaşoğlu ve Kodaman, 2022). Amerikan İstisnacılığı, bağıntı sürecinin sağlayabileceği bu ahenk ile varlığını sürdürmektedir. Bu hali ile bu sürecin bu kavram üzerinde özel bir yeri bulunmaktadır. Bu süreç olmaksızın, Amerikan İstisnacılığı'nın Amerikan politikasında bir siyasi etki temeli bulunduğunu söyleyebilmek güçleşir. Esasen, bu durum yalnızca Amerikan İstisnacılığı için özel bir durumun dışavurumu değildir. Kıta Avrupası'nda başta Fransız olmak üzere İtalyan ve Yunan; Orta Asya ve Güney Asya bölgelerinde Çin ve Japon istisnacılıklarına da sık rastlanılmakla beraber bunların da bir bağıntı sürecine ihtiyaçları bulunmaktadır (Özel, 1993; Oğuz, 2019). Öte yandan, ABD'nin çıkarların uyumuna dayalı yumuşak gücü ile sert gücüne dayalı askeri ve ekonomik kapasitesinin bu ülkeleri aşan bir durumda olması, Amerikan İstisnacılığı kavramının kalıcı izler taşımasına yol açmıştır. Bu kalıcılık, aslında yanlış bir algılamaya geliştirmek için uğraş veren idealist Amerika'nın heveslendiği mutlak bir standardı yansıtmaktadır (Arı, 2021; Carr, 1972).

3. Amerikan İstisnacılığı'nın Parlama Noktası: Bağıntı ve Adaptasyon Süreçleri

Uluslararası İlişkiler alanındaki güvenlik yaklaşımları, dönemsel ve bağlamsal özellikler taşımaktadırlar. Bu yaklaşımlar, uluslararası ilişkilerin değişken doğasına paralel olarak ilerleme kaydetmektedirler. Buna göre, bu değişken alanda meydana gelen olay/olgular etrafında birtakım güvenlik görüşleri güç kazanırken, bazılarıysa güç kaybına uğramaktadır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışını önleyemeyen güç dengesi sisteminin barışın korunmasında önemini kaybettiği düşünülmüştür. Realizm akımına dayalı güç dengesi sisteminin yerine, barışın güvenliği için yeni bir 'ideal' geliştirilmiştir. Bu ideale göre, bu amaca ulaşmak için uluslararası hukuktan ve uluslararası örgütlenmeden yararlanma temel araç olarak görülmeye başlanmıştır (Sönmezoğlu, 2019). Eski ABD Başkanı Woodrow Wilson, 1918 yılında Kongre'deki konuşmasında yeni bir dönemin başladığına işaret eden "On Dört Nokta" açılımını açıkladı. Bu açılıma göre, barışın sağlanması için ülkelerin sorunların çözümünde açık diplomasiyi kullanmaları vurgulanmakta idi. Ayrıca bir araya gelerek, bir kolektif güvenlik mekanizması oluşturmalarına çağrı yapılmıştı. Bu mekanizma o güne kadar görülen en kapsamlı uluslararası örgütlenme örneği olarak ortaya çıkan Milletler Cemiyeti'ydı (Sönmezoğlu, 2019). "Wilsoncu İdealizm" olarak da isimlendirilen bu yeni ideal, II. Dünya Savaşı'nın çıkışını önlemekte yeterli olmadı. Bu çerçevede, güvenlik yaklaşımlarının merkezine, yeniden güç dengesi sistemine dayalı realist görüşler yerleştirilmeye başlandı. 1945 Soğuk Savaş sonrası dönemde ve günümüzde pratikte ve alana ilişkin çalışmalarda da realist akım güçlü konumunu korumaya devam etmektedir (Baylıs, 2008).

Kenneth Waltz'un 1954 yılında yayımladığı *Man, The State and War* ve Hedley Bull'un 1993'te derlediği *Does Order Exist in World Politics* eserleri, savaşın nedenlerine ilişkin realizm perspektifini ele alan ilk sistematik eserlerdir (Waltz, 1954; Bull, 1993). Bu perspektifin hareket noktası, devletlerin uluslararası sistemdeki amaçları ve konumları ile ilgilidir. Uluslararası sistem, devletlerin öncelikli olarak güvenliklerine önem verdikleri bir alandır. Bu güvenliğin sağlanması için devletler, birbirleri üzerinden fayda kazanmak üzere bir güç mücadelesinde yer almaktadırlar (Baylıs, 2008). Realizme göre, devletlerin bu sistem içinde yapabilecekleri tek iş birliği, bir aktör mutlak bir hegemonyaya dönüşmeden onun gücünü dengelemeye dönük girişimlerdir (Carr, 1946; Morgenthau, 1948).

Realizm, sık sık ABD'nin ihtiyaçlarına göre tasarlanan bir çerçeve sunmakla eleştirilerin odak noktası olmuştur. Bu nedenle realizm, güçlü bir ülkenin 'hegemon' olmasına yardımcı olan Soğuk Savaş dönemine ait bir yaklaşım, bir dünya görüşü niteliğindedir (Sönmezoğlu, 2019). "Uluslararası politikanın realist kuramsal çerçeve teklinde kalarak incelenmesi, tüm ülkelerin de ulusal çıkarlarının, Amerika için oluşturulmuş ölçütlerle değerlendirilmesi anlamına gelir" (Bostanoğlu, 1999).

Devletlerin ulusal güvenliklerini sağlama ihtiyacının ana nedeni, varlığını koruma altına alma amacından kaynaklanmaktadır. Buradaki sorun, korunacak olan varlığın ne olduğuyla ilgili gözükmektedir. Holsti'ye göre bu varlık, "Siyasal sınırlarla belirlenmiş bir vatan sahası"dır (Holsti, 1974). Bu önerme, devletlerin karar alıcıları ya da onları etkileyen odaklar tarafından da yaygın olarak kabul gören bir varlık türüdür (Holsti, 1974; Sönmezoğlu, 2019).

James Rosenau, uluslararası sistemde varlığını koruma amacı ile hareket eden devletlerin bir adaptasyon davranışına konu olduklarını belirtmektedir (Rosenau, 1970). Rosenau, organizma canlılarının çevrelerine nasıl/neden adapte olduklarını temel alarak, aynı konuyu devletlerin var-olma amaçları çerçevesinde ele almaktadır (Rosenau, 1970). Ona göre, adaptasyon davranışında hareket eden aktörlerin, var olma amaçlarını sürdürebilmeleri açısından dört ana nokta önem taşır. Bu dört referans noktası arasından (McGowan, 1974), çalışma için uygunluğu ve tamamlayıcılığı açısından iki nokta belirlenmiştir:

1. Karar gruplarının, içsel öğeleri ile dışsal çevreye yönelik politikalarının, dış çevrenin gerekliliklerine göre düzenlemeye yöneldikleri stratejiler (*acquiescent strategies*).
2. Karar alıcıların, dış çevreyi kendi içsel temel öğelerinin gereklerine göre değiştirmeye yöneldikleri stratejiler (*intransigent strategies*).

Bu noktalardan ilki, uluslararası ilişkiler sisteminde adaptasyon davranışına konu olan bir aktörün, var olma amacı için, bir sisteme adapte olduğu veya adapte ettirildiği pozisyonudur. İkinci noktaysa, ilk noktadaki aktörleri sisteme adapte eden aktör/aktörler grubunu ifade etmektedir.

Uluslararası ilişkilerde, bu ilişkileri düzenleyen bir üst-otoritenin olmadığı bir sistemde devletler, siyasi meşruiyetin küresel standardını belirlemektedirler (Baylıs, 2008). Maersheimer ve Waltz gibi yapısal realizm temsilcilerine göre, bu durum uluslararası sistemin anarşik yapısına işaret etmektedir (Waltz, 1979; Maersheimer, 1990). Bu anlamda, uluslararası ilişkiler sisteminde bir veya birden fazla aktörü, iç ve dış politikalarında izleyecekleri adımları yönlendiren gücün ne olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya karşılık olarak, anarşik bir ortamda herhangi bir aktörü, bu türden bir adaptasyona yönlendiren gücün bir başka aktör olmadığı kanısına varılabilir. Öte yandan, uluslararası sistemdeki 'güç dengesizliği' bu önermeyi zayıflatmaktadır. Zinnes için güç dengesi, "Hiçbir devletin ve mevcut ittifakın ezici-birincil miktarda bir güce sahip olmadığı" bir sistemi ifade etmektedir (Zinnes, 1967). Sönmezoğlu ise bu ifadeler ek olarak, "Bir sistemde güç dengesi sisteminin çalışması, o sistemde bir hegemonyanın var olmadığını göstermektedir" (Sönmezoğlu, 2019) ifadelerini kullanmaktadır. Bu tabloda, ilk nokta-adapte edilen pozisyonadaki devletlerin yer aldığı sistem güç dengesi sisteminin çıktığı bir sistemdir. Bu türden bir sistemde yapılaşmış bir hegemonyanın var olduğunu söylemek mümkündür. Bu hegemonya, Amerikan hegemonyası olarak ortaya çıkmıştır.

Robert Cox, Antonio Gramsci'den Uluslararası İlişkiler disiplinine hegemonya kavramını taşımıştır. Hegemonya kavramının 'kötücül' çağrışımlarına karşın, bu kavram bir zorlamayı veya baskılamayı ifade etmemektedir. Bu durumun aksine diğer devletlerin, hegemon devletin gücünü kabul ettikleri ve kendi "rıзалarı" etrafında oluşturdukları bir sisteme işaret etmektedir (Çiftçi, 2009). Cox'a göre bu hegemonya, baskın devletin eylem/düşünme biçimleriyle kendini donatır; ancak bu biçimlerin diğer aktörlerin egemen tabanlarınca da kabul edilmesini bir şart olarak ifade etmiştir (Bostanoğlu, 1990).

Uluslararası ilişkilerde rıza-hegemonya ilişkisinin en açık örneği Amerikan hegemonyası döneminde ortaya çıkmıştır. ABD, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan İstisnacılığı temelinde hegemonyasını pekiştirmiştir. Böylelikle, liberal düşünce ve değerlerin/çıkarların uyumu kartının Batı Avrupa ve Üçüncü Dünya Ülkeleri elitlerince benimsendiği; bunları reddeden karşı kampın çevrelendiği 1945 sonrası dönemler aralığında kurulmuştur (Çiftçi, 2009; Şener, 2014). Bu tipteki bir kurulum için bir ülkenin kapasite, irade ve meşruluk üçgeninde belirgin bir güç sahibi olması gerekmektedir. 1930'larda, bu tür bir gücün herhangi bir ülkenin tekelinde olmaması, güç sistemi için bir çöküşü beraberinde getirmiştir (Brown ve Ainley, 2013). 1945 sonrasındaysa, ABD belli

bir şekilde bu üçgenin merkezinde yer almaktaydı. Özellikle ekonomik olarak, tek ve egemen güç olarak ortaya çıkan ABD'nin, dünyaya liderlik edecek kapasite ve iradesi bulunmaktaydı. Kapital dünyanın geri kalanının fakirliği bu ekonomik güce karşı bir rıza belirtisi göstermekte idi. Dünya, karşıt bir ideolojiyi (komünizmi) temsil eden diğer blok lideri SSCB'ye karşıysa, korku belirtileri taşımaktaydı. Rıza ve korku ilişkisi denkleminde dünya, Amerikan hegemonyasına büyük oranda uyum/adaptasyon sağladı (Brown ve Ainley, 2013). Buradaki en kritik nokta, bu adaptasyon için kullanılan araçların (liberal değerlerin/kartların) nasıl diğer aktörlerde bu davranışa yol açtığıdır. ABD'nin bu davranışları yönlendirmek için belirli sorumlulukları üstüne almak ve bu sorumluluk bilinci etrafında, diğer aktörlerin egemen tabanlarında bir hareketlilik ortaya çıkarması gerekiyordu.

Bu hareketlilik, ABD'nin diğer aktörlerin siyasal sürecine katılması ile ortaya çıkmıştır. Bağıntı yaklaşımına göre, bu türden bir katılım bir nüfuz etme sürecinin başlangıcıdır (Rosenau, 1971). Bu çerçevede, diğer aktörler üzerinde bir hareketliliğe/tepkimeye ortam hazırlayan temel neden, bağıntı mekanizmasına dayalı nüfuz etme politikasıdır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı Avrupa ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin Amerikan hegemonyasına dönük bir rıza/adaptasyon davranışında bulunmalarının temel nedeni, bu nüfuz sürecinin uygulandığı bölgeler olmalarıdır. Özellikle Kıta Avrupası'ndaki ülkeler, II. Dünya Savaşı'nın bıraktığı derin etkiler çevresinde bir var olma mücadelesine konu olmaktaydılar. Bu var olma mücadelesi, ABD'ye Avrupa ülkelerinin kültürel, siyasi ve ekonomik alanlarına nüfuz etme olanağı yaratmıştır. Bu olanağı takiben, ABD Avrupa'nın yeniden inşası sırasında bu nüfuz politikalarını genişletmiştir (Başer, 2017). Bu inşa için nüfuz edilmesi gereken alanlar bu dönemde ikiye ayrılmıştır: Bunlardan ilki ekonomik iken, ikincisi ideolojik veya sosyo-kültürelidir.

ABD, Avrupa'ya 1947 yılına kadar 9 milyar dolar civarında bir mali yatırımda bulundu. Bu yatırımlar, II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı çözebilecek yeterlilikte değillerdi (Hogan, 1987). 1960 yılında, Marshall Planı temelinde, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'ne taraf olan ülkelere 13 milyar dolara yakın yeni bir yatırım daha gerçekleştirildi (Erhan, 1998). ABD'nin ekonomik nüfuz süreci sonunda, aralarında problemleri azalmaya başlayan, iş birliği geliştiren ve ortak pazar oluşturma fikrinin olduğu bir Avrupa alanı ortaya çıkmıştı. Bu alan içinde her ne kadar ekonomik yatırımlar önemli bir yer kaplasa da; kendi başlarına istikrarı devam ettirebilecek güçte değillerdir. İstikrarı sağlamak için, aktörler arasında sürekli bir iş birliği aracı hâkim kılınmalıdır. Bu araç, ortak çıkarları gerçekleştirmek için üzerinde fikir birliğine varılmış bir ortak değerler kümesidir. 1930'lu yıllarda, Avrupa'daki faşist/totaliter rejimlerin istikrarsız ve yayılmacılığı öngören yapıları, Avrupa'yı II. Dünya Savaşı'nın merkezi haline getirmişti. Bu nedenler çerçevesinde, yeni bir saldırı savaşının ortaya çıkmaması veya bu tip bir savaşın önlenmesi için iş birliğini ön planda tutan ortak değerler geliştirilmesi gerekiyordu. ABD, II. Dünya Savaşı'nda Batı Avrupa'yı Almanya'nın işgalinden kurtararak, Avrupa'ya içsel-değerleri ile uluslararası-değerleri arasındaki bağıntıyı/ahengi kurduğunu göstermiştir. Bu görsel, Avrupalı ülke ve halklarda aynı içsel ve uluslararası değerlere adaptasyon/uyum gösterme fikrini ortaya çıkarmıştır.

Kıta Avrupası'nın yeniden inşası için gerekli en temel malzeme iş birliği idi. Devletlerin çatışan çıkarlarının uzlaştırılması ve istikrarlı bir yapı oluşturulması gündemdeydi. Bu çerçevede, bir rejim sisteminin inşası bu yapıyı var edebilecekti. Haas'a göre rejimler, iş birliği merkezinden hareket etmektedirler. Devletler arasındaki çatışmacı ilişkilerin maliyetlerini artırmasıyla beraber, çatışan çıkarlarda uyum yakalamanın rasyonel bir tercih olduğu varsayımından hareket ederler (Haas, 1991). II. Dünya Savaşı sonrasında yıkıma uğrayan Avrupa, iş birliğini öngören yeni bir "uluslararasılaşmış" rejim sisteminde yer alma ihtiyacı taşımaktaydı. Stone, hegemonya teorisini referans alarak, otoriter bir gücün, iş birliğine yol açan rejimler oluşturma konusunda önemli bir katalizör olduğunu ileri sürmektedir (Stone, 1994). Bu iki görüşe ek olarak Keohane, iş birliği ve hegemonya kavramlarının birbirine zıt kavramlar olmadığını; birçok uluslararası iş birliğinin II. Dünya Savaşı sonrası, Amerikan hegemonyası döneminde, meydana geldiğini ifade etmektedir (Keohane, 1984). Bu çerçeveden hareketle, uluslararası iş birliği ve rejimlere ilişkin bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Bunlardan ilki, rejim teorisinin aktörlere olan bakış açısı ile ilgilidir. Buna

göre rejim teorisi, aktörleri çıkarlarını yükseltmek ve maliyetleri azaltmak isteyen rasyonel ülke kategorisinde değerlendirmektedir. İkincisiyse, bu rasyonel birimlerin çıkarlarını maksimize eden ve maliyetlerini düşüren bir iş birliği ortamını istikrarlı kılacak bir hegemonya ile ilgilidir. Bu çerçevede, rasyonel birimler yetenekli ve yeterli bir hegemon yapıya rıza gösterebilirler. Rızanın ortaya çıkması, adaptasyon davranışının başladığına işaret etmektedir (Arı, 2021).

Gramsci'ye göre bir sınıf, kapitalist toplumda hegemonik konuma erişmek için sınıfının kültürünü, fikirlerini ve dünya görüşünü toplumun diğer katlarında yaygınlaştırmaktadır. Böylece diğer tüm egemen tabanlar hegemonyayı vazgeçilmez bir imaj altında algılamaktadır. Böylelikle, hegemonik yapı zora başvurma veya baskı uygulamadan iktidarını sürekli bir hale getirmektedir (Çiftçi, 2009; Vergin, 2003). Bu tür bir rıza-hegemonya ilişkisinde, yönetici sınıfın fikirlerinin, o çağı hâkim fikirleri ve değerleri haline dönüştüğünü söylemek mümkündür (Marx ve Engels, 1846/1970).

Cox'a göre, ideolojik açıdan liderlik etmek isteyen egemen devlet, kendi gücünden daha az güçlü olan devletlerin tatmin olma derecelerini göz etmektedir. Buna karşılık, bu yeni düzende ortaya çıkan devletlerse, genel politikalarını bu düzenin ritmine göre 'uluslararasılaştırmaktadır'. Bir anlamda Rosenau'nun ileri sürdüğü şekilde, yeni çevreye adapte olmaya çaba göstererek dış politika reflekslerini baskın güce göre ayarlamaktadırlar (Cox, 1987; Çiftçi, 2009). Cox'a göre bu durum hegemonyanın ayırt edici özelliğine vurguda bulunur. İdeolojik/kültürel değerlerin desteği ile diğer aktörlerde oluşturulan 'rıza' istisna bir özelliktir. Bu istisnailik, hegemonik yapının sert güce başvurmadan; ulusal çıkarlarını, tüm aktörlerin faydasını gözetken 'genel çıkarlar' altında algılanmasını sağlamaktır (Cox, 1993; Şener, 2014). Amerikan İstisnacılığı kavramının ana direği konumundaki liberal değerler/çıkarların uyumu kartlarının, bu algıyı oluşturabilecek bütün pratik özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Amerikan hegemonyası Britanya, Fransa, İspanya, Portekiz ve Hollanda gibi emperyalist hegemonik yapılardan büyük ölçüde ayrılmaktadır. Bu ayrışmanın temel nedeni, dış politikasında özgürlük, eşitlik, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi Amerikan değerlerine özgü anti-emperyalist bir söylemden hareket etmesidir. Bu 'liberal modernleşmeci' söylem, Amerikan dış politikasının köşe taşlarından bir tanesidir (Arslan ve Arı, 2004).

ABD'nin dış siyasetinde, yumuşak güç araçlarını kullanabilmesi ona bir kaldıraç fırsatı yaratmaktadır (Şener, 2014). ABD'nin yumuşak güç araçları liberal değerlerdir. Bu değerlerin etkili özelliği, diğer aktörlerle arasında çıkar uyumu yaratan ilişkiler kurabilmesidir. Bu ilişkilerin içindeki tutum/davranışlar arasındaki bağıntıya/ahenge göre, hedef aktör üzerindeki nüfuz süreci başarılı veya başarısız olmaktadır. Bu süreç, bir kimyasal tepkime sürecine benzetilebilir. Böylece ya istenilen molekül elde edilmiş olur; ya da tehlikeli bir patlama veya yıkım ortaya çıkabilir. Bu tepkime sürecindeki bileşenler: A) Gazlar: Otoriter rejimler, B) Katılar: Faşizm/Totaliter rejimler, C) Sıvılar: Liberal değerlerle çevrili demokratik rejimler, D) Atomlar: Aktörler, E) Karbon: Çıkar uyumu yaratan kartlar, F) Büyük Kararlı Moleküller: İstikrarlı bir sistem.

Uluslararası sistemi bir canlı organizmaya benzetecek olduğumuzda canlıların kimyasallardan geldiğini kabul ettiğimiz gibi onun da öyle oluştuğunu kabul etmeliyiz. Öyleyse, kimya için en ideal koşulların ne olduğuna bakılması gerekli görünmektedir. Enerji ve karbon ile sülfür gibi elementleri sabit veriler olarak kabul ettiğimizde, geriye yalnızca bir düzenleyicinin varlığına ihtiyaç kalmaktadır. Bu düzenleyiciyi gazlaştırdığımızda, atomlar birbirinin yanından o kadar hızlı geçerler ki birbirlerine bağlanamazlar. Katılarda, atomlar sıkışık haldedir ve hareket edemez niteliktedirler. Sıvılarda ise ideal molekülleri oluşturmak için gezinebilir, birbirlerine sokulabilir ve birleşebilirler. Bu anlamda sıvılar (örneğin, su), gerekli koşulların oluşması ve evrimin sürdürülmesi anlamında oldukça iyidir. Ek olarak, bahsi geçen kimyasal tepkime içerisinde yer alan sabit verilerden birisini, örneğin karbon elementini, sıvılarla 'iç-içe geçmiş' ve sürekli tekrarlanan bir süreç halinde ele alırsak süreç nasıl şekillenecektir?

Karbon elementi, büyük kararlı moleküller üretme konusunda oldukça başarılıdır. Karbon diğer elementlerle (hukukun üstünlüğü, demokrasi, özgürlük ve insan hakları) dört yönlü bağlar kurabilmek gibi bir özelliğe sahiptir. Bunun yanında aynı bağları, uzun ve kararlı zincirler halinde

kendisine bağlayabilme gibi istisnai bir yeteneğe sahiptir. Bu çok-yönlülük, karbonu elementini yaşamın merkez otoritesi haline dönüştürmektedir. Buradan hareketle, konuyla ilişkin iki temel sonuca varmak mümkündür:

Bunlardan ilki, II. Dünya Savaşı sonrasında Kıta Avrupası'ndaki atomlarla ilgilidir. Bu atomlar, yaşam ve hareket alanlarını kısıtlayan gaz ve katılardan arınma arzusu taşımaktadırlar. Buna göre, bu atomlar, var olma mücadelelerini sürdürmek için yeni haklar ve değerler taahhüt eden karbon elementini yaşamın ana otoritesi haline getirmektedirler. Atomik devletler, iç yapısındaki temel değerlerini (gazlar ve katılar) lağvederek, yeni değerlerini dış çevrenin (sıvının-ABD'nin) gerek ölçülerine göre düzenlemeye başlamışlardır. Sıvı düzenleyiciyse (ABD), dış çevreyi (atomları) iç değerlerinin ihtiyaçlarına göre çevrelemeyi karbon ile (çıkarların uyumu kartlarıyla) başarmıştır.

İkincisiyse, karbon elementinin (çıkarların uyumu kartlarının) içsel değerlerini (liberal değerleri) uzun ve kararlı zincirler halinde kendisine bağlayabilmesi ile ilgilidir. Bu bağlantı, içsel-değerler ile uluslararası-değerler arasındaki bağıntıyı ifade etmektedir. İçsel değerlerin nüfuzu aşamasında çok-tarafılığın, iş birliğinin ve defansif/savunmacı tutumların benimsenmesi bu durumu ortaya çıkartmaktadır. Amerikan hegemonyasında iş birliklerinin mümkün kılınması, sıfır toplamı oyun mantığının silikleştirilmesi, uluslararası rejim ve uluslararası barışı öngören örgütlerin kurumsal altyapılarının sağlamaştırılması bu bağıntıya dair açık örneklerdir.

Bu çerçevede, Amerikan İstisnacılığı kavramının dönemsel ve bağlamsal özellikler taşıyan yapısı, örneklenen dönem ve bağlamlar aralığında belirgin bir güç kazanımı yaşamıştır. Bu durumun ana nedeni, ender özellikler taşıyan karbon elementi (çıkarların uyumu kartlarının) sahip olduğu güç ve pozisyon şeklidir. Bu elementin diğer aktörler/bölgeler üzerinde bıraktığı etkiler, Amerika'nın istisnai bir ulus olduğu açılımında bulunmasına yol açan en güçlü nedendir.

4. İçsel Değerler-Uluslararası Değerler Arasındaki Uyuma Örnekler

II. Dünya Savaşı sonrası ve 1990-2001 yılları aralığında, ABD dış siyasetinde belirgin parlama noktaları bulunmaktadır. Bu noktalar, ABD yumuşak gücünün, uluslararası sistemde yer alan diğer aktörlerin toprak ve halklarında etki doğurması ile mümkün olabilmiştir. Bunun içindir ki, ABD'nin bu dönem aralığında gücünün dış uygulama alanında (*domain*) hâkim olan güç türü yumuşak güç olarak şekillenmiştir. Bu yumuşak güç çevresinde harekete geçen ABD dış siyaseti, bu dönem aralığında iki önemli amaç belirlemiştir:

Bunlardan ilki, çıkarların uyumu kartlarının ikna kabiliyeti etrafında, bu liberal değerlerin uluslararası sistemde yayılımını artırmaktır. ABD, bu kartları evrensel bir kurallar bütünü haline dönüştürme çabasına girişmiştir. Bunun içindir ki, bu çabaların yayılım alanı sadece Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin elitleri ve Avrupa ülkeleri olmaktan çıkmıştır. Bunun ötesinde, dünya siyasetinin ve hayat oyunun tüm bölgelerinde etki kurması ana amaç olarak şekillenmiştir.

İkincisiyse, bağıntı süresince gösterilen tutum/davranışların yumuşak gücün belirlediği ahenk etrafında şekillenmiş olmasıdır. Bu anlamda, Amerikan İstisnacılığı için zemin hazırlayan bu ahenk, ABD'nin iç değerleri ile uluslararası değerlerinin uyum göstermesiyle ortaya çıkmıştır (Çiftçi, 2009). Örneğin, ABD özgürlük için dünyayı Nazizm'den kurtarmaktadır. Komünizmi de aynı şekilde tarih sahnesinden silerek, insan haklarını yüceltmektedir. Yeni Dünya Düzeni'nin temellerini iş birliği ile sağlamaktadır. Tüm bu çok yönlü değerleri, aynı anda kendi halk ve topraklarına da yaymaya çaba göstererek insanlığa hizmet etmiş olur (Walt, 2011; Sümer, 2008). Öte yandan, Chomsky'e göre bu süreç, "Savaş suçlarımızı hesap vermekten alıkoymuştu... Şimdi birçok Amerikalıyı, ülke politikalarının insanlığın şiddetli yıkımını tehdit etmesine karşı kör ediyor" (Chomsky ve Robinson, 2024). Bu durumu destekler şekilde, Japonya'ya yönelik bir dizi gerçekleştirilen bombalama operasyonunu yöneten General Lemay'in sözleri şu şekildedir: "ABD savaşı kaybederse, savaş suçlusu olarak yargılanmamız kaçınılmazdır" (Walt, 2011).

Buradaki bir diğer önemli nokta, ABD'nin hegemonik yapısı ile ilgilidir. Bu yapının bağıntı süreci ile ulaştığı konum, otoriter bir yapı değildir; aksine yumuşak güç ile orantılı bir rıza endişesi taşır. Bu anlamda, ABD, Amerikan İstisnacılığı'nın sürekliliğini sağlamak üzere sert gücün kullanımını

minimal değerlere düşürmüştür. Bu minimal güç değerleri, çıkarların uyumu kartlarına gösterilen uyum derecelerine göre kaymalar yaşamıştır. Bu kaygan zemin üzerinde Amerikan dış politikası önemli girişimlerde bulunmuştur ve bu girişimlerin ortak noktası bir uluslararası uyum fikridir. Bu çatı altında birleşen devletlerin Amerikan İstisnacılığı'na da rıza gösterdiği düşünülmektedir. (Heywood, 2013; Sümer, 2008). Tarihsel ve önem sırası açısından bu girişimler şunlardır:

- II. Dünya Savaşı sonrasında, Kıta Avrupası'ndaki mağlup devletler olan Almanya'nın, Avusturya'nın ve İtalya'nın; Asya'da Japonya'nın ABD'nin etkisi ile liberal demokrasi oluşturmaları bir örnektir. İlerleyen yıllarda, Batı Avrupa devletleri arasındaki düşmanca ilişkilerin iş birliğine dönüştürülmesi yolunda da adımlar atılmıştır. Bu anlamda Roma Anlaşması ile Avrupalı devletler arasında bir 'topluluk' düşüncesi oluşturulmuştur (Baylıs, 2008; Şener, 2014; Arslan ve Arı, 2004). Bunun yanında, ABD Güney Kore'ye, Filipinler'e, Dominik Cumhuriyeti'ne ve Panama'ya da liberal demokrasi götürmeye çaba göstermiştir. Buna ek olarak, bazı Afrika bölgelerine de askeri çıkarmalar yaparak aynı çabayı göstermesine rağmen pek başarılı olamamıştır (Arslan ve Arı, 2004; Şener).
- 11 Eylül 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında, George Bush tarafından Yeni Dünya Düzeni kavramı kullanılmıştır. Bu kavram, Irak'ın işgali sonrası, ABD tarafından Irak'a yönelik yaptırım politikalarının haklılığını göstermek için kullanıldı (Cox, 1994). Temelde bu kavram özgürlük, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün hâkim olacağı ve bunun demokratik kurumlar ile gerçekleşeceğini vurgulamakta idi. Bölgesel çatışmalar, diplomasi kanalları ile son bulacak ve istikrarlı bir dünya düzeni ABD önderliğinde kurulacaktı (Gözen, 1997). 1992 yılına gelindiğinde, Başkan baba Bush "Birliğin Durumu" konuşmasında ABD'nin özel konumuna dikkat çekmekte idi. Buna göre dünyanın geri kalanı, tek ve en önde gelen güç olarak ABD'yi kabul etmektedir. Bu ülkeler, ABD'nin gücüne, adilliğine, dürüstlüğüne itimat etmekteydi (Waltz, 1993; Çiftçi, 2009).
- Bill Clinton döneminde, ABD birden fazla girişimin öncülüğünde yer almıştır. Bunun net yansımaları küresel kapitalizm, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerler için gösterilen çabalarda ortaya çıkmıştır. ABD'nin küresel barışın sağlanması için, bu dönemde çeşitli girişimleri bulunmuştur. Bu anlamda devletler arasındaki barışın koşullarını denetleyen bir jandarma devlet görünümünde idi. Ülkeler arası problemler ve iç savaş gibi çatışma durumlarının önüne geçmek için BM ile aktif rol oynamıştır (Çelebi, 2003; Çiftçi 2009).
- 1990-2000'li yıllarda, ABD Kuveyt, Bosna ve Kosova'daki çatışma bölgelerinde bir başka alternatif güce ihtiyaç olmadan insani müdahalelerde bulunmuştur (Erhan, 2001: 117). İnsani müdahale kavramının yaygınlaşmaya başladığı bu dönemde (Çelebi, 2003) ABD girişimlerini sürdürmüştür. Kosova'da uluslararası toplum için hizmetlerde bulunulmuştur. Somali'de insani müdahale gerçekleştirilmiştir. AIDS'e karşı verilen mücadeleye yüksek miktarlarda maddi yardım sağlamıştır (Sümer, 2008).

ABD bu çerçevede, istediği bölgede tehditkâr, garantör, müttefik veya müdahaleci bir konumda yer alan bir yapıya doğru evrilmektedir. Bu anlamda, adaptasyon sürecinde de ele alındığı üzere, uluslararası toplumu yanına çekecek yumuşak güç araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Buradaki temel kritik nokta, bu örneklerde de olduğu gibi, uluslararası değerler ile içsel değerler arasında bir uyum yaratmaktır (Çiftçi, 2009). Keohane ve Stone ABD'nin iş birliğine imkân veren katalizör rolüne, bu iki değer arasında yakaladığı uyum çerçevesinde dikkat çekmiştir. Bu sonuca göre,

ABD, uluslararası sistemin anarşik yapısını (Waltz, 1979; Mearsheimer, 1990) ekarte etmek için, bu değerlerin arasında bir uyum oluşturmuştur. Bu uyumun oluşması, Amerikan İstisnacılığı kavramının güç kazanması için en uygun koşulların da olduğu anlamına gelmiştir.

5. Amerikan İstisnacılığı'na Giden Bir Yol: Meşruiyet Üretme Çabaları

Amerikan İstisnacılığı, ABD'nin içsel değerleri ile uluslararası değerleri arasındaki uyum derecesine göre güç kazanmaktadır. Bu içsel değerler, çıkarların uyumu kartları/liberal değerleri ifade etmektedir. Uluslararası değerler ise, içsel değerlerin yumuşak güç olarak kullanımında ne kadar bu değerlerle tutarlı davranışlar (*bağıntılar*) kurulduğu ile ilgilidir. Bu davranışları iki ayrı kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki defansif, ikincisiyse ofansif davranışlara karşılık gelmektedir. Defansif davranış, uluslararası toplumun genel onayına dayanan ve ortak bir çıkarın etrafında taraflar arasında iş birliğini öngören tutumlardır. Örneğin, George W. Bush döneminde, ilk anlamıyla kullanılan "teröre karşı savaş" açılımı bu türden bir davranış örneğidir. Buna karşın ABD'nin Irak'ı uluslararası toplumun genel rızası olmadan bu açılım üzerinden işgal etmesiyle, ofansif bir tutum örneğidir. Bu genel çerçevede, uluslararası değerler, defansif kullanımları çok-taraflı iş birliklerini öngören tutarlı davranışlar olarak kabul etmektedir. Ofansif kullanımlarıysa, geneli tek-taraflı politikalardan oluşan tutarsız davranış kalıpları olarak değerlendirmektedir. Bu aşamadaki kritik sorun, ABD'nin yumuşak güç araçlarının defansif görünen ofansif politikalarda bulunabilme yeteneğidir.

Bu yeteneğin ortaya çıkmasına neden oluşturan güçlü iticilerin varlığından söz edilebilir. Bunlardan bir tanesi, politikaların ofansif olduğuna dönük görüşlerin zayıflatılmasıdır. Frankfurt Okulu temsilcisi Herbert Marcuse'a göre, kapitalist toplumun, düşüncüyü yönlendirmek ve karşıt görüşlerin ifade gücünü zayıflatmak gibi bir özelliği bulunmaktadır. Bu çevrede, bu türün ideoloji kapasitesinde "totaliter" bir yön yer almaktadır (Marcuse, 1964). A. Gramsci'ye göre ideolojinin sanatta, edebiyatta, eğitimde, dil ile popüler kültürde ve kitle iletişim sistemlerinin tüm katlarında yayılcı bir etkisi bulunmaktadır. Bu türden bir ideolojik hegemonya, burjuva fikirlerinin karşıt görüşlerin yerini alıp, çağın sağduyusu olması demektir (Heywood, 2013). Sağduyuyu elde tutan modern toplumlar, sahte ihtiyaçlar üretme konusunda yeteneklidirler. İnsanları doyumsuz tüketici gruplarına dönüştürerek, yaygın/kapsamlı refahın yayılmasıyla, eleştiriyi felce uğratmaktadır (Heywood, 2013). Bu anlamda kısaca, "insanın, diğer insanların düşünce ve eylemleri üzerindeki kontrolü" (Morgenthau, 1967) gerçekleşmektedir. Geniş anlamda ise, "uluslararası alandaki bir aktörün...uluslararası olayların sonuçlarını kendi istediği yönde etkileme yeteneği" ortaya çıkar (Jones, 1985). ABD için bu yetenek, uluslararası kamuoyunda ofansif politikalara defansif bir imaj kazandırması ile ortaya çıkmaktadır. Bu durum, kapitalizmin meşruluk üretme yeteneğiyle istikrarı başarma kapasitesinin bir yansımasıdır (Marcuse, 1964).

Bu itici kuvvetlerden bir diğeryse küreselleşme sürecidir. Küreselleşme, bu sürece taraf veya karşıt olan tüm toplumları etkisi altına almaktadır. Bu haliyle, baskın gelen kültür ve siyasi ideolojilerin hegemonyaya dönüşmesini hızlandırmakta veya halihazırda kurulu olan hegemonik yapıları güçlendirmektedir (Küçükcan, 2010). Amerikan hegemonyası ile aynı dönemler arasında hız kazanan bir küreselleşme sürecinden söz etmek mümkündür. Bu haliyle küreselleşme süreci, çıkarların uyumu kartlarının sınır-ötesi (*trans-boundary*) şekilde yayılmasına olanak sağlamıştır. Bu olanak, gerçeklerin zamana göre değiştirilerek tekrardan yazılmasında etkili olabilmektedir (Şener, 2014). Joy James için, "Amerikan İstisnacılığı, aciliyeti ve cezalandırıcı refleks eylemini bir kurala dönüştürmeyi amaçlar. Yaralı ve travmatize Amerikan bedenini merkeze koymak üzere tarihi ve zaman çizelgelerini yeniden yazmakta; ancak diğer bedenlere verdiği ve vermeye devam ettiği terörü inkâr etmektedir" (James, 2013).

6. Amerikan İstisnacılığı'na Dair Bir Terslik: İstismar, Müdahale, Yayılma ve İhlal

ABD, 13 koloni ile Doğu sahil (*East Coast*) bölgesinde ortaya çıkmış bir devlettir. ABD, bu bölge etrafında, teorik arka planı Kaçınılmaz Yazgı (*Manifest Destiny*) kavramı ile şekillenmiş

yayılmacılık politikaları yürütmüştür. Önce Kuzey Amerika'ya doğru genişlediği ve 1846 yılında Texas, Arizona, New Mexico ve California'ya kadar sınırlarını ilerlettiği görülür. Bu yayılmacılık politikaları ilerletilirken, Amerikan yerli halklarını ortadan kaldırdığı tespit edilmiştir. Bu halklar ya infaz edilmiş ya da yoksul rezervlere mahkûm edilmiştir (Walt, 2011; Gerger, 2012).

ABD'nin hegemonik konumuna ulaştığı yıllarda da bu yayılmacılığın izlerine rastlamak mümkündür. Bunun en tipik örneği, ABD'nin İngiltere'yi Kuzeybatı Pasifik'in dışına iterek, Batı Yarımküre (*Western Hemisphere*) üzerinde hegemonyasını pekiştirmesidir. Bu duruma ek olarak, ABD'nin birçok savaşta bir taraf veya savaşı başlatan taraf olduğu görülmektedir. Bir savaşa taraf olmak veya bir savaşı başlatmak, belirli nedenler ve ihtiyaçlar doğrultusunda karar alıcıların karar verdiği rasyonel bir tercih olabilir. Öte yandan, bu savaşlar içerisinde gösterilen tutum/davranışlar içsel değerler ile uluslararası değerler arasındaki uyum meselesinin bir diğer yansımasıdır. ABD, son iki yüzyıldır savunduğu değerleri ile çatışmalardaki tutumları arasında bu köprüyü kurmakta zorluk yaşamaktadır. Örneğin, 1899-1902 yıllarındaki Filipinler'e yönelik askeri saldırılarda çoğu sivil olmak üzere 200.000 ile 400, 000 civarında Filipinli hayatını kaybetmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında, ABD ve müttefik grubu düşman şehirlerine kasıtlı propagandalar yaparak, bu bölgeleri havadan bombalamaya tutmuştur. Bunun sonucunda 305.000 Alman ve 330.000 Japon vatandaşın hayatını kaybettiği raporlanmıştır. ABD, Vietnam ve Endonezya Savaşları sırasında portakal gazı ve napalm gazını (*Arent Orange*) ölümcül şekilde kullanmıştır. Aynı savaşlarda, 6 milyon tondan daha fazla bomba ve ölümcül defoliantlar da kullanılarak 1 milyonu aşkın sivilin ölümüne neden olmuştur. ABD'nin desteklediği Nikaragua'daki Kontra Savaşı'nda 30.000 Nikaragualı vatandaş hayatını kaybetmiştir. Son olarak, Irak'ın işgali sonrasında ölen 100.000 insan ve son otuz yıldaki 250.000 Müslüman'ın ölümünden yine ABD'nin askeri eylemleri sorumlu görünmektedir (Walt, 2011; Young, 2008; Gazatesi, 2017; Toman ve Akman, 2014).

ABD'nin bu ve bu tip girişimler çerçevesinde, içsel değerlerinden uzaklaştığını söylemek mümkündür. Buradaki esas problem ise, uluslararası değerlerinin ofansif davranışlara yaklaşması olmuştur. İçsel değerlere uzak ve ofansif davranışlara yakın tutumlar, bağıntı sürecinin işlemini imkânsız kılmaktadır. Bu anlamda, çıkarların uyumu kartlarına katılım/uyum gösterecek aktörler kendini geriye çekmeye başlamaktadır. Bu kartların temel amacının ikna kabiliyeti doğrultusunda aktörleri yanına çekmek olduğu düşünüldüğünde, gücündeki kesin zayıflama ortaya çıkmaktadır. İkna kabiliyetleri zayıflayan ve böylelikle aktörler arası etkileşim ve uyum kuramayan bu kartlar, nüfuz edebilme/bağıntı yaratabilme etkilerini kaybetmektedirler. Bu kayıp, Amerikan İstisnacılığı kavramına yönelik en ağır darbedir. Bu darbenin büyüklüğünün farkında olan Amerikalıların, bu örneklerde olduğu gibi, dış politika davranışlarındaki "yardımcı olma niyetlerinin" neden yanlış anlaşıldığını anlamakta güçlük çektikleri belirtilmiştir. Bu politikaların niçin ulusal çıkarları göz önünde tutan emperyalist politikalar olarak görüldüğüne anlam getirememektedirler (Brown ve Ainley, 2013). ABD siyasilerinin, "Bizden neden nefret ediyorlar?" sorusu bu tepkilere karşılık geliştirilen (Walt, 2011; Sirvent ve Haiphong, 2019) yeni bir defansif davranış örneğidir.

Bu genel çerçevede, Amerikan İstisnacılığı'na dair vurgu yapılan resmî açıklamaların dış politikadaki ofansif tutumlar nedeniyle önem kaybına uğradığı gözükmemektedir. 2009 yılında, eski ABD Başkanı Barack Obama, bu durumun en ironik ve çarpıcı örneğini göstermiştir. İlk yurtdışı seyahati İstanbul'da, özellikle dış politika alanında ABD'nin diğer tüm uluslar gibi "hatalar" ve kusurlar" sergilediğini belirtmiştir (Dunn, 2013). Obama'nın bu açıklamaları, esasında ABD'ye duyulan nefretin nedenini vurgulamaktadır. Ayrıca Obama, uluslararası topluma ABD'nin hesap verme sorumluluğu taşıdığına ve Amerika'nın istisna bir ulus olmadığına dikkat çekmektedir.

Bu durumda, Amerikan İstisnacılığı kavramının bir kan kaybı yaşadığı doğrulanmaktadır. Buna karşın gerek Obama dönemine kadar gerekse Obama döneminde yeniden bu kavrama dair açılımlarda bulunulmaya başlanmıştır. Obama, başkanlığının ileri dönemlerinde ABD'nin istisna özelliklerine dikkat çekmeye başlamıştır. Ona göre, "Amerikalılar olarak, her zaman farklılıklar taşıyacağız; ancak bizi birleştiren şey, Amerikan küresel liderliğinin vazgeçilmez bir konu olduğu

noktasındaki ulusal fikir birliğidir. Benzersiz katkılarımızın ve yeteneklerimizin en fazla ihtiyaç duyulduğu bu zamanda... olağanüstü rolümüzü ve sorumluluklarımızı benimsiyoruz (Obama 2015a; Sneider, 2015). Amerikan İstisnacılığı kavramı için Obama başkanlık döneminin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu önem, kavrama mesafeli yaklaşan bir başkanın sonradan bu kavrama yakınlık veya sempati göstermesiyle ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Obama, uluslararası toplumun önünde Amerikan İstisnacılığı kavramının "frizbi" özelliğine dikkat çekmiştir. Kavramın tarihi ve kültürel gücü, bir kenara atılıp önemsenmediği vakitlerde dahi eski önemli yerine doğru dönme kabiliyeti taşımasına yol açmaktadır. Bu durum, Amerikan İstisnacılığı kavramının Amerikan dış ve iç politikasındaki siyasi etki temeline dair net bir vurgu yansıtır.

2009-2017 Barack H. Obama başkanlık döneminden önce, ABD dış siyasetinin defansif görünen ofansif tutumları belirgin bir hal almıştır. 2001-2009 dönemlerinin ABD Başkanı George W. Bush döneminde, bu defansif görüntü "teröre karşı savaş" açılımı ile sağlanmıştır. Bu açılım sayesinde ABD, içsel değerleri ile uluslararası değerleri arasında bir köprü kurmaya çabalamıştır. Bu kurulumun ilk durağı, Afganistan bölgesi olmuştur. Afganistan, çıkarların uyumu kartlarından uzak, uluslararası toplum çevresinde ofansif davranışları ile bilinen bir konumda idi. ABD'nin 11 Eylül 2001 saldırılarını gerçekleştiren terör örgütü El-Kaide ile yakın ilişkilerde bulunduğu tespit edilmişti. Bu çerçevede ABD'nin Afganistan işgali, içsel-uluslararası değerler arasında bir bağıntı sağlandığına dair bir algı yaratmıştır. Buna karşın, teröre karşı savaş açılımının ikinci durağı olan Saddam Hüseyin iktidarlığındaki Irak'ın işgali, bu bağıntıya ağır bir darbe vurmuştur. Bunun ana nedeni, Afganistan işgalinden farklı olarak, Irak'ın işgali bir "ön alıcı saldırı" stratejisi ile meşru hale getirilmişti. Bush yönetimi, Afganistan'daki Taliban rejiminin El-Kaide terör örgütü ile olan yakın ilişkisine benzer bir ilişkiyi, Saddam rejimi Irak ile kurmakta idi. Tarihin ilerleyen yıllarında tam tersi bulgular ortaya çıkacak olmasına rağmen; Bush yönetimi, Irak rejiminin kitle imha silah donanımına sahip olduğunu uluslararası toplum önünde ilan etmişti (Heywood, 2018). Bu ilanın uluslararası toplumdaki yansıması Irak ile müzakere masasında bulunulması ve diplomatik yollar ile uzlaşının sağlanması yönünde şekillenmiştir. Bu genel kanıya karşın, ABD Irak'ı 20 Mart 2003 tarihinde uluslararası toplumun rızasına dayanmadan askeri müdahaleler ile işgal etmiştir (Daban ve Daban, 2018). Bush yönetimi, Irak'ın işgali sonrasında defansif görünen ofansif davranışlarına İran ve Suriye'de devam etmiştir. Suriye'de baskılayıcı politikalar geliştirilirken, İran'da bugünde sürmekte olan ambargoya dayalı yaptırımcı politikalar üretilmiştir. Aynı zamanda Rus tehdidine karşı Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da devrilen rejimlere desteklerde bulunulmuştur (Telatar, 2012; Tunç, 2009).

Özellikle Irak'ın işgali sonrasında ortaya çıkan yeni bulgular, uluslararası toplumda yeni bir karşılık bulmuştur. Bu karşılık, ABD'nin defansif görünen ofansif tutumlarında bir kurgunun yer aldığı düşüncesi olmuştur. Bu düşünceleri şekillendiren bulgulardan ilki, 2001-2009 yıllarında yayımlanan Chilcot Raporu'dur. Bu rapora göre, Saddam rejimindeki Irak'ın kitle imha silahlarını kullanmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, askeri hareketler gerçekleşmeden önce diplomatik kanallar yoluyla soruna yönelik çözüm sürecinin ilerletilebilecek durumda olduğu belirtilmiştir (Chilcot, 2016; Daban ve Daban, 2018). Bu bulgulardan ikincisiyse, özellikle medya ve haber ajanslarında büyük gündem yaratan *Fahrenheit 9/11* belgeselidir. 2004 yılında Micheal Moore'un yönetmen koltuğunda bulunduğu bu belgesel, Bush yönetimine eleştirel bir yaklaşımda bulunmaktadır. Bu anlamda, Bush yönetiminde işgal edilen Irak hakkında aksi bulgular paylaşmaktadır. Bu bulgulara göre, ABD'nin Saddam rejimi Irak'a karşı yönelttiği "haydut devlet" suçlaması asılsızdır. Irak halkı, bu tür bir rejim altında yaşamamaktaydı; aksine, sokaklarda çocukların oyunlar oynadığını gösteren kayıtlar bulunmaktaydı (Brown ve Ainley, 2013).

7. Amerikan İstisnacılığı'na Karşı Yeni Bir Alternatif: Anti-Amerikancılık

Özellikle 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren devam eden olaylar Amerikan vatandaşlarında ve uluslararası toplumda şüpheli bir tavrın oluşmasına yol açmıştır. ABD'nin, bazen 'yanlış işler' yürüttüğüne dikkat çeken bu şüphecilik, bir kartopu etkisiyle büyümeye devam etmiştir. Öyle ki,

bu durum zamanla ‘‘Amerikan İstisnacılığı’na karşı çıkma’’ boyutuna ulaşmıştır. Bu karşı çıkışla birlikte, dünyada kötü işleyişe sahip tüm olay/olgular için Amerikan yönetimleri ve Amerikalılar suçlu bulunmaya başlanmıştır (Brown ve Ainley, 2013).

‘Amerikan İstisnacılığı’na karşı çıkma’ fikrinin oluşmasında iki önemli olayın büyük rol oynadığını söylemek mümkündür. Bunlar: 11 Eylül 2001’de, ABD’nin New York kentinde yer alan Dünya Ticaret Merkezi’ndeki ikiz kulelere ve Washington’daki Savunma Bakanlığı’na karşı gerçekleştirilen uçaklı intihar saldırılarıdır (Çiftçi, 2009; Friedman, 2000). Bu terör saldırılarında, 3.000’den fazla Amerikan vatandaşının öldüğü ve çok sayıda vatandaşın yaralandığı görülmüştür (Küçükcan, 2010). ABD, kuruluşundan bu yana, güçlü bir saldırgan olmasına imkân veren coğrafi ve politik avantajlarından yararlanmıştır. ABD, özgürlük ve demokrasi için diğer ülkelerde saldırı eylemleri gerçekleştirmiştir; ancak Amerikan topraklarında saldırıya uğramaktan nadiren endişe etmiştir. Bu anlamda, Amerikan topraklarında saldırıya uğramak, Amerikan İstisnacılığı’na karşı doğrudan bir saldırıydı. Bu durum, birçok Amerikalının tekrar istisna ve güçlü hissetme arzusunu yoğunlaştırmaya başlamıştır (Sirvent ve Haiphong, 2019). Böylelikle, 11 Eylül terör saldırılarının ortaya çıkardığı iki temel sonuç vardır: Bunlardan ilki, ABD’nin ‘dokunulamaz’ bir ülke olmadığı üzerine kuruludur. ABD’nin coğrafi izolasyonu, Amerikan İstisnacılığı’na şekil veren temalardan bir tanesidir. Bu izolasyon, ABD’nin özellikle Avrupa’daki ulusların ve dünyadaki diğer ulusların kendi aralarındaki çatışmalardan kaçınabilmesine olanak sağlar (Patman, 2006). 11 Eylül terörü, bu temaya, dolayısıyla Amerikan İstisnacılığı’na bir darbe indirmiştir. İkincisi ve daha önemlisi, Amerikan İstisnacılığı’nı ayakta tutan temaların zayıflamasından sonra, alternatif temalara zemin hazırlama sürecinin başlamasıdır.

Bu alternatif temalar arasındaki en önemli tema, Amerikan Masumiyeti’dir (Sirvent ve Haiphong, 2019). Bu tema, Amerika’nın dünyadaki tüm kötülüklerden sorumlu olmadığına dair yeni bir parantez açmaktadır. Amerikalılar, 11 Eylül’ü örnek göstererek, dünyadaki diğer uluslar ile ortak acıları paylaştıklarına ve kötü olaylardan ABD’nin de mustarip olduğuna dikkat çektiler. Joy James’e göre, 11 Eylül Amerika’ya kendisini ‘‘tanınabilir bir kurban ve kaçınılmaz bir galip’’ olarak gösterme şansı vermiştir (James, 2013). Holsti’ye göre de ‘‘İstisnai devletler, kendilerini masum kurbanlar olarak tasvir ederler. Onlar, asla uluslararası güvensizliğin kaynağı değillerdir; yalnızca kötü niyetli güçlerin hedefleridir’’ (Holsti, 2010). Bu çerçevede, uluslararası ilişkilerde ABD’nin ‘savunma oynamaya’ (defansif) zorlanan, düşman saldırganlığının (ofansif) ‘kurbanı’ olduğu fikri, Amerikan İstisnacılığı ve Amerikan Masumiyeti’nin mükemmel bir iş birliğidir (Sirvent ve Haiphong, 2019). Buna karşın, Amerikan İstisnacılığı’na karşı çıkma fikri sona ermiş bir görüntü vermemektedir. 2001-2009 dönemlerinde bu durumun en önemli nedeni, teröre karşı savaş açılımlarının ABD-merkezci bir yansımasının bulunmasıdır. 1968-2003 yıllarında 6.000’den fazla terör saldırısı gerçekleştirilmiş ve 36.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Buna rağmen, ABD ve ABD merkezli Batı’nın, bu dönemler aralığında teröre karşı ofansif bir tutumunun bulunmadığını söylemek mümkündür. Bu konuya yönelik politikalar, 11 Eylül’de Amerikan yaşam biçimine ve hegemonyasına dönük ciddi saldırıların gerçekleşmesi ile ortaya çıkmıştır (Robinson, 2006).

George W. Bush’un teröre karşı savaş açılımı bir ultimatoma veya doğrudan bir savaş ilanı niteliğindedir. Bu ilana karşılık, savaşa taraf olan düşmanın kim olduğu konusu muğlaklık içerir. Dolayısıyla savaş ilanının kime yönelik olduğu belirsizlik taşır. ABD bu belirsizliği gidermek için bir mutlak standart geliştirmiştir: Bu standart ABD’ye karşıtlık gösteren bir ‘‘ötekinin’’ varlığıdır. ABD, SSCB’nin çöküşüyle birlikte dünya siyasetinde tartışmasız bir egemen güç haline gelmiştir. Bu gerçeklik, ABD’nin karlarını büyük ölçüde artırdığı kadar, yeni bir dizi siyasi zorluk yarattı. ABD’nin, yerel ve küresel sömürünün büyümesini meşrulaştırmak için, yeni bir düşmana/ötekiye ihtiyacı vardı. Soğuk Savaş sonrası dönemde dış politika tartışmalarının ana konusu, bu ötekinin kim olacağı etrafında şekillenmişti. ABD’ye karşı ideolojik, ırksal ve kültürel açılardan karşıtlığın tüm yeterliliklerini sağlayan SSCB ve komünizm çökmüştü. Bu açıdan, bu karşıtlıkları taşıyan ve askeri kapasite açısından ABD güvenliğini tehdit edebilecek yeni bir öteki gerekli görünmekteydi (Huntington, 2004; Çiftçi, 2009; Sirvent ve Haiphong, 2019). 11 Eylül’deki olaylar, yeni ötekinin

doğmasını sağladı ve Amerikan yöneticilerine Amerikan İstisnacılığı'nı kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde değiştirmek için gerekli siyasi örtüyü yaratmış oldu (Sirvent ve Haiphong, 2019).

Huntington'a göre, 11 Eylül saldırılarında ön planda olan El-Kaide ve bu terör örgütünün lideri Usame Bin Ladin, militan İslamcı grupları bir öteki haline getirmiştir (Huntington, 2004). Huntington'ın Türkiye'yi bir yırtık/parçalanmış ülke (*torn country*) olarak gördüğü perspektifin (Davutoğlu, 1997) bir yansıması, ABD'nin bu öteki durumunda ortaya çıkmaktadır. Huntington, Türkiye'yi katılmak istediği medeniyet (Batı medeniyeti) tarafından reddedilen bir ülke tasvirinde yırtık/parçalanmış bir ülke olarak ele almaktadır. ABD'nin içsel değerleri ile uluslararası değerleri arasındaki bağıntı kopukluğu, bir anlamda onu yırtık bir ülke konumuna getirmektedir. Bu durum, ABD'nin öteki problemini çözme girişimleriyle kapatılmaya çalışılmıştır. Buna göre, ABD ulus-devleti, evrensel çıkarları ve uluslararası toplumu tehdit eden bir ötekiye karşı insanlık mücadelesi verecektir. Bu durum, ABD'ye içsel değerleri savunan; fakat teröre karşı uluslararası değerlerden defansif veya ofansif tutumları seçme inisiyatifi yaratmıştır. Her iki tutumda da konu insanlığın genel çıkarı ve terör olduğu için, ABD uluslararası toplumda "istediği medeniyete girme" hakkı kazanmıştır. Bu durum, bağıntı sürecinin işlediğini ve yırtıklığın giderildiğini göstermektedir.

Öte yandan, spesifik olarak Irak Savaşı, Ebu Gureyb Hapishanesi ve Guantanamo gözaltı kampındaki mahkumlara yönelik gerçekleştirilen tecavüz, cinayet ve sodomi gibi insan haklarının ihlalleri, bu yırtıklığın tekrar doğmasına yol açmıştır (Heywood, 2018; Brown ve Ainley, 2013; Walt, 2011; Erdoğan 2013). Bu olayları takip eden süreçte ABD'nin yumuşak gücü, sert gücüne oranla belirgin bir düşüş yaşamaya başlamıştır. 2007 yılında, ABD'nin askeri harcamaları, dünya toplamının %46'sına karşılık gelmekteydi. Bu oran, aynı dönemler aralığındaki en yüksek ikinci askeri harcamaya sahip olan Çin'in dokuz katını ifade etmektedir (Heywood, 2018). Bu olayların ABD'nin elindeki inisiyatifte bulunma hakkını körelttiğini söylemek mümkündür. Uluslararası iş birliklerinden uzak, geneli tek-taraflı, ofansif tutum ve politikalardan oluşan bir dış siyaset anlayışı belirginleşmiştir. Bu durum, teröre karşı savaş açılımı ve Amerikan Masumiyeti ile yeniden inşa edilen Amerikan İstisnacılığı'na, "Anti-Amerikancılık" şeklinde yakınlaşılmasına sebep olmuştur (Brown ve Ainley, 2013). Anti-Amerikancılık düşüncesi, iki temel neden etrafında şekillenmiştir: Bunlardan ilki, ABD'nin El-Kaide'yi bir öteki olarak tanımasının ardından bu örgütün, bir aktör olarak uluslararası sistemde yer kazandığı gerçeğidir. ABD böylelikle, yeni ötekilerin doğmasına ve uluslararası terörizmin yaygınlaşmasına dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Bu durumda yeni uluslararası sistem, terör örgütlerinin de içinde yer aldığı çok-kutuplu bir yöne doğru evrilmiştir. Sonuç olarak anarşizm sendromu, karmaşık ancak kuvvetli bir şekilde yeninden etki göstermeye başlamıştır. İkincisiyse, Amerikan halkı ve uluslararası toplumda bir gerçekliğin farkına varılması ile ilgilidir. Bu gerçeklik, ABD dış siyaseti için hiçbir zaman bir ötekinin yerinin, bir başka öteki tarafından boşlukta bırakılmayacağını ifade etmektedir.

8. Amerikan İstisnacılığı'nın Tarihi ve Kültürel Kaçınılmazlığı

Robinson'a göre hegemonya kavramı, bir dünya düzeninde egemenliğin rıza ve ideoloji kullanılmasıyla kurulan bir tarihsel projedir (Robinson, 2005). II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Amerikan hegemonyası bu tipte bir hegemonya örneğidir. Bu hegemonya, kapitalist sınıfın dünya çapında oluşturduğu genel bir rıza çerçevesinde şekillenmiştir (Robinson, 2005; Arı, 2021).

ABD hegemonyası, liberal ideoloji ve bu ideolojinin siyasi değerleri etrafında gelişmiştir. Bu siyasi değerlerin aynı anda çıkarların uyumu kartları olarak kullanılmaları, bu hegemonyanın pekişmesinde kilit rol oynamıştır. Bu perspektife göre, bu kartların ABD dış siyasetinde özel bir konumu bulunmaktadır. Bu özel konum genellikle, ABD'nin dış politika kültürü ile ilişkilendirilir (Şener, 2014). Heywood'a göre ABD'li siyasetçiler, yalnızca iktidar peşinde koşan pragmatistler değillerdir. ABD politikalarındaki fikir ve değerlerin önemi, ortak ideolojik hedefleri paylaşan iki ana siyasi partiden (Cumhuriyetçiler ve Demokratlar) dolayı net görülemez. Siyasilerin büyük bir

kısmı ‘‘Amerikan İdeolojisi’’ adı verilen ortak değerleri paylaşırlar. Serbest piyasa ekonomisinin etrafında şekillenen bu değerler çıkarların uyumu kartlarıdır (Heywood, 2013).

Bu çerçevede çıkarların uyumu kartları, ABD'nin tarihi ve kültürel denklemlerinde büyük öneme sahip bir konumda yer alır. Bu konum, Amerika'nın kısa ve orta vadede, bu kartların yerini kendi iradesiyle değiştirmesinin mümkün olmadığı kültürel bir alanı ifade eder (Davutoğlu, 2021). Öte yandan bu alan, uluslararası ilişkilerin değişken konjonktürüne bağımlı bir yapıdadır. Böylece bu kartların gücünde zaman zaman dönüşümler yaşanmaktadır. Örneğin, demokrasinin yayılması Amerikan siyasetinde partiler-üstü bir misyondur; ancak başbakan ve karar alıcıların bu misyona özel ilgi duymaları veya duymamaları ile bu kartın gücünde artış veya azalış meydana gelmektedir (Telatar, 2012). Bush yönetiminin 11 Eylül sonrasında uluslararası organizasyonlara karşı ofansif tutumları ve Irak'ın uluslararası toplumun rızasının alınmadan işgal edilmesi bir zayıflık belirtisi taşımaktadır. Obama dönemindeyse, bu kartların yeniden kullanımı için çaba gösterilmiştir; fakat önceki ofansif tutumlar nedeniyle uluslararası toplumda bu kartların ikna kabiliyeti zayıflamıştır (Çiftçi, 2009).

Günümüz Amerikan dış siyasetindeyse, kartlardaki belirgin zayıflama devam etmektedir. 2017-2021 yılları aralığındaki ilk Donald Trump dönemi, bu kartların etki gücünün en net şekilde kırıldığı dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde müttefiklere karşı defansif tutumların yerini katı-ofansif tutumlar almıştır. Çok-tarafılık ve iş birlikleri önemsenmeyerek, halihazırda tarafı olunan anlaşmaların (Paris İklim Anlaşması gibi) feshi gerçekleştirilmiştir. Bir ‘Önce Amerika Vizyonu’ oluşturularak, Amerikan dış kültüründe belirgin bir kırılma gerçekleştirilmiştir. Bu vizyona göre, Amerikan İstisnacılığı ABD'nin siyasi etki temelindeki görev süresini doldurmuştur. Böylelikle, bu kavramın düşüşü, ekşimesi veya sonu gelmiştir (Oğuz, 2019; Tharrior, 2017; Frum, 2017). Bu genel kanının oluşmasında Trump'ın açıklamaları etkili olmuştur. Trump, Amerikan İstisnacılığı kavramını işaret ederek, ‘‘Bu terimi hiç sevmeydim’’ ilanında bulunmuştur (Sargent, 2016). Trump Amerikan İstisnacılığı kavramı ile yetinmeyerek, alternatif temalarını da hedef almıştır. Trump'la yapılan bir röportaj sırasında, Amerikan Masumiyeti'ne inanmadığını belirtmiştir (Benett, 2017). Trump, R. Reagan ve B. Obama'nın da desteklediği gibi, ABD'nin dünya için bir model olduğunu vurgulayan ‘‘tepedeki şehir’’ konseptini asla desteklememiştir (Tyrell, 2021). Öte yandan, Trump Amerikan dış siyasetinde ofansif tutumları içine alan iki yeni tema oluşturmuştur: Bunlardan ilki, *Make America Great Again* (Amerika'yı Tekrar Harika Yap) temasıdır. Bu temadaki ‘‘Harika’’ kavramı, Amerika'nın istisnai olduğu anlamına gelmemektedir; aralarında ölçek ayrımları vardır. ‘‘Harika’’ ifadesinin ölçeği, donanmaların, silahların, gayri safi yurtiçi hasılanın ve bir iç ekonomi alanının büyüklüğünü ifade eden sayısal bir şebekedir (Tyrell, 2021). ‘İstisna’ kavramıysa, eşsiz ve benzersiz ahlaki ve politik ideallere sahip bir ulus ölçeğine sahiptir. İkinci temaysa, etimolojik kökeni 1930'ların faşist sempatizanlarına dayanan *America First* (Önce Amerika) ifadesidir. Bu konsept, uluslararasıdaki ilişkileri normlara veya ideallere atıfta bulundurmada; sıfır toplamı, jeopolitik ve ekonomik bir mücadele olarak değerlendirmektedir. Bu durum istisnailik için değil; geri kazanılmak istenen ulusal büyüklük/harikalık için bir programdır (Churchwell, 2018).

2021-2025 yıllarında başkanlık görevine gelen Joe Biden, Trump'a göre daha defansif bir tutum benimsemiştir. Biden dönemindeki en temel eksiklik bu defansif tutum ile ofansif tutumun arasındaki dengenin sağlanamamış olmasıdır. Özellikle 7 Ekim 2023 tarihinde patlak veren İsrail-Filistin Savaşı bu durumun açık izlerini barındırmaktadır. İsrail ve Netanyahu yönetimine verilen orantısız destekler, Anti-Amerikan İstisnacılığı düşüncesinin uluslararası toplumda artmasına yol açmıştır. AB ülkelerinin birçoğu ve ABD'nin Arap yarımadası ve Ortadoğu'da Amerikan yanlısı otoriter rejimleri desteklediği bilinen bir gerçektir (Alakel ve Yıldırım, 2014). İsrail ile ABD'nin arasındaki özel ilişki bu dikta rejimlere verilen desteğin (Halabi, 2009) en eski örneğidir. İsrail'in ABD destekli bir şekilde, Batı Şeria ve Gazze bölgelerinde orantılılık ilkesini aşan birtakım askeri müdahalelerde bulunduğu görünmektedir. Bu müdahalelere karşı ABD'nin sessiz kalması Anti-Amerikan İstisnacılığı görüşünün hız kazanmasına yol açmıştır.

Amerikan İstisnacılığı kavramı, tüm bu değişken ulus-İçi ve uluslararası değişken şartlara karşın varlığını korumaya devam etmektedir. Bu durumun temel nedeni, bu ülkenin 'ben-idrakini' oluşturan kültürel alanında güçlü bir etki temelini bulundurmasıdır. Son 30 yıldır süregelen olaylar, Amerikan İstisnacılığı kavramının bu temeldeki yerini belirgin bir şekilde zayıflatmış; ancak yok edememiştir. Bu türden bir yok oluş, ABD siyasi tarihi ve kültürünü yok etmekle eşdeğerdir.

Amerikan İstisnacılığı'nın kültürel alandaki aktifliği, çıkarların uyumu kartlarının hareket halinde olmasına olanak sağlamaktadır. Bu imkân çerçevesinde, bu kartların ikna kabiliyetlerinde belirgin artışlar yaşanmaktadır. Böylelikle, hedef bölge/aktörlere yönelik politikalarda arzu edilen bağıntılar kurulabilmektedir. Bu durum, bu ülkenin ekonomik, teknolojik ve askeri kapasitesinin defansif görünen ofansif politikalarda kullanılabilmesi fırsatını doğurmaktadır. Özetle, bu ülkenin sert gücünün kullanımı için yumuşak güce dayalı bu 'dörtgen' sürece ihtiyaç bulunmaktadır.

Buradaki temel problem, 11 Eylül 2001'den beridir bu dörtgen sürecin kurulamamasıdır. ABD, Soğuk Savaş süresince SSCB'nin öteki varlığına dayalı olarak bu dörtgeni birden fazla kez kurmayı başarmıştır. SSCB'nin çökmesiyle birlikte, bu dörtgenler de bir çöküş süreci yaşamıştır. 11 Eylül'den sonra El-Kaide'nin devraldığı öteki kimliği, yeni dörtgenlerin kurulumu için sağlam bir zemin hazırlamıştır. Bu zemin üzerindeki en etkili dörtgen Irak'ın işgalinde kullanılmıştır. El-Kaide'nin günümüzde etkinlik ve güç kaybının ardından yeni bir terör grubu öteki olarak ortaya çıkmamıştır. Bu anlamda Soğuk Savaş sonrası dönemde olduğu gibi, ABD'ye karşı yeni ötekinin kim olduğu/olabileceği sorusu gündeme gelmektedir. Bu soru, Amerikan kültürünün vazgeçilmez sorusu ve sorunu olarak devam etmektedir.

Sonuç

Fernand Braudel, coğrafyanın medeniyetlerin oluşumunda kritik bir rolü olduğuna dikkat çekmektedir. Braudel'e göre, "Haritalar, gerçek öyküyü anlatır" (Braudel, 1993).

Braudel'in haritalara yönelik bu açılımının çevresinden sapmadan aynı açılımı kavramlarla kurabilmek mümkündür. Buna göre, "Kavramlar da gerçek öyküyü anlatabilir". Bu durumu ileri bir adıma taşımak istersek, "Kavramlar, bir öyküyü var eden tabirlerdir" denilebilir. Buna karşın, her kavramın bir öykü anlattığı veya bir öyküyü oluşturduğunu söylemek mümkün değildir. Buna olanak sağlayan durum ve koşulların oluşması gerekmektedir. Örneğin, 11 Eylül 2001'den önce, Samuel P. Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* adlı çalışmasında, İslam dünyasının medeniyet çatışmasının merkezinde yer alacağını belirtmiştir (Huntington, 1993). Birçok Amerikalı ve Batılı vatandaşa göre, Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırı, onun bu kötümserliğini haklı çıkarmıştır (Brown ve Ainley, 2013). Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* Tezi Londra'da Sunday Times gazetesinde (14 Ekim 2001) "esrarengiz bir ileri görüşlülük" olarak nitelenmiştir. Huntington'dan biraz daha önce, doksanlı yılların hemen başında, F. Fukuyama *Tarihin Sonu* tezi ile İslam dünyasını Batı değerlerini tehdit eden yeni bir karşı kutup olarak göstermişti (Fukuyama, 1992). Seksenli yıllardaysa, Brzezinski 'İslami uyanışı' Amerikan çıkarlarına karşı bir tehdit olarak ele almıştır (Brzezinski, 1983). Bu kavramlara dayalı açılımlar, 11 Eylül 2001'deki öyküyü anlatmak ve var etmek için tüm olanaklara sahip görünmekteydiler.

Bir öyküyü anlatan ve var eden bir kavram olmanın yanında, özel bir açılıma daha sahip kavramların bulunduğu söylenebilir. Bu özel açılım, bir ülkenin ben-idrakini oluşturmaktır. Ben-idraki, bir ülkenin yer aldığı kıta veya bölgedeki ve dünyadaki konumunun ne olduğu bilincidir. (Davutoğlu, 1997). Tipik bir XIX. yüzyıl (19.yüzyıl) ABD vatandaşı, doğrudan veya birkaç nesil öncesinde Avrupa'dan gelmiş göçmen statüsündeki kimsedir (McClosky, 1967). Bu kimseler için Avrupa, sonu gelmez mücadele ve çatışmaların, siyasi ve dini baskıların ve katı sosyal ayrımcılık politikalarının egemenliğinde idi. Bu anlamda, bu vatandaşların temel hedefleri bu baskı ortamına karşılık yeni bir kimlikle özgün bir toplum yaratma fikri etrafında şekillenmiştir (Mahneke, 1997). Patman ve Southgate'göre bu özgün toplum yapısı, Amerikan İstisnacılığı'na bir gönderme taşır: "Amerikan İstisnacılığı fikri, Amerikalılara kurucu liberal ilkelerinin benzersizliği, değişmezliği ve üstünlüğüne dair bir vurgu içerir...ayrıca ABD'nin diğer uluslara göre özel bir kaderi olduğu

inancına dayanan gayri resmi bir ideolojiye atıfta bulunur. Amerika'nın kurucuları ülkeyi hukuk kuralları, özel mülkiyet, temsili hükümet, ifade ve inanç özgürlüğü ve ticaret özgürlüğü gibi bazı Aydınlanma ilkelerine adanmış yeni bir siyasi topluluk biçimi olarak gördüler'' (Patman ve Southgate, 2016). Natsu Taylor Saito'ya göre ise, ''İnsanlık tarihi en iyi şekilde medeniyetin daha yüksek aşamalarına doğru doğrusal bir ilerlemeye sahip olduğunun kavranması ile anlaşılabilir. Amerikan İstisnacılığı, Batı medeniyetinin bu tarihsel ilerlemenin zirvesini temsil ettiğini ve ABD ulus-devletinin Batı medeniyetinin ve dolayısıyla insanlık tarihinin bugüne kadar ki en iyi ve en ileri aşamasını temsil ettiğini varsaymaktadır'' (Saito, 2010). Bu genel çerçevede, ABD'nin ben-idrakinin Amerikan İstisnacılığı kavramı altında formüle edildiğini söylemek mümkündür.

Amerikan İstisnacılığı kavramının maddi temelleri vardır. Heywood'a göre, siyasi fikirler bir tür boşluk ortamında meydana gelmezler. Bu fikirler, siyasi eylemi harekete geçirir ve maddi yaşamı şekillendirirler (Heywood, 2013). Bu kavramın maddi temelleri, çıkarların uyumu kartları olarak isimlendirilen, liberal-işsel değerler kümesi etrafında şekillenmiştir. Bu kartların ürettikleri çekim alanı (yanına çekme kabiliyeti), uluslararası sistemdeki aktörlerle etkileşim kurma fırsatını beraberinde getirmektedir. Son iki yüzyıldır ABD dış siyasetinde bu kartların etkin-etkili şekilde kullanılmasına belirgin bir gayret gösterilmiştir. Bu gayret, yeni bir dünya düzeninde oluşturulan uluslararası sistemde, tek egemen güç olmak için atılan adımlardır. Bu hakimiyetin kaçınılmaz ve kabul edilebilir bir mutlak standarda dönüştürülebilmesi için bu kartların etkin kullanımına önem verilmiştir. Bir anlamda bu kartlar, uluslararası sistemde kendini hegemon güç olarak tanımlamak isteyen ABD'nin meşruiyet araçlarıdır. Bu araçlar ile etkileşime geçilen aktörler veya bölgelerde bir siyasal sürece nüfuz etmek ve bu araçları yerleşik kılmak arzulanmaktadır. Bu türden bir nüfuz sürecinin gerçekleştirilebilmesi için egemen devletin işsel-değerleri ile uluslararası-değerlerinin arasında bir uyum, ahenk ve/veya bağıntı kurulması gerekmektedir. Geneli defansif tutumlardan oluşan liberal-işsel değerler; hukukun üstünlüğü, demokrasi, özgürlük ve insan hakları kartlarının bir yansımasıdır. Uluslararası-değerler ise, defansif (liberal değerler gibi) ve ofansif (otoriter veya totaliter değerler gibi) tutumlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Buradaki en kritik nokta, ABD'nin defansif değerleri savunan ve defansif eylemlerde bulunan bir politik şebeke içinde yer almasının kaçınılmaz bir gereklilik olduğudur. Bir alanın, örneğin Kıta Avrupası'nın, demokratik ve istikrar gösteren bir yapıya kavuşması için atılan adımların sert güç etrafında gerçekleşmemesi gerekir. Bu durum, işsel-değerler ile uluslararası-değerler arasında bir kopukluğa işaret eder. Böylelikle, bu alanlarda sert güce dayalı bir demokratik yapı kurulsun da; egemen gücün küreselleştirmek istediği rızaya dayalı adaptasyon çevresi uzun vadede bir çöküşe maruz kalacaktır.

ABD'nin egemen güç tanımlaması için bu kartların diğer aktörlerde dolaylı kullanımının gerçekleştirildiği gözükmemektedir. Bu dolaylı kullanım, ilgili kartların doğrudan hedef bölge veya aktörler üzerinde nüfuz edilmesiyle değil; bir başka öteki ile mücadele edilirken kullanılmasıdır. Örneğin, bu değerlerin karşı blokunu ifade eden SSCB'ye karşı, 50 yılı aşkın bir süre boyunca bu değerler etrafında mücadele verilmiştir. Bir ötekiye karşı olan mücadelede son derece kritik bir nokta bulunmaktadır. Bu nokta, işsel-değerler ile uluslararası-değerler arasındaki ahengi/uyumu veya bağıntıyı köreltmesidir. Evrensel çıkarlar ve değerler için verilen mücadelede uluslararası-değerler arasından ofansif tutumları kullanmak meşru hale gelmektedir. Bu durum egemen güce uluslararası-değerler arasından bulunacağı tutumlara dair bir inisiyatif yaratmaktadır. Böylelikle, egemen güç uluslararası sistemde güç kullanma tekeline sahip olmaya başlamaktadır. Bu türden bir süreç içinde ''Süpermen'' (Şener, 2014) konumunda bulunan ABD, diğer bölge ve aktörlere nüfuz etmesine gerek kalmadan adaptasyon/rıza çerçevesini geliştirebilmiştir. Bu genel çerçevede Amerikan İstisnacılığı kavramı ulaşabileceği maksimum seviyeye ulaşmaktadır.

Buradaki en temel problem, SSCB'nin çökmesiyle birlikte savunduğu değerler kümesinin de çökmesi olmuştur. Bu aşamada liberal-işsel değerlerin mücadele edebileceği herhangi bir öteki bulunmamaktadır. Böylelikle bu işsel-değerlerin bir nüfuz etme süreci sonunda sömürüye dayalı kazanımlarını var edecek bir neden ortadan kalkmıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları ve bu saldırıların müsebbibi konumundaki El-Kaide bu nedeni tekrardan ortaya çıkarmıştır. George W. Bush,

“Teröre Karşı Savaş” açılımıyla Amerikan İstisnacıılığı kavramının ne kadar sömürüye dayanan yayılcı bir mantık ile işlediğine vurgu yapmıştır (Sirvent ve Haiphong, 2019).

Günümüzde devam halinde olan ikinci Donald Trump dönemi, birinci döneminden farklı bir içsel-değerler ve uluslararası-değerler farkındalığı taşımamaktadır. Hatta, içsel-değerleri kör eden ve uluslararası-değerleri son derece katı-ofansif tutumlar etrafında şekillenen bir başkanlık yönetimi tercih edilmektedir. Bu türden bir konjonktür, Amerikan İstisnacıılığı kavramı için ve bu kavramın temel konseptleri için bir yıkımı ifade etmektedir. Bu kavrama ve temalarına karşı bir antipati duymak realist bir tutum örneğidir. Öte yandan, Amerikan halkının tarihi, zihniyeti ve en önemlisi kültüründe her an için bu kavramın idealleştirilmiş bir formatı yer almaya devam edecektir. Unutulmamalıdır ki, her ulusun veya devletin bir hafızası bulunmaktadır. ABD siyasal yaşamı ve kültürel can damarında Amerikan İstisnacıılığı kavramı bu hafızanın kayda değer büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Bu durum, istisnailiğin, küresel bir kurala dönüştürülmesi istencini taşıyan Amerikan kültürel zihniyettir.

Kaynakça

- Arı, T. (2021). Uluslararası İlişkiler Teorileri, (10. Baskı), Aktüel Yayınları, Bursa.
- Arslan, O. & Arı, S. (2004). Amerika: Özgürlük Havarisi mi Yoksa Günah Keçisi mi?, Platin Yayınları, Ankara.
- Aşkan, H. (2022). Amerikan İstisnacıılığı ve Holywood Sineması, (Ed: Ayhan K., Eşref A.), Literatürk Yayınevi, Konya.
- Başer, A.G. (2017). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Avrupa'nın İnşasında ABD'nin Rolü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Benett, G. (2017). “Trump Defends Putin in Super Bowl Interview: ‘You Think Our Country’s So Innocent?’” Atlanta Journal-Constitution, February 5, 2017.
- Brzezinski Z. (1983). Power and Principle, Cambridge University Press, London.
- Braudel, F. (1993). A History of Civilizations, Penguin: New York.
- Brown, C. & Ainley, K. (2013). Uluslararası İlişkileri Anlamak, (1. Baskı), (M.G. Ayral, Çev.) Sömer Kitabevi, İstanbul.
- Bostanoğlu, B. (1999). Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Yayınları, Ankara.
- Baylıs, J. (2008). “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, 5 (18), 69-85.
- Bull, H. (1993). “Does Order Exist in World Politics”, Eds: Viotti, P.R. & Kauppi, M.V., International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, (2nd edition), Macmillan Publishing Company, New York, ss. 119-123.
- Ceaser, J.W. (2012). “The Origins and Character of American Exceptionalism”, American Political Thought, 1 (1), 3-28.
- Carr, E.H. (1972). “Utopian Background”, Politics and the International System, 2nd edition, Lippincott Company, New York.
- Carr, E.H. (1946). The Twenty Years’ Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations, Macmillan, Londra, Basingtoke.
- Cox, R. W. (1987). Production, Power, And World Order, Columbia University Press, New York.
- Cox, R.W. (1994). “Rethinking the End of the Cold War”, Review of International Studies, 20, (2), 187-200.
- Chomsky, N. (2002). Medya Gerçeği, (3. Basım), (A. Yılmaz & O. Akınhay, Çev.) Everest Yayınevi, İstanbul.

- Chomsky, N. (1995a). *Demokrasi Gerçek ve Hayal*, (C.Cevdet, Çev.), Pınar Yayınları, İstanbul.
- Chomsky N. & Robinson J. N. (2024). *The Myth of American Idealism: How U.S. Foreign Policy Endangers the World*, Penguin Press, New York.
- Chilcot, S.J. (2016), *The Report of the Iraq Inquiry: Executive Summary*, London Publisher, London.
- Churchwell, S. (2018). *Behold, America: A History of America First and the American Dream*, Bloomsbury Publishing, London.
- Çiftçi, K. (2009). ‘‘Soğuk Savaş Sonrasında ABD: ‘‘Rıza’’ya Dayalı Hegemonya’’dan ‘‘İmparatorluk Düzenine, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (10), 203-219.
- Çelebi, A. (2003). ‘‘Inter Arma Silent Leges: ‘Haklı Savaş’ ve Amerikan Entelektüellerinin ‘Sonsuz Adaleti’ ‘’, *Düşünen Siyaset*, 17, 11-33.
- Dunn, Charles, W. (2013). *American Exceptionalism: The Origins, History, and Future of the Nation’s Greatest Strength*. MD: Rowman and Littlefield, Lanham.
- Daban, E.Z. & Daban, C. (2018). ‘‘SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİ IRAK DIŞ POLİTİKASI: IRAK-İRAN SAVAŞI, KUVEYT’İN İŞGALİ VE ABD’NİN IRAK’A MÜDAHALESİ’’, *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 83-109.
- Davutoğlu, A. (2021). *Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, 121. Basım, Küre Yayınları, İstanbul.
- Davutoğlu, A. (1997). ‘‘Medeniyetlerin Ben İdraki’’, *Divan İlmi Araştırmalar*, 1 (3), 1-53.
- Değirmencioğlu, S.M. (2010). ‘‘Napalm Düştüğü Yeri Yakar: Psikoloji Kimin Yanında?’’, *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, 3 (4), 48-62.
- Everett, B. (2017). *American Exceptionalism in The Film Industry of the Middle Twentieth Century. History, Anthropology & Philosophy Theses and Projects 7*.
- Engen, A.C.V. (2020). *City on a Hill: A History of American Exceptionalism*. Yale University Press, New York.
- Erhan, Ç. (2001). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Mantıksal Çerçevesi*, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, (Der. İdris BAL), Alfa, İstanbul, s.117-129.
- Erdoğan, İ. (2013). ‘‘Küreselleşme olgusu bağlamında yeni güvenlik algısı’’, *Gazi Akademik Bakış*, 6 (12), 265-292.
- Erhan, Ç. (1998). ‘‘Avrupa’nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Temel Sorunlar’’, *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, 51 (01), ss.270.
- Frum, D. (2017). ‘‘The Sunset of American Exceptionalism’’, *Atlantic*, July 3, 2017.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York.
- Friedman, T.L. (2000). *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*, Farrar, Straus & Giroux.
- Guyatt, N. (2007). *Providence and the Invention of the United States*. Cambridge University Press, New York.
- Garaudy, R. (2002). *Amerikan Efsanesi: ABD’nin Dünyayı Yönetme Felsefesi* (C. Aydın Çev), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Gushee, D.P. (2003). ‘‘America Is Not God’s Chosen People’’, *Union University Institute for Intellectual Discipleship*, 2 (3) 10-56.

- Gözen, R. (1997). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi", *Liberal Düşünce*, 2 (7), 74-91.
- Glassner, M.I. & Blij H.J.D. (1967). *Systematic Political Geography*, Wiley, New York.
- Gerger, H. (2012). *Kan Tadı: Belgelerle ABD'nin Kara Tarihi*, Yordam Kitapevi, İstanbul.
- Kali, İ. (2017). *Zalimlerin Zulmü Bitmiyor*, Vansesi Gazatesi.
- Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. Simon & Schuster, New York.
- Hartz, L. (1955). *The Liberal Tradition in America*, Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, New York.
- Hacıbektaşoğlu, A. & Kodaman, T. (2022). "Uluslararası İlişkilerde Güç Olgusu: Sert ve Yumuşak Güç", *Hakkâri Review*, 6 (2), 95-122.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset*, (10. Baskı), BB101: 21, İstanbul.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler Bir Giriş*, (5. Baskı), Adres Yayınları: İstanbul.
- Hogan, M. J. (1987). *The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952*, Cambridge University Press.
- Holsti, K.J. (1974). *International Politics, A Framework for Analysis*, (2nd edition), Prentice-Hall, London.
- Holsti, K.J. (2010). "Exceptionalism in American Foreign Policy: Is it Exceptional?" *European Journal of International Relations* 17, (3), 384.
- Halabi, Y. (2009). *US Foreign Policy in the Middle East, From Crisis to Change*, Surrey, Ashgate.
- Haas, Ernst B. (1991). "Words Can Hurt You; or, Who Said What about Regimes," (Ed: Krasner S.D.), *International Regimes*, Cornell University Press, London, s.23-59.
- Huntington, S.P. (2004). *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*, (A. Özer Çev), CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul.
- Huntington, S. P. (1993). "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, 72, 35.
- Ikenberry, G.J. (2001). *After Victory*, NJ Princeton: University Press, Princeton.
- James, J. (2013). *Seeking the Beloved Community*. University of New York, New York.
- Jones, W.S. (1965). *The Logic of International Relations*, (5th edition), Little Brown and Company, Boston.
- Küçükcan, T. (2009). "Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 6 (24), 33-54.
- Keohane, R. O. & Nye J. S. (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little, Brown, Boston.
- Keohane, R.O. (1998). "Power and Interdependence in the Information Age", *Foreign Affairs*, 77 (5), 81-94.
- Lockhart, C. (2003). *The Roots of American Exceptionalism*. Palgrave Macmillan, New York.
- Keohane, R.O. (1984). *After Hegemony*. Princeton University Press, Princeton.
- McDougall, Walter A. (1997). *Promised Land, Crusader State: The American Encounter with the World since 1776*. Houghton Mifflin, Boston.
- Melissen, J. (2005). "The New Public Diplomacy: between Theory and Practice", Jan Melissen (der.), *The New Public Diplomacy – Soft Power in International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, s. 3-28.

- Miller, E. (1956). *Errand Into The Wilderness*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Mahncke, D. (1977). "Europe and the United States", *The Atlantic Community Quarterly*, 15 (1), 57-66.
- Marcuse, H. (1964). *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, MA: Beacon, New York.
- Morgenthau, H.J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf-McGraw Hill, New York.
- Morgenthau, H.J. (1967). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, (4th edition), Alfred A. Knopf-McGraw Hill, New York.
- Mearsheimer, J.J. (2009) "Reckless States and Realism", *International Relations*, 23 (2), 241-256.
- Mearsheimer, J.J. (1990). "Back to the Future: Instability in Europe after Cold War", *International Security*, 15 (1), 1990, 5-56.
- Marx, K. & Engels F. (1848/1967) *The Communist Manifesto*, Penguin, Harmondsworth.
- McGowan, P. (1974). "Problems in the Construction of Postive Foreign Policy Theory", (Ed: Rosenau J.N.), *Comparing Foreign Policies: Theories, Findings, and Methods*, Calif, Sage Publications, Beverly Hills, s.25-44.
- McClosky, H. (1967). "Personality and Attitude Correlates of Foreign Policy Theory", James N. Rosenau, ed., *Domestic Sources of Foreign Policy*, The Free Press: New York. 51-109.
- Nye, J.S. (2005). *Yumuşak Güç, Dünya Siyasetinde Başarının Yolu* (R.İ. Aydın Çev.) Elips Kitap, Ankara.
- Nye, J.S. (2004). "Soft Power and American Foreign Policy", *Political Science Quarterly*, 119 (2), 255-270.
- Oğuz, G. (2019). "Amerikan Dış Politikasında Trump Dönemi ve Amerikan İstisnacılığı Anlatısının Sonu", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Ek Sayı 2019), 109- 124.
- Obama, B. (2015a). "Statement on the 2015 National Security Strategy" in *The White House: National Security Strategy*.
- Özel, M. (1993). *Amerikan Yüzyılıının Sonu*, İz Yayınları: İstanbul.
- Pease, D.E. (2009). *The New American Exceptionalism*, University of Minnesota Press: Minneapolis.
- Perea, A. (2012). *Nuclear Deterrence Theory: The Search for Credibility*, Cambridge University Press, Cambridge
- Potter, D.M. (1954). *People of Plenty: Economic Abundance and the American Charter*, The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Patman, R.G. & Southgate, L. (2016). "Globalization, The Obama Administration And The Refashioning of US Exceptionalism", *International Politics*, 220-238.
- Patman, R.G. (2006). "Globalisation, the New US Exceptionalism and the War on Terror", *Third World Quarterly*, 27 (6), 963-986.
- Russet, B. M. & Starr H. (1981). *World Politics: The Menu for Choice*, W.H. Freeman, San Fransisco.
- Rosenau, J. N. (1970). *The Adaptation of National Societies: A Theory of Political System Behavior and Transformation*, McCaleb-Seiler, New York.

- Rosenau, J. N. (1971). *The Scientific Study of Foreign Policy*, Free Press, New York.
- Rosenau, J.N. (1973). "Theorizing Across Systems: Linkage Politics Revisited", (Ed: Wilkenfeld J.), *Conflict Behavior and Linkage Politics*, David McKay Comp, New York, s.25-56.
- Robinson, W. I. (2005). "Gramsci And Globalisation: From Nation-State To Transnational Hegemony," *Critical Review Of International Social and Political Philosophy*, 8 (4), 1-16.
- Robinson, K.K. (2006) "Ideologies of Violence", *Social Forces*, 84 (4), 2009-2026.
- Tyrell, I. (2021). *A New History of an Old Idea: American Exceptionalism*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Toman, M. & Akman, H. (2014). "Tarihi Süreç İçerisinde Amerikan İmparatorluğu", *Tarih Okulu Dergisi*, 7 (20), 285-331.
- Tomes, R. R. (2014). "American Exceptionalism in the Twenty-First Century", *Survival*, 56 (1), 27-50.
- Tharrior, I. (2017). *The Guardians of the Liberal Order, Now Forsee Its Collapse*.
- Tunç, H. (2009). "Preemption in the Bush Doctrine: A Reappraisal" *Foreign Policy Analysis*, 5, (1), 1-16.
- Telatar, G. (2012). "Barack Obama'nın Dış Politikasında Demokrasinin Yayılması Misyonu", *Alternatif Politika Dergisi*, 4(1), 54-83.
- Sullivan, O. (). "The Great Nation of Futurity", *United States Magazine and Democratic Review*, 4 (23), 426-430.
- Saito, Taylor, N. (2010). *Meeting the Enemy: American Exceptionalism and International Law*. New York University Press, New York.
- Sirvent, R. & Haiphong, D. (2019). *American Exceptionalism and American Innocence*, Skyhorse Publishing, New York.
- Sneberg, C. (2015). *The purpose of American strategic culture: A study of American Exceptionalism and its implications for U.S. grand strategy and America's global role*, Master's Thesis, University of Oslo, Department of Political Science Faculty of Social Sciences, Oslo.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. III., Ch. IV.
- Stone, A. (1994). "What Is a Supranational Constitution? An Essay in International Relations Theory", *The Review of Politics* 56, (3), 441-473.
- Sargent, G. (2016). "Trump Defends Putin in Super Bowl Interview: 'You Think Our Country's So Innocent?'" *Atlanta Journal-Constitution*, February 5, 2017.
- Sönmezoğlu F. (2019). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (7. Baskı), Der Yayınları, İstanbul.
- Spanos, W. V. (2008). *American Exceptionalism in the Age of Globalization: The Specter of Vietnam*, SUNY Press, New York.
- Singer, J. D. (1969). "Inter-Nation Influence: A Formal Model", in J.N. Rosenau (Ed.), *International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Theory*, Free Press, New York. ss.380-391.
- Sampson, R. (2003). *John L. O O'Sullivan and His Times*. Kent State University Press, Kent State.

- Sümer, G. (2008). ‘‘Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü’’, Uluslararası İlişkiler Dergisi, 5 (19), 119-144.
- Şener, B. (2014). Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: ‘‘Amerikan İstisnacılığı’’ Ya Da ‘‘Açık/Kaçınılmaz Yazgı’’ The Journal of Academic Social Science Studies, 26 (1), 405-420.
- Whitaker, U. G. Jr. (1961). ‘‘Actors, Ends, and Means: A Coarse-Screen Macro-Theory of International Relations’’, in J.N. Rosenau (Ed.), International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Theory, The Free Press, New York. ss.438-448.
- Wooley, J. T. & Peters, G. (2012). ‘‘2012 Republican Party Platform’’, American Presidency Project, August 27, 2012. <https://www.presidency.ucsb.edu/node/302338>.
- Waltz, K. N. (1993). ‘‘The New World Order’’, Millenium, 22 (2), 187- 195.
- Waltz, K.N. (1954). Man, The State and War: A Theoretical Analysis, Colombia University Press, New York.
- Waltz, K.N. (1979). Theory of International Politics, MacGraw-Hill, New York.
- Walt, S.M. (2011). The Myth of American Exceptionalism, Foreign Policy, (189), 72.
- Williams, H., Wright M. & Evans, T. (1996). Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme, (der), Haz. Erdaş, T. & Durmuş, F., Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Viorst, M. (1967). The Great Documents of Western Civilization, Chilton Book Company: Philadelphia.
- Vergin, N. (2003). Siyasetin Sosyolojisi, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Young, A.L. (2008). Arent Orange: A History of Its Use, Disposition and Environmental Fate, Available from the Armed Forces Pest Manangement Board Literature Retrieval System, Accession: 188312.
- Yapıcı, U. (2015). ‘‘Can Soft Power be Measured?’’, Uluslararası İlişkiler Dergisi, 12 (47), 5-25.
- Zinnes, D. A. (1967), ‘‘An Analytical Study of the Balance of Power Theories’’, Journal of Peace Research, 4 (3), 1967, 270-285.

Neoliberalizm: Bir Kavramın Türkçe Anatomisi*

Neoliberalism: The Conceptual Anatomy in Turkish Literature

Soner GÖKTAŞ^{1,2}

Öz

Neoliberalizm, sosyal bilimlerde disiplinler arası bir kavram olarak geniş bir kullanım alanına sahiptir ve farklı teorik çerçeveler içinde ele alınmaktadır. Bu kapsamlı yaygınlığına rağmen, özellikle Türkçe literatürde neoliberalizmin tanımlanma biçimlerine ve kullanım bağlamlarına yönelik sistematik bir incelemenin sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışma, neoliberalizm kavramının Türkçe akademik literatürde nasıl kavramsallaştırıldığını, hangi bağlamlarda kullanıldığını ve bu bağlamların eleştirel ya da yanlı yaklaşımlar içerip içermediğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın temel amacı, neoliberalizmin Türkçe literatürde tanımlı/tanımsız biçimlerde, eleştirel/destekleyici bir perspektifle nasıl ele alındığını ortaya koymak ve olguları açıklamada hangi yönlerinin öne çıkarıldığını belirlemektir. Bu doğrultuda, nitel analiz yöntemiyle Türkçe literatürde en çok atıf almış neoliberalizm konulu makaleler incelenmiştir. Makalelerdeki tanımlar, kavramsal yaklaşımlar ve metodolojik eğilimler sistematik bir şekilde analiz edilerek, literatürde neoliberalizmin teorik ve kavramsal haritası çıkarılmıştır.

Bulgular, Türkçe literatürdeki neoliberalizm çalışmalarının teorik çeşitliliğini ve eleştirel yaklaşımlarını göstermektedir. Özellikle kavramın, ekonomi-politik bir analiz çerçevesinde sıklıkla ele alındığı, ancak kültürel ve ideolojik yönlerinin de giderek daha fazla vurgulandığı görülmüştür. Bunun yanı sıra, bazı çalışmaların neoliberalizmi tarihsel bir perspektifle ele aldığı, bazılarının ise güncel toplumsal sorunları açıklamada bu kavramı araçsallaştırdığı tespit edilmiştir.

Bu çalışma, Türkçe literatürdeki neoliberalizm tartışmalarına dair yeni bir perspektif sunarak, disiplinler arası yaklaşımların ve teorik çeşitliliklerin haritalandırılmasına katkı sağlamaktadır. Böylece, literatürdeki eksikliklerin giderilmesine ve gelecekte yapılacak çalışmalara metodolojik bir temel sunulmasına olanak tanımaktadır.

Anahtar Kavramlar: Neoliberalizm, Türkçe literatür, Kavramsallaştırma, Eleştirel analiz, Nitel yöntem

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Neoliberalism is widely used as an interdisciplinary concept in the social sciences and is addressed through various theoretical frameworks. Despite its broad presence, there is a noticeable lack of systematic studies on how neoliberalism is defined and contextualized, especially in Turkish academic literature. This study aims to examine how the concept is conceptualized in Turkish literature, in which contexts it appears, and whether these uses reflect critical or supportive perspectives.

* Bu çalışma Ocak 2025'te sunulmuş olan "Türkçe Literatürde Neoliberalizmin Kavramsallaştırılması: Tanımlar, Kullanım Biçimleri ve Eleştirel Perspektifler" başlıklı bildiriden esinlenerek hazırlanmıştır.

¹ Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, soner.goktas@comu.edu.tr, ORCID: 0009-0003-3847-0075

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, ORCID: 0009-0003-3847-0075

The main objective is to determine whether neoliberalism is addressed in defined or undefined forms, with critical or affirmative approaches, and which aspects are highlighted in explaining phenomena. For this purpose, a qualitative analysis was conducted on the most-cited articles on neoliberalism in Turkish literature. These articles were systematically analyzed in terms of definitions, conceptual frameworks, and methodological tendencies to construct a theoretical and conceptual map of neoliberalism.

The findings reveal the theoretical diversity and critical tendencies within Turkish scholarship on neoliberalism. While the concept is often examined within an economic-political framework, there is an increasing emphasis on its cultural and ideological dimensions. This study contributes to the literature by offering a new perspective on neoliberalism debates, mapping interdisciplinary approaches, and providing a methodological basis for future research.

Keywords: Neoliberalism, Turkish literature, Conceptualization, Critical analysis, Qualitative method

Paper Type: Research

Giriş

Neoliberalizm, II. Dünya Savaşı öncesi gündeme gelmiş bir kavram olmakla birlikte etkisini savaş sonrasında göstermiştir. Genellikle, batıda M. Thatcher'ın İngiltere'deki ve R. Reagan'ın ABD'deki iktidarları dönemlerinde izlenen iktisadi politikalarla ilişkilendirilen bu kavram Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesini izleyen dönem ile birlikte anılır. Neredeyse son 50 yıla yakın bir tarihi bulunan neoliberalizm yalnızca iktisat değil siyaset, sosyoloji, eğitim ve sağlık gibi alanlarda da kullanılmıştır. Ne var ki, bu yaygın kullanımına rağmen neoliberalizm bir kavram olarak tanımsız, çoğunlukla eleştirel ve hangi yaklaşımların kullanılarak inceleme yapıldığı çalışmalarda eksik hususlar olarak göze çarpmıştır. Bu çalışmada, neoliberalizm kavramının Türkçe literatürdeki kavrayışları ele alınarak bu eksiklikler vurgulanacaktır. Böylelikle, geniş kullanım alanına sahip bir kavramın analitik gücünün nasıl etkilendiği analiz edilecektir.

Neoliberalizm, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sosyal bilimlerin merkezinde yer alan, ancak tanımsal belirsizlikler ve ideolojik yüklerle kuşatılmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramın kökenleri, 1930'ların Freiburg Okulu'na uzanan "yeni liberalizm" tartışmalarına dayansa da (Boas ve Gans-Morse, 2009), 1980'lerden itibaren küresel kapitalizmin dönüşümünü açıklamak için kullanılan bir şemsiye terime dönüşmüştür. Günümüzde ise neoliberalizm, ekonomik politikaların ötesine geçerek kültürel pratiklerden devlet-toplum ilişkilerine, hatta gündelik yaşamın örgütlenmesine kadar geniş bir analiz alanını kapsamaktadır.

Türkçe akademik literatürde neoliberalizm, özellikle 2000'lerden sonra artan bir ilgiyle ele alınmış olsa da kavramın disiplinler arası kullanımına ve yerel bağlamlara özgü yorumlarına dair sistematik bir haritalandırma eksikliği dikkat çekmektedir. Boas ve Gans-Morse (2009) gibi uluslararası çalışmalar, neoliberalizmin tanımsız ve ideolojik bir araç kullanımını belgelemiş olsa da bu tartışmaların Türkiye özelinde nasıl şekillendiği henüz yeterince irdelenmemiştir. Örneğin, neoliberal politikaların Türkiye'deki toplumsal dönüşümle nasıl ilişkilendirildiği, kavramın yerel akademik söylemde eleştirel veya destekleyici bir tonla nasıl konumlandırıldığı ve disiplinler arası geçişkenliğin kavramsal çerçeveyi nasıl etkilediği açık bir araştırma sorusu olarak karşımızda durmaktadır.

Bu çalışma, neoliberalizm literatüründeki bu boşluğu doldurmayı hedefleyerek, Türkçe akademik yazında kavramın kullanım haritasını çıkarmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel odak noktası şu sorular etrafında şekillenmektedir:

1. Türkçe makalelerde neoliberalizm, hangi disiplinler tarafından ve ne sıklıkta ele alınmaktadır?
2. Kavram, tanımlı bir teorik çerçeveye mi dayandırılmakta yoksa ideolojik bir slogan olarak mı işlev görmektedir?
3. Neoliberalizm, eleştirel sosyal teori perspektifleriyle mi yoksa olguları betimleyen tarafsız bir analiz aracı olarak mı kullanılmaktadır?

Bu soruları yanıtlamak üzere, Türkçe literatürde en çok atıf alan akademik makaleler nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiş, kavramın kullanım bağlamları, metodolojik eğilimler ve teorik referanslar sistematik olarak kategorize edilmiştir. Çalışmanın bulguları, neoliberalizm tartışmalarının Türkiye'deki akademik söylemde nasıl yerelleştiğini, hangi olgularla ilişkilendirildiğini ve disiplinler arası diyalogun kavramsal çeşitliliği nasıl beslediğini ortaya koymaktadır.

Bu girişim, yalnızca Türkçe literatürdeki teorik boşluğa katkı sunmakla kalmayacak, aynı zamanda küresel neoliberalizm tartışmalarına karşılaştırmalı bir perspektif ekleyerek yerel ve evrensel arasındaki gerilimleri anlamaya da olanak sağlayacaktır.

1. Araştırma Yöntemi ve Veriler

Bu çalışma, kavramın 1980 sonrası önem kazanması sebebiyle 1980'den günümüze şeklinde tarama yapılarak hazırlanmıştır. Neoliberalizm, bir kavram olarak daha önce de belirtildiği gibi üzerine çok fazla çalışmanın yapıldığı bir alanı kapsamaktadır. Bu sebeple çalışma, neoliberalizm kavramı üzerine akademik dergilerde yayımlanan makaleler ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmanın üç sebebi vardır. İlk olarak, kavramın ele alındığı kitap türü inceleme yapıldığında ortaya çok büyük veri seti çıkacağından ve bu veri bu araştırmanın boyutlarını aşacağından kitap incelemeleri kapsam dışı bırakılmıştır. İkincisi ise, neoliberalizm bir kavram olarak taraması yapıldığında dijital olarak makale formatı doğru verileri bizlere sunmaktadır. Bir başka ifadeyle, akademik dergi makaleleri dijital ortamda sunulduğu için kavramın hangi çalışmada ele alındığı bilgisine erişilebilmektedir. Üçüncüsü, akademik dergi makaleleri yapısı itibarıyla, ele aldığı konuyu doğrudan inceleme nesnesi haline getirebildiğinden neoliberalizm kavramını ele alan çalışmaların ne şekilde ele alındığı anlaşılabilme kapasitesini taşımaktadır. Diğer taraftan, yalnızca makalelerin inceleme alanı haline getirildiği böyle bir çalışma belli sınırlılıklar da taşıyabilir. Örneğin, makaleler sayfa sayısı itibarıyla yeterli alana sahip olmadığından neoliberalizm gibi bir inceleme konusunu detaylı bir şekilde tanımlayıp tüm yaklaşımlarıyla birlikte sunamayabilir. Ya da bu çalışmanın konusu olan Türkçe literatürde yalnızca makalelerin incelenmesi literatürün tam olarak ne kadar bir alanının kapsadığını ölçemeyebilir. Yine de tüm bunlara rağmen, akademik makale formatı şeklinde ele alınsa bile söz konusu kavram olan neoliberalizme dair özet şeklinde tanımlar sunulabilir ve hangi yaklaşımların var olduğu açıklanıp hangisinin çalışmanın konusu yapılabileceği ortaya konabilir.

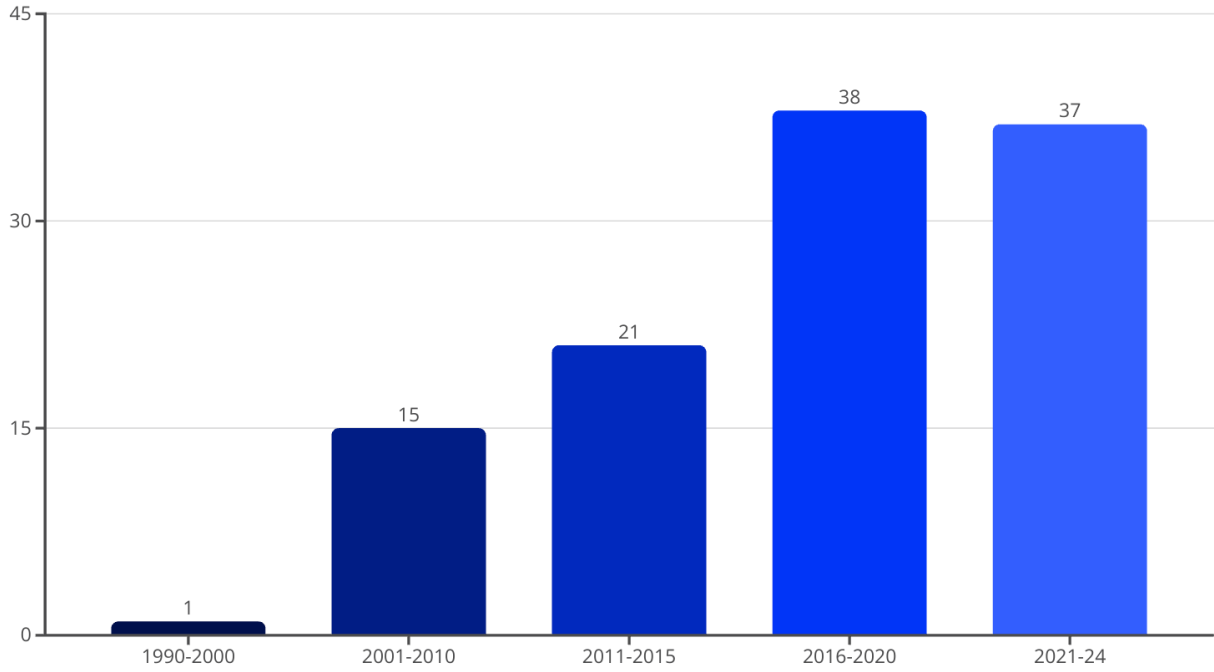
İlgili makaleler, başlıktan da anlaşılabilceği gibi Türkçe yayınlanan çalışmalardan seçilmiştir. Dolayısıyla, çalışmanın örneklemini Türkçe yayınlanmış çalışmalar oluşturmaktadır. Konuyla ilgili bazı makalelerin yabancı dillerden Türkçeye çevrildiği görülmüştür. Fakat bu çalışma Türkçe neoliberalizm kavrayışlarını anlama amacını taşıdığı için başka dillerden Türkçe'ye çevrilmiş makaleler kapsam dışı bırakılmıştır.

Tam da bu noktada doğru ve hakiki verilere ulaşabilmek için makalelerin tam ve eksiksiz taranması önem arz etmiştir. Buna ilişkin olarak, taramalar, hakemli-hakemsiz tüm dergileri kapsayan “DergiPark” adlı akademik dergi platformundan gerçekleştirilmiştir. DergiPark, hem kavram taraması yapılabilen hem de tam metinlere ulaşılabilen bir platform olması sebebiyle önemli bir veri kaynağı hizmeti sunar. Buna ilişkin olarak, DergiPark portalından “neoliberalizm” ve “neo-liberalizm” şeklinde kavram taramaları yapılmıştır. Taramalar belirtildiği gibi yalnızca “neoliberalizm” veya “neo-liberalizm” başlıklı makaleleri kapsamaktadır. “Neoliberal” ya da “neo-liberal” başlıklı makaleler de konuyla yakından ilgili olduğu için taranmıştır. Fakat bu başlıktaki makaleler birkaç sebepten ötürü araştırma örnekleme dahil edilmemiştir. “Neoliberal” ya da “neo-liberal” başlıklı makaleler önüne geldiği isme sıfat görevi gördüğü için (örneğin; neoliberal sosyal politika, neoliberal kent, neoliberal bireycilik vs.) bu durumun konuyu daha da daraltacağı ve neoliberalizmi bir kavram olarak ele almayı zorlaştırdığı anlaşılmıştır. Bir başka sebep ise, bu araştırma doğrudan “neoliberalizm” kavramının Türkçe literatürdeki kavrayışlarını araştırdığı için doğrudan bu başlıklı çalışmaların hedef haline getirilmesi uygun görülmüştür.

DergiPark akademik dergilerin çoğunluğunu içerse de bazı akademik dergilerin bu platformda yayımlanmadığı görülmüştür. Google Scholar'da yapılan araştırmalar ile bu durum teyit edilmiştir.

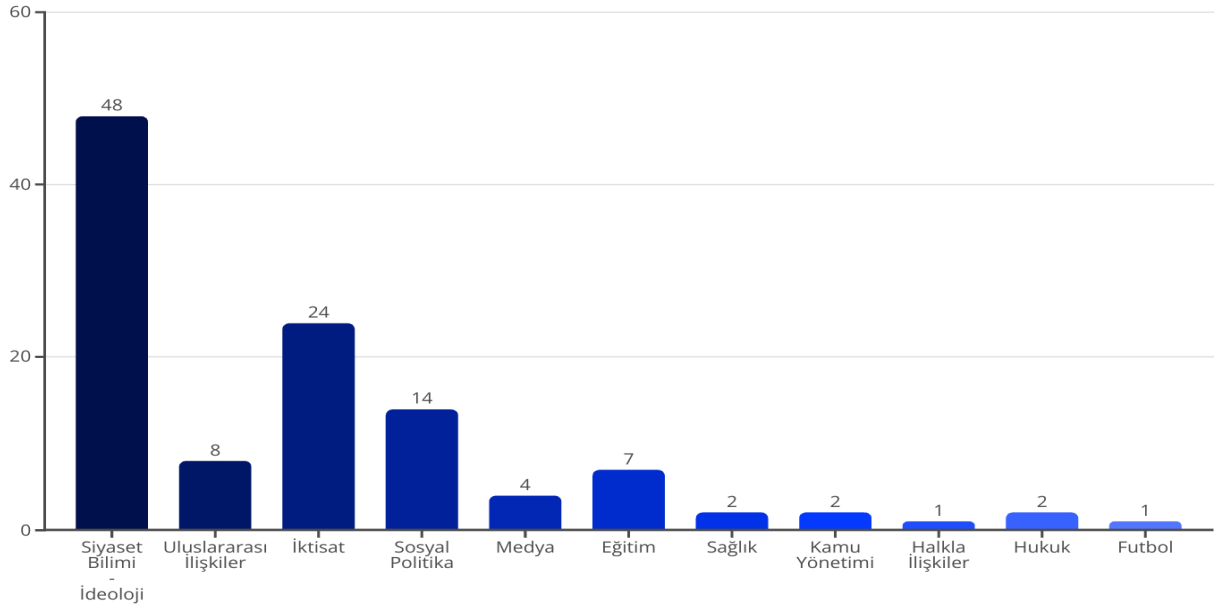
Google Scholar bu anlamda DergiPark’ın içermediği çalışmalara erişimde kolaylık sağlamıştır. Sonuç olarak, anılan çevrimiçi platformlar sayesinde aranan sonuçlar 112 makaleyi göstermiştir. Yıllara göre yayımlanan makaleler aşağıdaki gibidir (Bkz. Grafik 1.).

Grafik 1: Yıllara göre (1980-2024) “neoliberalizm” başlıklı makaleler (DergiPark, Ocak 2025)

Görüldüğü üzere, son 10 yılda neoliberalizme yönelik ilginin arttığı ve daha çok çalışmanın yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu verilerin yanı sıra literatürdeki dağılımı anlamak için neoliberalizm ile hangi alanlarda çalışma yapıldığı da önem arz etmektedir. Bununla ilgili veriler de aşağıdaki gibidir:

Grafik 2: Alanlara göre “neoliberalizm” başlıklı makaleler (DergiPark, Ocak 2025)

Yukarıdaki verilere göre, neoliberalizm ile ilgili en çok çalışma siyaset bilimi alanında gerçekleştirilmiştir.

Tüm bu verilerin ötesinde, literatürü incelediğimizde 112 makalenin doğrudan neoliberalizm başlıklı çalışmalardan oluştuğu ifade edilmişti. Bu durumu göz önüne alarak, hangi çalışmaların literatürde daha fazla etkisi olduğu önem kazanmıştır. Etkisi fazla olan çalışmaların tespit edilmesi neoliberalizmin bu çalışmalarda yer alan versiyonlarını anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu sebeple, literatüre daha fazla etki yapmış çalışmalar akademik tartışma gündemini belirlediği için bu çalışmaların önem sırasına göre ele alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda, neoliberalizm üzerine makaleler taranırken Google Scholar üzerinden atıf sayılarına göre sıralama yapılmıştır. (Bkz. Tablo 1.).

Tablo 1: “Neoliberalizm” başlıklı en çok atıf almış yayınlar

Yazar	Başlık	Yıl	Atıf Sayı
1. Coşkun Can Aktan	Klasik Liberalizm Neoliberalizm ve Libertarianizm İktidarın Dönüşen	1995	234
2. Zeynep Gambetti	Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi	2009	141
3. Alev Özkazanç	Toplumsal Vatandaşlık ve Neo- Liberalizm Sorunu	2009	120
4. Gülseren Adaklı	Neoliberalizm ve Medya: Dünya’da ve Türkiye’de Medya Endüstrisinin Dönüşümü	2010	103
5. Füsün Kökaalan Çımrın	Küreselleşme, Neo- Liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine	2009	92

6.	Zeynep Gambetti	Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti	2007	90
7.	Eray Acar	Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı	2017	79
8.	İskender Serdar	Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde	2015	52
9.	Biriz Berksoy	Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış Neo-Liberalizmin ve Toplumsalın Yeniden Kurgulanması: Batıda ve Türkiye’de Polis Teşkilatları ve Geçirdikleri Yapısal Dönüşüm	2007	50
10.	İlknur Şentürk	Pierre Bourdieu’nun Neoliberalizm Eleştirisi Bağlamında Eğitim Yönetimini Yeniden Düşünmek	2010	41
11.	Orhan Kurmuş	Türkiye’de Neoliberalizm Yeni Siyaset:	2010	38
12.	Oya Çitçi	Neoliberalizm ve Postmodernizmin Siyasal Projesi	2008	34
13.	Aynur Özügurlu	Neoliberalizm ve Feminist Politikada “Sınıfsal Tutum” Arayışları ‘Yönetişim’	2012	32
14.	Fesih Bayraktar	Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş Mu Uyum ve Süreklilik Mi?	2015	32
15.	Yiğit Karahanoğulları, Duygu Türk	Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye Post Neoliberalizm?	2018	32
16.	Gülten Demir	Kriz ve Sonrası Üzerine Neoliberalizm Bağlamında	2011	27
17.	Aygül Kılınç	Sürdürülebilir Kalkınmanın Merkez ve Çevre Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi	2012	23

18. Eda Turancı, Selda Bulut	Neo-Liberalizm ve Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü: Özel Sağlık Sektörünün İletişim Politikaları Üzerine Bir Analiz	2016	21
19. İbrahim Sezgül	Küreselleşme, Neo- Liberalizm ve Etik Türkiye’de Neo- Liberalizm ve	2009	20
20. Faruk Ataay	Parlâmenter Siyasetin Krizi	2002	19

Kaynak: DergiPark, Ocak 2025

Yukarıdaki tabloda, neoliberalizm üzerine yazılmış ve en çok atıf almış 20 Türkçe makale atıf sayılarına göre sıralanmıştır. Bu çalışmaların aynı zamanda yazar ve yayımlandıkları yıl bilgileri de verilmiştir. Bu kategorizasyon ile amaç mevcut Türkçe literatürde en çok atıf almış makaleleri saptayarak bu makalelerin nasıl bir etkiye sahip olduğunu analiz etmektir.

2. Bulgular

Neoliberalizm, daha önce İngilizce literatürde araştırması yapılmış bir kavramdır. Boas ve Gans-Morse (2009), 1990-2004 yılları arasındaki ABD merkezli akademik dergi makaleleri tarayarak bu kavramın tanımları üzerinde durmuştur. Bu araştırmaya göre, neoliberalizm üzerine 148 makale incelenmiştir. Boas ve Gans-Morse, bu makalelerin neredeyse tamamında neoliberalizmin bir kavram olarak tanımsız olduğunu (Boas & Gans-Morse, 2009), aşırı geniş kullanıma sahip olduğunu (Boas & Gans-Morse, 2009) ve asimetric olarak kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Boas ve Gans-Morse, neoliberalizmin W.B. Gallie’nin “özünde tartışmalı kavram” (essentially contested concepts) çerçevesine uygun düştüğünü savunur. Gallie’ye göre, bazı kavramlar doğaları gereği farklı yorumlara açıktır ve üzerinde uzlaşa sağlanamaz. Özellikle sosyal bilimlerdeki kavramların bu özelliği taşıdığı söylenebilir. Bu kavramlar; açık uçlu, değer yüklü, tanımı belirsiz, çeşitli uygulamalara sahip olması bakımından özü itibarıyla tartışmalı kavramlardır (Gallie, 1956). Gans-Morse ve Boas, neoliberalizmin bu çerçeveye girmesinin üç temel nedeni olduğunu öne sürer: Tarihsel ve coğrafi değişkenlik, kavramın farklı disiplinlerde farklı anlamlar taşıması ve son olarak siyasal ve ideolojik kullanımı. İlk olarak tarihsel ve coğrafi değişkenlik ile anlatılmak istenen şey neoliberalizmin belli tarihsel dönemlere ve coğrafyalara göre farklı alımlanışlarıdır. Örneğin, kavram 1930’lar ve 1940’larda Almanya’da sosyal piyasa ekonomisi ile ilişkilendirilirken, 1970’lerden itibaren Şili’deki radikal piyasa reformlarıyla özdeşleşmiştir. 1980’lerde ise İngiltere’de Thatcherizm ve ABD’de Reagan dönemi politikaları ile birlikte serbest piyasa yanlısı ve devlet karşıtı bir çerçeve kazanmıştır. İkincisi, neoliberalizm iktisat bilminde ayrı, siyaset bilminde ayrı ve sosyolojide ayrı şekillerde ele alınabilmektedir. Bu durum, başka birçok farklı bilim dalında da geçerlidir. Ekonomistler neoliberalizmi serbest piyasa politikaları ve deregülasyon üzerinden tanımlarken, siyaset bilimciler ve sosyologlar devletin dönüşümü, özelleştirme ve toplumsal eşitsizlik çerçevesinde değerlendirir. Böylelikle, ortaya çok farklı alanlara sirayet eden bir kavramın farklı anlamlara taşıyan bir kavrama dönüştüğü görürüz. Üçüncü ve son olarak, neoliberalizm ile kurulan siyasal ve ideolojik ilişki ile ilgilidir. Neoliberalizm, birçok akademik çalışmada eleştirel bir kavram olarak kullanılmaktadır ve genellikle olumsuz bir anlam taşır. Sol ideolojiler neoliberalizmi eşitsizliği artıran ve toplumsal refahı azaltan bir süreç olarak tanımlarken, bazı sağcı çevreler serbest piyasanın gerekliliği ve ekonomik büyüme açısından değerlendirmektedir. Bu ideolojik bölünme, kavramın nötr bir şekilde tanımlanmasını zorlaştırmaktadır.

Bu belirsizliklerin aksine, neoliberalizm üzerine çalışma yapan bazı yazarlar neoliberalizmi belli başlı yaklaşımlar ile kategorize etme girişiminde bulunmuştur. D. Rodgers’a göre, neoliberalizm dört farklı şekilde ele alınabilir. Buna göre, neoliberalizm iktisadi, entelektüel bir proje, politik önlem paketi

ve kültürel rejim olarak anlaşılabilir (Rodgers, 2019). İktisadi yaklaşıma göre, neoliberalizm küresel finans kapitalizminin bir aşamasıdır. Devletin düzenleyici rolü sayesinde küresel sermaye akışları piyasa dostu devlet politikaları ve finansallaşma süreçlerini kolaylaştırır. İkincisi, neoliberalizm bir entelektüel grup tarafından öne sürülmüş bir paradigma olarak görülür. Buna göre, kökleri Mont Pelerin Topluluğu tarafından atılmış, serbest piyasanın verimli olduğu fikrini toplumsal alanın her köşesine yaymaya çalışan, Hayek ve Friedman gibi düşünürlerin savunduğu bir dizi düşünceden oluşur. Üçüncüsü, neoliberalizmin çoğu zaman bir kamu politikası olarak da uygulandığı şekilde anlaşılır. Devletin ekonomiye müdahalesizliği, kamu harcamaların kısıldığı, özelleştirmelerin teşvik edildiği, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yapısal uyum politikaları kapsamında değerlendirdiği politik paketleri kapsar. Bu gibi politik önlem paketleri genellikle ekonomik krizler bahane edilerek hayata geçirilir fakat aslında piyasa yanlısı reformların önemli bir kısmını oluşturur. Son olarak, neoliberalizm salt iktisadi süreçleri ifade eden bir kavram olmaktan öte bir anlam taşır. Buna göre, yukarıda özelleştirme ve piyasa yanlısı reformların bireyler üzerindeki etkisine odaklanır ve bu süreçlerin bireyleri hangi neoliberal kimliklere dönüştürdüğüne odaklanır. Bu anlamda, bireylerin girişimci ruhlı, rekabetçi ve piyasa mantığıyla düşünen varlıklar haline dönüştüğü üzerinde durur. Başka bir ifadeyle, neoliberalizmi bireylerin piyasa aktörleri olarak geçirdiği kültürel dönüşüm olduğunu savunur.

Yazıcı (2013) ise, neoliberalizmi üç farklı yaklaşım ile ele alır. Ona göre neoliberalizm; coğrafya ve kent teorisi, yönetim zihniyeti ve antropoloji perspektifi ile açıklanabilir (Yazıcı, 2013). Coğrafya ve kent teorisi, neoliberalizmi mekânsal bir süreç olarak düşünür ve mekânı ekonomik ve politik yeniden yapılanmada nasıl kullanıldığını anlatır. Buna göre, neoliberalizm kent mekanlarını yeniden düzenleyen bir projedir. Kent mekanlarını kamusal bir yarar yerine piyasa lehine kullanıma açacak şekilde düzenlemenin önünü açar. Yönetim zihniyeti yaklaşımı neoliberalizmin insanları yönetme aracı olduğunu vurgulayarak onları piyasa mantığıyla hareket eden öznelere dönüştürdüğünü savunur. Bu açıdan, yukarıda Rodgers'ın ele aldığı son yaklaşıma benzemektedir. Son olarak, antropolojik yaklaşım ise neoliberalizmin her toplumda farklı tezahür eden bir süreç olduğunun altını çizer. Bu bakımdan, batı merkezli bir kavram olan neoliberalizm ayak bastığı diğer toplumlarda kültürel farklılıklar sebebiyle sabit ve homojen olarak var olamaz. Bu nedenle, ortaya çıktığı toplumlarda belli başlı sabitlerle açıklanabilen neoliberal süreçler başka toplumlarda farklı bağlamlar içine gireceği için değişkenlik gösterecektir. Dolayısıyla, neoliberalizm aslında pratik süreçlerin belirlediği bir kavram olması itibarıyla neoliberalleşmeyi de içinde barındıran bir kavramı da çağrıştırmaktadır.

Neoliberalizm kavramının bu genel tanımlarından sonra araştırmamızın konusunu oluşturan Türkçe literatürde neoliberalizmin analizi önem arz etmektedir çünkü bu yolla yukarıda özetlenen yaklaşımlarla Türkçe çalışmalarda ele alınan neoliberalizmin ne derece farklılaştığı ya da uyduğu anlaşılabilir. Bu çalışmanın geri kalanında literatürde en çok atıf almış çalışmadan en aza doğru olacak şekilde makale analizlerine yer verilecektir.

3. Makale Analizleri

İlk olarak, Coşkun Can Aktan'ın (1995), "Klasik Liberalizm Neoliberalizm ve Libertarianizm" başlıklı makalesi Google Scholar verilerine göre 234 atıfı en çok atıf almış çalışma olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bu makale diğer makalelere kıyasla neoliberalizmi eleştirel bir tutumla değil destekleyici bir tutumla ele almıştır. Bu yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmıştır. Bu makale neoliberalizmi, klasik liberalizm ve liberteryanizm ile karşılaştırmalı şekilde ele alıyor. Bu düşünce akımlarını, tarihsel kökenleri, temel ilkeleri ve teorik çerçeveleri ile birlikte inceliyor. Neoliberalizmin fikir kaynakları olarak görülen Friedman, Hayek ve Buchanan gibi isimleri karşılaştırmaktadır (Aktan, 1995). Buna göre neoliberalizm, Chicago Okulu, Neo-Avusturya Okulu (Hayek, Mises) ve Virginia Politik İktisat okulu (Buchanan) gibi düşünce ekolleri ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Bu açıdan, neoliberalizmin yukarıda entelektüel bir proje şeklinde tanımlanan yaklaşımla paralel görülmektedir.

Zeynep Gambetti'nin (2009) "İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi" adlı makalesi neoliberalizmi yalnızca ekonomik bir politika biçimi olmadığını fakat aynı zamanda yeni bir iktidar yapısı ve toplumsal düzen olarak anlaşılabilirliğini vurgulamaktadır (Gambetti, 2009). Bu makalede neoliberalizm, şiddet ile birlikte ele alınmıştır. Ekonomik krizler

neoliberal düzenin devamı için gerekli görülmektedir. Bu krizler, neoliberalizm için yaratıcı yıkım işlevi görür. Bu durumu, Türkiye’de 24 Ocak kararlarının hemen değil de 12 Eylül askeri darbesinden sonra uygulanmasını gösterir. Neoliberal düzen, devletin ekonomik alanda küçülmesi olarak söylem geliştirse de bu durum güvenlik alanında geçerli değildir. Devlet, kamu harcamalarından ve sosyal refah uygulamalarından kaçınsa da güvenlik ve toplumsal kontrol mekanizmaları üretme konusunda gayet cüretkardır. Tam da bu noktada kriz ve sonrasında güvenlik neoliberal düzenin inşası ve yeniden üretimi için oldukça işlevsel görünmektedir. Dolayısıyla, şiddet ve krizler neoliberalizmi sürdürülebilir kılmaktadır.

Bu makale, neoliberalizme karşı oldukça eleştirel bir dil ile yazılmıştır. Bu durum, neoliberalizme yaklaşım açısından genel eğilim ile uyumludur. Türkçe literatür neoliberalizme karşı genellikle eleştirel bir tutum takınmıştır. Bunun dışında, yaklaşımını belli etse de neoliberalizmi bir kavram olarak tanımlamamıştır. Neoliberalizmi liberalizmin sonu olarak nitelemiştir ve piyasa mantığını toplumsal alana yaymakla tanımlamıştır. Bu durum, çalışmalarda neoliberalizmin birkaç kelime ile yan yana anılarak ele alındığı izlenimini göstermektedir. Sonuç olarak, neoliberalizmin toplumsal dönüşüm üzerinde oynadığı rol üzerine eğilmekle birlikte kavramın eleştirel ama tanımsız olduğu bir çalışma olarak göze çarpmıştır.

Alev Özkazanç (2009), “Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu” adlı makalesiyle en çok atıf almış üçüncü çalışmadır. Bu makale de bir önceki makalede olduğu gibi kavrama eleştirel bir biçimde yaklaşmıştır. Neoliberalizm ise bir kavram olarak 1980’lerden sonra ülkelerde iktidara gelen Yeni Sağ hareketinin getirmiş olduğu yeni yönetimsellik biçimi olarak tanımlanmıştır (Özkazanç, 2009). Bu yönetimsellik biçimi sosyal refah devleti anlayışını gerileterek bireyci ve piyasacı bir anlayışı tercih etmiştir. Böylelikle, toplumsal bir kurum olan vatandaşlığı da aşındırmıştır. Toplumsal eşitlik temelli vatandaşlık anlayışı yerine bireysel hakları savunan vatandaşlık anlayışını ön plana çıkarmıştır. Sonuç olarak, neoliberalizm dar bir bireyci özgürlük anlayışını temel aldığı ve sosyal haklara karşı bir ideoloji olduğu için eşitlik fikrine ciddi bir tehdit oluşturmuştur.

Gülseren Adaklı (2010), “Neoliberalizm ve Medya: Dünya’da ve Türkiye’de Medya Endüstrisinin Dönüşümü” adlı makalesinde neoliberalizmin medya sektöründeki dönüşümüne odaklanmıştır. Bu makalede neoliberalizmin tanımına rastlanamamıştır ve bu kavram tanımsız bırakılmıştır. Yalnızca, bazı sayfalarda bir süreç olarak neoliberalleşme adımlarından söz edilmiştir ve bunlar da genellikle medya alanındaki gelişmelerdir. Neoliberalizm genel olarak eleştirel olarak ele alınmıştır. Neoliberalizm, başka birçok alanda olduğu medyayı da bir endüstri haline getirmiştir. Bu alanda tekelleşmeyi arttırarak yoğun birleşmeler ve satın almalar yapılmıştır ve bunlar sayesinde ulusal ve uluslararası alanda dev yapılar haline gelmiştir (Adaklı, 2010). Medya, giderek kamu hizmeti anlayışından uzaklaşmış ve kar odaklı bir yapıya sokulmuştur. Sonuç olarak, bu çalışmada neoliberalizmin medyayı nasıl değiştirip dönüştürdüğü sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Ne var ki, medya üzerine yapılan araştırmalar ve analiz boyutu neoliberalizm için geçerli değildir. Bu açıdan, neoliberalizm bir kavram olarak yeterince ele alınmamıştır.

Çımrın (2009), “Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine” adlı makalede neoliberalizm ile küreselleşme ve refah devleti arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu makalede, neoliberalizm “bırakınız yapsınlar, bırakınız etsinler” gibi klasik liberalizmin başat söylemlerinden biri olan söylemle ilişkilendirilmiş bir ekonomik doktrin olarak tanımlanır (Çımrın, 2009). Aynı zamanda, bireysel özgürlük ve serbest piyasa ekonomisinin savunulduğu ve devletin sosyal refah ve politika alanlarından çekildiği bir rejim olduğu anlaşılmaktadır. Bu açılardan neoliberalizm, oldukça geniş tanımlarla ifade edilmiş ve liberalizm ile neoliberalizm arasında teorik ayrımlar yapılmadan tanımlanmıştır.

Genellikle, literatürde neoliberalizm ve refah devleti ilişkisi ele alınırken neoliberalizmin refah devleti uygulamalarını ortadan kaldırdığı, kamu harcamalarını kısıtladığı ve devletin toplumsal yaşamın her alanının piyasa mantığına göre düzenlediği yorumlarına sıkça rastlanır. Çımrın da çalışmasında bu ve buna benzer bakış açılarına yer vermiştir. Küreselleşme ile birlikte sosyal devlet uygulamaları ulus devletlerin egemenliğini de aşındırarak IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar aracılığıyla

önemli tehditler oluşturmıştır. Bu gibi olgular sabit kabul edilse de neoliberalizme dair oldukça geniş değerlendirmeler olarak göze çarpmaktadır.

Gambetti (2007), “Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti” başlıklı makalede bir diğer makalesinde olduğu gibi neoliberalizmi yalnızca bir ekonomik model olarak ele almamıştır. Buna göre, neoliberalizmin diğer birçok alanda olduğu güvenlik hizmetini piyasalaştırmıştır. Bu durum, güvenliği arttırmak yerine güvensizliği yaymıştır ve sonuç olarak şiddet olaylarında artış gözlenmiştir (Gambetti, 2007). Bu artışı önlemek adına devletin daha fazla güvenlik harcaması yapması meşrulaştırılmıştır. Bir yandan güvenlik harcaması yapan devlet bir yandan otoriterleşme eğilimi göstermiştir. Toplumsal olaylar karşısında şiddet kullanımı güvenliği sağlama adına meşru görülmüştür. Sonuç olarak, devletin geleneksel sosyal devlet rollerini bırakıp güvenlik hizmetini özelleştirmesi bir taraftan daha baskıcı bir düzen oluştururken bir taraftan büyük sermaye lehine bir ortama sebep olmuştur. Genel olarak bu makale, neoliberalizmin kavram olarak tanımının verilmediği bir çalışma olarak görünmektedir. Daha çok neoliberalizmin sosyal devlet uygulamalarına, refah devletine, güvenlik hizmetine nasıl yaklaştığı üzerine araştırma yapılmıştır.

Acar (2017) “Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı” başlıklı bu makalede neoliberalizmi Washington Uzlaşısında alınan kararlar çerçevesinde tanımlamıştır. Bu kararlar kısaca, sermaye akışlarının serbestleştirilmesi, kamu harcamalarının kısıtlanması, özelleştirme uygulamalarının yaygınlaştırılması gibi politika setlerinden oluşmaktadır (Acar, 2017). Bu gibi kararlar sosyal devlet uygulamalarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Devletin sosyal harcamalarda kısıtlamaya gitmesi toplumsal eşitsizliği artırırken yoksulluğa da sebep olmuştur. Acar bu çalışmada, refah devleti uygulamaları ile neoliberal piyasa arasında nasıl bir denge kurulması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Bu üçüncü yol yaklaşımı, neoliberalizmin sosyal devlet uygulamalarının sonuçlarını hafifletmek amacını taşıdığı anlaşılmıştır. Bu açıdan ne derece neoliberal düzenin dışına çıkabileceği soru işareti olarak durmaktadır.

Bu makalede de neoliberalizmin tam olarak tanımına rastlanamamıştır. Washington Uzlaşısında alınan kararlar ile neoliberalizm arasında yakınlık kurulmaya çalışılmıştır. Bu durum da alınan birkaç karar ile neoliberalizmi tanımlama gayretine dönüşmüştür.

Serdar (2015), “Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış” başlıklı makalede neoliberalizmi uluslararası ilişkiler teorileri alanında ele almıştır ve adından da anlaşılacağı üzere bu teoriler arasında karşılaştırma yapılmıştır (Serdar, 2015). Bu açıdan neoliberalizm, yalnızca uluslararası teoriler alanındaki yaklaşımlar ile sınırlandırılmış ve bu alanda yapılan tanımla kısıtlanmıştır. Bir karşılaştırma makalesi olduğu için tanımlardan çok teorilerin ilgili konuya bakış açıları karşılaştırılmıştır. Bu sebeple, neoliberalizm tanımları hem yetersizdir hem de sınırlıdır.

Berksoy (2007), “Neo-Liberalizmin ve Toplumsalın Yeniden Kurgulanması: Batıda ve Türkiye’de Polis Teşkilatları ve Geçirdikleri Yapısal Dönüşüm” başlıklı makalede neoliberalizmin güvenlik alanında ne tür değişimler getirdiği üzerine yoğunlaşmıştır. Berksoy’a göre neoliberalizm, refah devleti uygulamalarına son vererek devleti iktisadi alanda küçültmüş olsa da güvenlik alanında aynı küçülmeyi gösterdiğini iddia etmek zordur. Hatta, devlet neoliberal piyasa mantığıyla risk yönetimi anlayışını devreye sokarak güvenliği buna göre şekillendirmiştir (Berksoy, 2007). Bu anlamda, polis teşkilatları suçu önceden önleme ve caydırıcılık gibi birtakım ilkelere dayanarak düzenlenmiştir.

Bu çalışmada neoliberalizm yönetim zihniyeti olarak ele alınmıştır. İktisadi bir doktrinden ziyade neoliberalizmin toplumsal alanı yönetmede kullandığı yönetim tekniklerine odaklanmıştır. Gözetleme ve kontrol mekanizmaları ile toplumsal olaylara karşı neoliberalizmin nasıl önlem almaya çalıştığı ortaya konulmuştur. Bu açıdan daha az çalışmada bulunan bir perspektiften konuya yaklaşılmıştır. Yine de neoliberalizm tanımlamaları yetersizdir.

Şentürk (2010), “Pierre Bourdieu’nun Neoliberalizm Eleştirisi Bağlamında Eğitim Yönetimini Yeniden Düşünmek” başlıklı makalede neoliberalizm eğitim ile ilişkili olarak ele alınmıştır. Neoliberalizm bu çalışmada, bireyciliği teşvik eden ve toplumsal duyarsızlığı dayatan bir ideoloji olarak sunulmuştur (Şentürk, 2010). Bireycilik, özellikle eğitimde, başarısızlıkları toplumsal yapılardan ziyade

bireysel yetersizliklere bağlayan bir sonuca götürmektedir. Bu açıdan Darwinizmin yeni ve farklı bir yorumu olarak öne çıkmaktadır. Neoliberalizm, akademik alanda ise, eleştirellikten uzak bir görüntüye sebep olmuş ve performansa bağlı üretimi gelişimin temel aracı haline getirmiştir. Akademik disiplinler piyasa lehine faydalı olduğu ölçüde değerli sayılmıştır.

Bu çalışmada da diğerlerinde olduğu gibi neoliberalizme dair tanımlar bulabilmek oldukça zordur. Daha çok neoliberalizm, ilgili alanda değerlendirme yapmak için kullanılmış ve araçsallaştırılmıştır. Okuyucunun neoliberalizm ile ilgili bilgisi olduğu ön kabulüyle araştırma yürütülmüştür. Dolayısıyla, çalışmanın neoliberalizmi ilgilendiren kısmı bu yönleriyle eksik kalmıştır.

Kurmuş (2010), “Türkiye’de Neoliberalizm” başlıklı makalede Türkiye’nin yaşadığı neoliberalizm serüvenini kaleme almıştır. Bu anlamda, neoliberalizmin kavramsal incelemesinden çok neoliberalleşmeyi incelemiştir. Neoliberalleşme sürecine odaklanmıştır. Çalışmada, neoliberalizmin tarihsel ve fikişsel temellerine yönelik referanslar mevcut olsa da genel itibarıyla iktisadi ve finansal yönüyle ele alınmıştır. Neoliberalizm; özelleştirme, deregülasyon, iktisadi ve sosyal alanda devlet müdahalesizliği gibi kavramlar eşliğinde tanımlanmıştır. Türkiye’de neoliberalizm ise; 1983 sonrası kısmen kamuoyu baskısı altında yürüyen bir süreçtir ve 2002 sonrası ise AB reform süreci kullanılarak uygulanmıştır (Kurmuş, 2010).

Bu çalışmada neoliberalizm genel olarak iktisadi olarak ele alınmıştır ve tanımlamalar yetersizdir. Neoliberalizmden çok neoliberalleşme sürecine odaklanılmıştır. Neoliberalizme bir olgu olarak eleştirel yaklaşılmıştır. Buna göre, neoliberalizm bir sınıf projesidir ve bu proje sermaye sınıfının refahtan daha fazla pay almasını hedefler. Sonuç olarak bu çalışma, neoliberalizm belli bir alanda ele alma ve yetersiz tanımlamalara yer vermesi bakımından diğer çalışmalarla aynı eğilimleri gösterir.

Çitçi (2008), “Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Postmodernizmin Siyasal Projesi” başlıklı makalede neoliberalizmi küreselleşmenin ideolojisi olarak ele almıştır (Çitçi, 2008). Bu makale de diğer çalışmaların çoğunda olduğu gibi neoliberalizme eleştirel yaklaşmıştır. Buna göre, neoliberalizm ekonomik alanda sermayenin iktidarını pekiştirmek için ortaya atılan, siyasette temsili demokrasinin hâkim kılındığı ve ekonominin siyasetin alanının dışına çıkarıldığı ve böylelikle siyasetin alanının daraltıldığı bir durumu temsil eder. Genel olarak bu makale neoliberalizmi tam olarak tanımlamasa da ve neoliberalizmi küreselleşme ile eşitleme gayreti içerisinde olsa da yalnızca ekonomik doktrinlere yer vermemiştir. Bununla birlikte, neoliberalizmin siyasal alanda ne gibi değişim ve dönüşümleri beraberinde getirdiğini de incelemiştir. Bu açıdan, neoliberalizme dair geniş bakış açılarını birlikte ele alan bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Özügurlu (2012), “Neoliberalizm ve Feminist Politikada "Sınıfsal Tutum" Arayışları” başlıklı makalede neoliberalizm kavramına eleştirel yaklaşmıştır. Buna göre neoliberalizm bir strateji olarak görülmektedir. Bu strateji, toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerini ve feminist söylemleri küresel neoliberal politikaların bir aracı haline getirmeye çalışmaktadır (Özügurlu, 2012). Bu anlamda neoliberalizm, yoksulluğun azaltılmasında cinsiyet eşitliğini gözetiyor gibi görünerek kadınların işgücü piyasasına entegre edilmesini savunmuştur. Başka alanlarda da mikro kredi uygulamasını hayata geçirip kadınları girişimci öznelerle dönüştürmeyi teşvik etmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, feminist hareketin toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadın özgürlüğünü savunan söylemlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışan buna göre strateji üreten bir neoliberalizm tahlili ortaya koymuştur. Ne var ki, neoliberalizme dair tanımlar yetersizdir. Neoliberalizm değil onun ortaya koyduğu somut politika ve strateji tercihleri eleştiri nesnesi haline getirilmiştir.

Bayraktar (2015), “‘Yönetişim’ Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş Mu Uyum ve Süreklilik Mi?” başlıklı makalede neoliberalizm ile yönetim kavramını incelemeye girişmiştir. Bu çalışma, “neoliberalizmin sonu”, post-neoliberalizm ya da neoliberalizm sonrası çağ diye adlandırılan bir dönemde yönetim kavramının neoliberalizmin hangi yönünü ilgilendirdiği üzerine yoğunlaşmıştır. Buna göre, yönetim kavramı krizler yaşayan neoliberalizmin dışında bir şey değil aksine onun tamamlayıcı olarak gözükmektedir (Bayraktar, 2015). Yani, yönetim dediğimiz süreç neoliberalizmi sona erdiren değil onu konsolide eden bir duruma işaret eder.

Çalışmaların çoğunda olduğu gibi bu çalışmada da net bir neoliberalizm tanımına rastlamak olası görünmemektedir. Hangi neoliberal yaklaşımın neden seçildiğine dair bir değerlendirme bulunamamıştır. Neoliberalizm ile birlikte incelenen yönetime dair kavramsal incelemeler daha çok yer kaplamaktadır. Bu durum da çalışmanın neoliberalizm kısmını eksik bırakmıştır.

Karahanoğulları ve Türk (2018), “Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye” başlıklı çalışmada Poulantzas’ın otoriter devlet teorisinden hareketle neoliberalizmin Türkiye’deki serüvenini incelemişlerdir. Buna göre, neoliberalizmin ortaya çıkışı otoriter devlet yapısının güçlenmesiyle iç içe geçen bir süreç olarak ele alınır (Karahanoğulları & Türk, 2018). Sermaye bu devlet yapısını kullanarak birikim stratejisi uygulamıştır. Buna göre Türkiye’de; 1980’lerde ihracata yönelik sanayi temelli birikim stratejisi, 1990’larda finans temelli birikim stratejisi, 2000’lerde ise ticaret temelli birikim stratejisi uygulanmıştır. Devletin varlıklarının özelleştirilmesi ve doğal kaynakların ticari meta haline gelmesi ise neoliberal dönüşümün merkezinde yer almaktadır. Genel olarak bu çalışma, neoliberalizmin otoriter devletçilik ile ilişkisini ortaya koyarak neoliberal stratejiyi incelemiştir. Neoliberalizme eleştirel yaklaşmıştır fakat neoliberal tanımlamalar yetersizdir.

Demir (2011), “Post Neoliberalizm? Kriz ve Sonrası Üzerine” başlıklı makalede neoliberalizmin 2008 Global Krizinden nasıl etkilendiğini ve bu krizin neoliberalizmin sonunun getirdiği tezleri üzerine incelemeler yapmıştır. Bu çalışmada neoliberalizm, genellikle Washington Uzlaşısı’nda alınan özelleştirme, serbestleştirme, finansallaşma, vergilerde sadeleşme gibi kurallar üzerinden tanımlanmıştır (Demir, 2011). Bunların yanı sıra, sendikal zayıflatılması, kamu harcamalarının kısılması ve işçi haklarının azaltılması gibi politikalar neoliberalizmin gündemin oluşturan diğer araçlardır. 2008 krizi sonrası bunun gibi neoliberal politikaların sorgulanması yazara göre neoliberalizmin sonunun geldiği anlamına gelmemektedir. Kapitalizm krizlerle büyüyen ve gelişen bir sistem olduğu için nihayete ermekten ziyade yeni uzlaşma alanları belirler ve hegemonyayı başka araçlarla devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu araçlardan biri, 2008 borç krizinde batan bankaların kurtarılması borçların toplumsal tabana yayılmasıdır. Buna göre, bu banka ve finans kuruluşları küresel kapitalist sistem için batması çok riskli (too big to fail) kurumlardır. Başka bir araç ise, yeşil enerji dönüşümüdür. Buna göre ise, global çevre krizlerini önlemek ve sürdürülebilir enerji kaynaklarını ortaya çıkarmak için devlet sübvansiyonları ile yeni sermaye birikim alanları yaratarak krizlerle mücadele edilmesidir.

Kılınç (2012), “Neoliberalizm Bağlamında Sürdürülebilir Kalkınmanın Merkez ve Çevre Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı makalede neoliberal politikaların merkez ve çevre ülkeler üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Buna göre, sürdürülebilir kalkınma denilen kalkınma söyleminin gelişmiş ülkelerin çıkarını desteklediği ölçüde daha az gelişmiş çevre ülkelerin aleyhine işlemiştir. Merkez ülkelerin sanayileşme ve kalkınma politikaları çevre ülkelerin doğal kaynaklarını kullanma ve bu doğrultuda çevre ülkelerde ekolojik krizlere sebep olmaktadır (Kılınç, 2012). Dolayısıyla, sürdürülebilir kalkınma söylemi merkez ülkelerin ekonomik kalkınmasını sağlarken çevre ülkelerin ekolojik yıkımına sebep olmaktadır.

Bu çalışmada neoliberalizm bağlamsal olarak merkez ve çevre ülkeleri arasında politik eşitsizliğin kaynağı olarak sunulmasına karşın tanımlanma biçimi olarak iktisadi tanımlara dayanmaktadır. Buna göre neoliberalizm, kapitalizm iktisadi öğretisini öngörmektedir. Yazar, aynı zamanda, neoliberalizmi liberalizmin yeni biçimi şeklinde tanımlamış ve kapitalizmin krizlere uğraması sonucunda en son neoliberalizmin gündeme geldiğini ifade etmiştir. Büyük ölçüde Hayek’in neoliberalizmine yorumuna dayanan bu çalışma devletin iktisadi alandan çekilmesi, özel girişimciliğin özendirilmesi ve rekabetin güçlendirilmesi gibi ilkeleri neoliberalizmi özü olarak kabul etmiştir. Tüm bu yorumlardan anlaşılan neoliberalizmin bir kavram olarak tanımlanmış olduğu fakat belli bir alan ile sınırlı kalındığıdır. Çalışma genel olarak neoliberalizme eleştirel yaklaşmıştır çünkü neoliberal sürdürülebilir kalkınma politikasının uluslararası politik hegemonyayı merkez ülkeler lehine işlediğini öne sürmektedir.

Turancı ve Bulut (2016), “Neo-Liberalizm ve Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü: Özel Sağlık Sektörünün İletişim Politikaları Üzerine Bir Analiz” başlıklı makalede neoliberalizmin sağlık alanını ne yönde dönüştürdüğüne odaklanırlar. İlk olarak yazarlar, neoliberalizmin sağlık gibi bir kamu hizmetinin

nasıl bir sektör haline geldiğinin altını çizerek sağlık hizmetinin bir metaya dönüştüğünü ve de hastanın ise artık bir müşteri olarak başladığını vurgulamaktadırlar (Turancı & Bulut, 2016). Neoliberalizmin 1970'lerden sonra aldığı hal bu durumu desteklemiştir. Buna göre, özelleştirme, bireycilik, verimlilik, rekabet, esneklik gibi temel ilkeler üzerine kurulan neoliberalizm sağlık hizmetini de bu ölçütlere tasarlamaya girişmiştir. Bunun sonucunda, hasta-hekim ilişkisi değişmiş ve sağlık hizmet belirli fiyat politikalarına tabi kılınarak alınıp satılabilen bir metaya dönüşmüştür. Bunun yanı sıra, sağlık hizmeti veren personeller de güvencesiz çalışma rejimine zorlanmıştır. Bu durumun oluşması için sağlık iletişimi de bu amaca hizmet etmek için düzenlenmiştir. Özel sağlık kurumları sağlık hizmetlerini pazarlamak için ticari reklam faaliyetlerine girişmiş ve diğer sağlık kurumlarıyla rekabete girerek pazarlama stratejilerini geliştirmiştir.

Genel olarak, sağlıkta neoliberal dönüşümün etkilerini analiz eden bu makale kavrama oldukça eletirel yaklaşmıştır. Ne var ki, bu çalışmada neoliberalizm tanımları yetersizdir. Neoliberalizm ancak belli ilkeler eşliğinde tanımlanmıştır. Bu çalışma, daha çok ele aldığı bağlamı içerisinde neoliberalizmi kullanmıştır.

Sezgül (2009), “Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Etik” başlıklı makalede neoliberalizmin küresel ve yerel getirmiş olduğu yeni düzenin etik değerleri ne yönde dönüştürdüğü üzerine odaklanmıştır. Buna göre neoliberalizm, küreselleşmenin ekonomik ayağını oluşturan bir politika seti olarak ele alınır (Sezgül, 2009). Refah devletini zayıflatması, gelir eşitsizliklerinin ve yoksulluğun artışına sebep olması bakımından neoliberalizm toplumsal yozlaşmaya neden olmuştur. Çünkü mevcut durum ekonomik adaletsizliklere, sosyal dışlanmaya ve çevresel yıkımı da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, salt kar maksimizasyonuna dayanan neoliberal politikalar ahlaki değerleri aşındırmıştır. Sonuç olarak, toplumsal eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri engellemek için küresel etik anlayış geliştirilmelidir.

Bu çalışma, neoliberalizmi eşitsizliğe ve yozlaşmaya sebep olduğu için eleştirel olarak ele almıştır. Ne var ki, neoliberalizm tanımları yetersizdir. Neoliberalizm, yalnızca refah devletine karşı ortaya çıkan ve ona karşı politikalar üreten bir anlayış olarak resmedilmiştir. Bunun yanı sıra, neredeyse her çalışmada gördüğümüz küreselleşme, serbest piyasanın yüceltilmesi, bireycilik, tüketim kültürü ve bunları teşvik eden IMF, Dünya Bankası gibi terimlere neoliberalizm eşliğinde yer verilmiştir.

Ataay (2002), “Türkiye’de Neo-Liberalizm ve Parlâmenter Siyasetin Krizi” başlıklı makalede neoliberalizmin 1990’larda Türkiye’de siyasal krize ne gibi etkileri olduğu üzerine odaklanmıştır. Buna göre, neoliberalizm toplumsal eşitsizliği derinleştiren, işsizliği arttıran ve halkı yoksullaştıran politikaların öncüsü olduğu için siyasal istikrarsızlığa sebep olmuştur (Ataay, 2002). Uygulanan neoliberal politikalar halkın çoğunluğunu desteklemediği için bir meşruiyet krizi baş göstermiştir. Siyasal istikrarsızlık ile el ele giden bu kriz sonuç olarak koalisyon rejimine ön ayak olmuştur. Bu durum da siyasal partilerin zemin kaybetmesine ve halkın parlâmenter demokrasiye inancının kaybolmasına yol açmıştır.

Bu makalede, genel olarak neoliberalizm bir kavram olarak tanımlanmamıştır. Bunun yerine neoliberalizm bir birikim rejimi olarak kabul edilmiş ve devletin sosyal harcamalardan çekildiği ve özelleştirmelerin uygulandığı bir politik eylemler biçimi olarak ele alınmıştır. Toplumsal eşitlik ve siyasal krize sebep olduğu için eleştirel olarak ele alınmıştır.

Tüm bu makalelerin incelenmesiyle birlikte ortaya çıkan tablo aşağıda gösterilmiştir. (Bkz. Tablo 2.). Bu tabloda, makaleler kavramsal ve tematik alanlara göre sınıflandırılarak tanım düzeyleri ve neoliberalizme karşı tutumları belirtilmiştir.

Tablo 2: Kavramsal ve tematik alanlara göre makaleler

Tematik Alan	Yazarlar (Yıl)	Tanım Düzeyi	Tutum
İktisat	Aktan (1995), Kurmuş (2010), Demir (2011), Kılınç (2012)	1 Tanımlı, 3 Kısmen Tanımlı	1 Destekleyici, 3 Eleştirel

Tematik Alan	Yazarlar (Yıl)	Tanım Düzeyi	Tutum
Refah Devleti	Acar (2017), Kökalan-Çımrın (2009), Gambetti (2007)	2 Tanımsız, 1 Kısmen Tanımlı	Hepsi Eleştirel
Siyaset Bilimi	Bayraktar (2015), Ataay (2002), Karahanoğulları & Türk (2018)	3 Tanımsız	Hepsi Eleştirel
Güvenlik / İktidar	Gambetti (2009), Berksoy (2007)	2 Tanımsız	Hepsi Eleştirel
Küreselleşme	Çitçi (2008), Sezgül (2009)	1 Kısmen, 1 Tanımsız	Hepsi Eleştirel
Medya	Adaklı (2010)	Tanımsız	Eleştirel
Eğitim	Şentürk (2010)	Tanımsız	Eleştirel
Toplumsal Cinsiyet	Özügürlü (2012)	Kısmen Tanımlı	Eleştirel
Uluslararası İlişkiler	Serdar (2015)	Tanımsız	Eleştirel
Sağlık	Turancı & Bulut (2016)	Tanımsız	Eleştirel
Vatandaşlık	Özkazanç (2009)	Kısmen Tanımlı	Eleştirel

Bu çalışma kapsamında incelenen 20 makale, neoliberalizm kavramına yaklaşımları, kavramı tanımlama düzeyleri ve ele aldıkları tematik alanlar bakımından kategorize edilmiştir. Yapılan sınıflama, büyük oranda eleştirel tutumların baskın olduğunu, buna karşın kavramın çoğunlukla tanımsız veya kısmen tanımlı biçimde kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, Türkçe literatürde neoliberalizmin kavramsal olarak ele alınmaktan ziyade, ideolojik bir çerçeve ya da arka plan işlevi gördüğüne işaret etmektedir.

Tematik düzeyde ise iktisat, refah devleti, siyaset bilimi ve güvenlik alanlarının öne çıktığı, ancak her bir temada kavramsal netliğin genellikle sınırlı kaldığı görülmektedir. Sadece birkaç çalışma (örneğin Aktan, 1995) kavramı açıkça tanımlayıp sistemli biçimde kullansa da genel eğilim neoliberalizmi “eleştiri nesnesi” olarak konumlandırmakta, bu da kavramın eleştirel bir retoriğe dahil edilmesiyle sonuçlanmaktadır.

Sonuç olarak, literatürdeki baskın kullanım biçimi, neoliberalizmin anlamını açıklamaktan çok, belirli sosyal, siyasal veya ekonomik sorunların kaynağını işaret eden bir söylem olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bu durum, kavramsal haritalama çabasının sınırlılıklarını da göz önüne sererken, aynı zamanda literatürdeki analitik boşluklara işaret etmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, neoliberalizmin Türkçe akademik literatürdeki kavramsal konumlanışını, tanımlanma biçimlerini ve ele alış yaklaşımlarını nitel içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın girişinde sorunsallaştırıldığı üzere, neoliberalizmin sosyal bilimlerde geniş ve disiplinler arası bir kullanıma sahip olmasına rağmen, Türkçe literatürde kavramın tanımı, kuramsal arka planı ve metodolojik çerçevesi çoğu zaman eksik ya da muğlaktır. Bu doğrultuda, en çok atıf almış 20 makalenin incelenmesiyle oluşturulan kavramsal harita, bu muğlaklıkları sistematik bir biçimde görünür kılmayı hedeflemiştir.

Elde edilen bulgular, Türkçe literatürde neoliberalizmin çoğunlukla *tanımsız* biçimde kullanıldığını ve eleştirel bir söylemle ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Kavramın yer aldığı çalışmaların önemli bir kısmı, neoliberalizmi verili bir gerçeklik olarak kabul etmekte; okuyucunun bu kavrama aşinalığını varsaymakta ve dolayısıyla kavramsal tanımlara yer vermemektedir. Bu durum, kavramın analitik gücünü zayıflatmakta ve neoliberalizmle ilgili yapılan analizleri teorik açıdan yüzeysel hale getirmektedir. İncelenen makalelerin büyük bölümü, neoliberalizmi refah devleti karşıtı

politikalarla, özelleştirme ve deregülasyon süreçleriyle ya da güvenlik politikalarının dönüşümüyle ilişkilendirmekte; ancak bu politikaların kuramsal arka planına dair bir derinlik sunmamaktadır.

Çalışmada yararlanılan Rodgers (2019) ve Yazıcı (2013) gibi araştırmacıların sunduğu çoklu neoliberalizm yaklaşımları, literatürdeki çeşitliliği kavramsallaştırmak açısından önemli bir zemin sunmuştur. Ancak bu yaklaşımların da Türkçe literatürde nadiren doğrudan referanslandığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, özellikle son yıllarda yayımlanan çalışmalarda neoliberalizmin yalnızca ekonomik bir doktrin değil, aynı zamanda bir yönetimsellik biçimi olarak ele alındığına dair izler görülmeye başlanmıştır.

Bu çalışma sonucunda, başta taahhüt edilen sorulara yönelik şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Tanımlama biçimi açısından, neoliberalizm kavramı çoğunlukla açık ve sistematik bir şekilde tanımlanmamaktadır. Tanım sunan az sayıdaki çalışma ise kavramı büyük ölçüde iktisadi yönüyle sınırlandırmakta ve bu da literatürdeki kavramsal tekdüzeliği ortaya koymaktadır.
- Eleştirel veya destekleyici yaklaşım açısından, Türkçe literatürde neoliberalizme büyük oranda eleştirel bir tutumla yaklaşıldığı görülmektedir. Ancak bu eleştirilerin çoğu, kavramsal temellendirmeden ziyade normatif yargılara dayanmaktadır.
- Disiplinler arası dağılım açısından, neoliberalizm kavramı en yoğun biçimde siyaset bilimi literatüründe kullanılmakta; ancak medya, eğitim, güvenlik ve toplumsal cinsiyet gibi alanlarda da çeşitli kullanımlarına rastlanmaktadır. Bu durum, kavramın çok yönlü doğasını desteklemektedir.
- Kavramsal harita açısından, çalışma sonucunda neoliberalizmin Türkçe literatürdeki baskın kullanımlarının tematik olarak ekonomi-politik açıklamalarla sınırlı kaldığı; ancak son dönem çalışmalarda kültürel ve yönetsel boyutlara geçişin başladığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, literatürdeki temel eksiklikler üç başlık altında özetlenebilir: (1) kavramın tanımsız kullanımı, (2) teorik referans eksikliği ve (3) metodolojik tutarsızlıklar. Bu eksikliklerin giderilmesi, neoliberalizmin daha açıklayıcı ve karşılaştırılabilir biçimde ele alınmasını mümkün kılacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışmada oluşturulan kavramsal harita hem Türkiye’deki akademik literatürün genel eğilimlerini görünür kılmış, hem de disiplinler arası kopuklukları ve teorik boşlukları işaret etmiştir. Bu harita, ileride yapılacak daha derinlemesine kuramsal veya ampirik çalışmalar için sağlam bir zemin sunmaktadır. Ancak kavramın anlam zenginliğinin hakkıyla tartışılabilmesi için, disiplinler arası teorik çerçevelerin daha sıkı bir biçimde çalışmalara entegre edilmesi ve neoliberalizmin sadece bir ekonomik paradigma değil, aynı zamanda bir yönetimsellik rejimi olduğu yönündeki yeni yaklaşımların da sistematik olarak işlenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 248-263.
- Adaklı, G. (2010). Neoliberalizm ve medya: Dünya’da ve Türkiye’de medya endüstrisinin dönüşümü. *Mülkiye Dergisi*, 34(269), 67-84.
- Aktan, C. C. (1995). Klasik Liberalizm, Neo-liberalizm ve Libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 3-32.
- Ataay, F. (2002). Türkiye’de Neo-liberalizm ve parlâmenter siyasetin krizi. *Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 199-215.

- Bayraktar, F. (2015). 'Yönetişim' Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş mu Uyum ve Süreklilik mi? *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(2), 71-94.
- Berksoy, B. (2007). Neo-liberalizmin ve Toplumsalın Yeniden Kurgulanması: Batıda ve Türkiye'de Polis Teşkilatları ve Geçirdikleri Yapısal Dönüşüm. *Toplum ve Bilim*(109), 35-65.
- Boas, T. C., & Gans-Morse, J. (2009). Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan. *Studies in Comparative International Development*, 44(2), 137-161. doi:10.1007/s12116-009-9040-5
- Çımrın, F. K. (2009). Küreselleşme, Neo-liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(23), 195-204.
- Çitçi, O. (2008). Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Postmodernizmin Siyasal Projesi. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 2-32.
- Demir, G. (2011). Post neoliberalizm? Kriz ve Sonrası Üzerine. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*(1), 1-20.
- Gallie, W. B. (1956). Essentially Contested Concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*(56), 167-198.
- Gambetti, Z. (2007). Linç girişimleri, neoliberalizm ve güvenlik devleti. *Toplum ve Bilim*, 109, 7-34.
- Gambetti, Z. (2009). İktidarın dönüşen çehresi: Neoliberalizm, şiddet ve kurumsal siyasetin tasfiyesi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40, 145-166.
- Karahanoğulları, Y., & Türk, D. (2018). Otoriter devletçilik, neoliberalizm, Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 403-448.
- Kılınç, A. (2012). Neoliberalizm Bağlamında Sürdürülebilir Kalkınmanın Merkez ve Çevre Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 147-161.
- Kurmuş, O. (2010). Türkiye'de Neoliberalizm. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 9-41.
- Özkazanç, A. (2009). Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-liberalizm Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(1), 247-274.
- Özügürlü, A. (2012). Neoliberalizm ve Feminist Politikada "Sınıfsal Tutum" Arayışları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(4), 125-146.
- Rodgers, D. (2019). "Neoliberalizm" in Kullanımları ve Yanlış Kullanımları. *Birikim*(367), 97-104.
- Serdar, İ. (2015). Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(1), 14-38.
- Sezgül, İ. (2009). Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Etik. *TÜBAV Bilim Dergisi*, 2(4), 504-509.
- Şentürk, İ. (2010). Pierre Bourdieu'nun Neoliberalizm Eleştirisi Bağlamında Eğitim Yönetimini Yeniden Düşünmek. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 73-98.

- Turancı, E., & Bulut, S. (2016). Neo-liberalizm ve sağlık hizmetlerinin dönüşümü: Özel sağlık sektörünün iletişim politikaları üzerine bir analiz. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2016(43), 40-63.
- Yazıcı, B. (2013). Güncel Sosyal Bilim Analizinin Sihirli Anahtarı: “Neoliberalizm”? *Toplum ve Bilim*(128), 7-31.